

Versényi György

BÁNYÁK, BÁNYÁSZOK, HAGYOMÁNYOK

Válogatott
tanulmányok
és költemények

Rudabánya, 2011

Versényi György

BÁNYÁK, BÁNYÁSZOK,
HAGYOMÁNYOK

*Válogatott tanulmányok
és költemények*

Versényi György

BÁNYÁK, BÁNYÁSZOK, HAGYOMÁNYOK

Válogatott tanulmányok és költemények

Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány
R u d a b á n y a
2011

Összeállította, a bevezetést és a kísérőtanulmányt írta:

Hála József

Az előszót írta:

Paládi-Kovács Attila

Szerkesztette:

Márkus Zsuzsanna, Hadobás Sándor és Hála József

ISBN 978-963-87929-6-9

A borító a *Pocsubay Sámuel* rudabányai bányamester számára nyugalomba vonulása alkalmából, munkatársai által 1939-ben készítettett emléklap rajzának felhasználásával készült. (Az eredeti a *B.-A.-Z. Megyei Bányászattörténeti Múzeum, Rudabánya* gyűjteményében.)

Versényi György fényképét (5. old.) *Újabb költemények* (Budapest, 1890. o. n.) című kötetéből vettük át.

Az

*Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány,
a Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány
és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum
közös kiadása*

Felelős kiadó: Boza István, az ÉÁBM Alapítvány elnöke
Nyomda: Z-Press Kiadó és Nyomda Kft., Miskolc. Felelős vezető:
Kása Béla

Versényi György
(1852–1918)

Tartalom

ELŐSZÓ (Paládi-Kovács Attila)	9
BEVEZETÉS (Hála József)	15
TANULMÁNYOK, CIKKEK	
A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről	19
Karácsony- és szilveszteresti babonák. (Részletek)	38
Lakodalmi babonás szokások. (Részletek)	40
Nagyheti babonák. A hazai népeletről. (Részletek)	42
Felvidéki néphagyományok. (Részletek)	44
Húshagyókedd a Felvidéken	51
Szent Iván-est a Felvidéken. (Részletek)	54
A keresztcsőr. (Madarászó kirándulás)	59
A bányarémről	64
Ethnographia és ethnographiai társaság. (Részlet)	76
Egy régi szabályrendelet	77
Babonás napok. (Részletek)	82
Körmöc vidéki gyermekversikék és mondókák	92
Deutsche Volkslieder aus der Körmöcbányaer Gegend. [Német népdalok Körmöcbánya vidékéről]	124
Adalékok a gyermekekről való magyar néphithez. (Részletek)	129
A néphagyományok gyűjtéséről. (Részletek)	132
Felvidéki népmondák. (Részletek)	136
Húsvéti szokások. (Részletek)	144
Erdélyi népmondák. (Részlet)	146
KÖLTEMÉNYEK	
Bányászdal	149
Bányászdalok	150
Bányászmondák	158

I. A keresztcsőrről	158
II. Vadászszerencse	158
III. Az Omlás	161
IV. A tündérgyík	164
V. A szlatinai sóvágó	167
VI. Szomolnok	168
VII. Kíváncsiságból	169
VIII. A bányaréim bosszúja	171
IX. A jelek	172
X. Az asszony verve jó	173
Széles Kata	175
Bányászünnep	178
A bányász	180
Bányászkorcsma	181
Bányászdalok	182
Hófuvatban	184
A gyémántbányász	186
Bányászdal	188
Mese. (De csak félig)	188
A szegény törpe	191
Krisztus és a bányászok	193
A bányász	194
 ÖNÉLETRAJZI ÍRÁSOK	
Harminc év! (Hegyesy Vilmosnak)	203
Jubiláris gondolatok. (Részletek)	213
Gyermekkori emlékek	220
Szerkesztői jegyzetek	223
Versényi György, a magyarországi bányászfoklór kutatója (Hála József)	225

Előszó

Versényi György (1852–1918) a magyar bányászat folklórájának úttörő, mindmáig egyik legeredményesebb kutatója *Erdély* szülötte volt. *Kalotaszeg* egyik kis falujában, *Szucsákon* született 1852. február 2-án. A falu nevét ma *Szucságnak* írják. Törzsökös *erdélyi* család sarja, ősei évszázadok óta *Erdélyben* éltek, bár a családnév alighanem egy baranyai falu nevének származéka. Iskoláztatása a *nagyenyedi* és a *kolozsvári* református kollégiumban kezdődött. Egyetemi tanulmányait nagy szegénységben folytatta a *budapesti* egyetemen, ahol 1874-ben szerzett tanári oklevelet.

Versényi, mint arról a kötet végén olvasható önéletrajzi írásában maga vallott, kora gyermekségétől fogva a költészet, az irodalom szerelmese volt. Életművének nagyobb hányada szépirodalmi természetű, ezért őt a magyar irodalomtörténet költőként, íróként, esztétaként tartja számon. Irodalmi lexikonok verseit, elbeszéléseit, dalművét és egy 18. századi dalgyűjtemény kiadását említik. Tudományos munkásságáról nem szólnak. Valójában igen termékeny szerző volt, akinek 52 éves koráig (1904-ig) megjelent versei, prózai írásai, tudományos dolgozatai 23 kisebb-nagyobb füzetben, kötetben láttak napvilágot. Írói munkásságának kezdeteit önmaga 1874-től számította. Abban az évben jelent meg első verse és első tudományos dolgozata, egyben doktori értekezése (*Az esztetika hazánkban*).

Egy évnyi katonáskodását követően 1875-ben kinevezték a *lőcsei* főgimnázium helyettes tanárává. Onnan újabb egy évi szolgálat után *Körmöcbányára* került, ahol az *Állami Főreáliskola* rendes tanáraként 18 hosszú évet töltött el. Ez idő alatt (1876–1894) alaposan megismerte a bányaváros életét, népeinek nyelvét, szokásait, szájhagyományának világát.

A mostani gyűjteményes kötet döntően a *Körmöcbányán* eltöltött közel két évtizedes életszakaszban kifejtett néprajzi munkás-

ságát tükrözi. Nagyobbrészt néprajzi gyűjtéseiből, adatközléseiből, értekezéseiből válogatott írásokat tartalmaz. A néprajzi, folklorisztikai, társadalomtörténeti közleményeket egészítik ki a bányászfoklóról és az *alsó-magyarországi* bányavidék hagyományvilágából merítő költeményei, melyek alátámasztják a kötet címadását, a *Bányák, bányászok, hagyományok* mint címszavak kiemelését.

Versényi György körmöcbányai tanárként is feladatának tartotta a magyar nemzeti érzés erősítését, a nemzeti öntudat ébrentartását és a magyar nyelv művelését, terjesztését. Ebben a szellemben alapította meg a német és szlovák többségű Körmöcbányán a *Magyar Egyesületet*, melynek 15 éven át titkára és mindenese volt. Buzgón szervezett, előadásokat tartott, fővárosi művészeket hívott meg és kalauzolt a városban. Olykor a kályhát is maga fűtötte be, ha a szükség úgy kívánta. Mindenütt ott volt, ahol a magyar kultúra fejlesztéséről esett szó. Még a magyar színjátszást is meghonosította a felvidéki kis bányavárosban.

Élete nagy álma az volt, hogy megírja *Erdély* magyar irodalomtörténetét és a *kolozsvári* egyetemen a magyar irodalom professzoraként taníthasson. Hosszúra nyúlt *körmöcbányai* állomásozása azonban nem kedvezett a tudósi ambícióinak. Távol élt a nagy könyvtáraktól és a „kultúrmindeenes” szerepköre sem hagyott időt a hosszabb távú alapozásra, adatgazdag összefoglaló művek megírására. *Körmöcbányáról* 1894-ben a *kolozsvári Állami Felsőbb Leányiskola* tanáraként tért vissza szülőföldjére. *Kolozsváron* az *Erdélyi Irodalmi Társaság* tagjaként, titkáráként buzgólkodott és más *erdélyi* ügyekbe is bekapcsolódott. Erről tanúskodik *Erdélyi népmondák* címen az *Ethnographia* 1901. évfolyamában megjelent közleménye és az *Erdélyi Kárpát Egyesület* által támogatott, az *Erdély Népei* című folyóiratban közreadott gyűjtési felhívása, s abban a népmondák csoportjait, a mondagyűjtés, a lejegyzés szempontjait ismertető útmutatása is.

Halála évében, 1918-ban az *Ethnographia* rövid nekrológban emlékezett meg *Versényi Györgyről*, régi szerzőjéről. Csatolta hozzá fontosabb néprajzi közleményeinek jegyzékét is. Néprajzi, folklorisztikai munkássága mégis mára már feledésbe merült. Erre

vall, hogy a *Magyar Néprajzi Lexikon* megfélelkezett róla, írásaira ritkán hivatkoznak egy-egy apró lábjegyzetben. Folklorisztikai munkásságát *Ujváry Zoltán* fedezte fel újra és helyezte el a magyar néprajztudomány történetében.

Megállapította, hogy *Versényi* folklórgyűjtői munkássága jelentős, a hazai „*folklórkutatás történetében pedig különösen kiemelkedő. Nagyszámú közleménye a folklór majd minden területét érinti. Egybegyűjtve tekintélyes kötetet tenne ki.*” (*Kis folklórtörténet* V. Debrecen, 2002. 7.) Önmaga a *Néprajz egyetemi hallgatóknak* című sorozat 26. füzetében *Versényi* három tartalmas írását választotta ki és közölte szó szerint, mintegy „mutatvány”-ként. Ezek között a *Babonás napok* és a hozzákapcsolódó *Mutató* ízelítőt ad a szerző néphit- és népszokáskutatásaiból, a másik kettő (*Kriza János emlékezete, Erdélyi János emlékezete*) a néprajz tudománytörténetének alapozását szolgálja.

Ujváry Zoltán a magyar folklór gyűjtőjét, tudós kutatóját látta meg *Versényiben*, akit a vele egy esztendőben született *Kálmány Lajosnak*, a *Temesköz*, a *Délvidék* és *Szeged* nagy folkloristájának formátumával kell mérnünk. Úgy találta, hogy *Kálmány* könyveivel és gyűjtéseinek sokaságával túlszárnyalta *Versényit*, „*azonban Versényi szélesebb körű tájékozottságával ugyanolyan jelentőségű a magyar folklórkutatás történetében*”. *Versényi* érdemei között említi a bányászihiedelmek beemelését a hazai folklorisztikába, különösen *A bányarémről* tartott előadását a *Néprajzi Társaság* ülésén és annak megjelenését az *Ethnographia* első évfolyamában (1890). Úttörő szerepét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy már 1880-ban előadást tartott erről a témáról, a bányászfoklór gyűjtéséről a *körmöcbányai Magyar Egyesületben*. A bányász hagyományok feltárására irányuló „*gyűjtési felhívása*” – melyet e kötetben is olvashatunk – *Losoncon* jelent meg 1880-ban, egy év-tizeddel a *Magyar Néprajzi Társaság* megalakulása és az *Ethnographia* megindulása előtt. Meglepő, hogy ismeretei már akkor messze túlnyúltak *Körmöcbányán* és a közeli bányavidéken, adalékainak jelentős hányada a *Szepes–Gömöri-érchegység, Máramaros* és *Erdély* tájairól való.

A folklórkutató *Versényinek* jelentős érdemei vannak a gyermekfolklór, a gyermekköltészet „felfedezése” és a szakszerű mon-

dakutatás területén is. A *Felvidéki népmondák* és az *Erdélyi népmondák* címen az *Ethnographiában* publikált anyagközlő dolgozatai számos mára elfeledett mondát mentettek meg a magyar mondakatalógus és az emlékezet számára. *Felvidéki* gyűjteménye 97, erdélyi közleménye 85 mondát tartalmaz, köztük történeti és hiedelemmondák, eredetmagyarázó és személyekhez kötődő történetek egyaránt találhatók. Szülőföldjére visszatérve a szövegfolklór verses, énekelt műfajai közül a népdalra és a balladára is több figyelmet fordított. Szülőfalujában, a *kalotaszegi Szucságon* gyűjtötte *A pávás lány* és a *Bátori Kalári* címen közreadott balladát, majd az *Ethnographia* 1902. évi kötetében újabb hét saját gyűjtésű balladát tett közzé.

Versényi a *felvidéki* bányász hagyományokat, a bányarém, bányaszellem, bányatörpe alakjait német eredetűnek tartotta. A német földről a középkorban betelepült bányász ősök hagyatékát a népelet és a folklór minden területén kutatásra érdemesítette. Erre mutatnak az eredetileg az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* korai számaiban, 1893-ban megjelent gyűjtései, a *Körmöcbánya* vidékén lejegyzett német népdalok, az ottani gyermekversikék és mondókák szövegét az eredeti nyelven megőrkítő publikációi is. Az általa következetesen babonának nevezett hiedelmek, „*babonás szokások*”, babonás napok dokumentációjában a magyar szövegek mellett gyakran találkozunk német és szlovák szövegekkel, a hiedelemlények német és szlovák neveivel. A bányavidéki néphagyományokat, a néphitet és népszokásokat bemutató közleményeiben azonban rendszeresen kitekint a *Garam-melléki* bányavárosokból és messzire elkalandozik az *Északi-* és az *Északkeleti-Felföld* tájain. Távoli adalékainak forrását ritkán adja meg, pedig azok többségét valószínűleg olvasmányjaiból merítette.

Forrásértékűnek elsősorban az *alsó-magyarországi* bányavidék településeiről való adatait tekinthetjük. Azok többségét maga jegyezte le, illetve a *körmöci*, *selmeci* iskolák diákságának és ottani ismeretségi körének közreműködésével gyűjtötte össze. Az ottani német, szlovák és magyar lakosok hagyományaira nézve *Versényi* közleményei máig a legfontosabb forrásaink közé tartoznak. Népszokásokat bemutató adatainak zöme társadalomtörténeti szem-

pontból is hasznosítható. Említi például, hogy *Körmöcbányán* és környékén a pásztorok húshagyókedden dudaszóval járkák végig a települést, és dudaszóra megforgatják a szolgálókat. Hozzáteszi: „*Régebben e kivételes napon még előkelő asszonyok és kisaszonyok is táncoltak egy keveset a pásztorokkal.*” A társadalmi rétegek érintkezése régen természetesebb volt, mint az 1870–80-as években, a gyűjtőmunka periódusában. Már *A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről* (1880) tartott előadásában és gyűjtési felhívásában megemlít olyan elemeket (pl. bányászgaluska, Berggeist, bányásztemetés, szalamandra, kódogó vagy klopacska, Zsuzsanna-játék, a krikeháj név eredete, a bányavidék rátótiádái stb.), amelyek szorosan kapcsolódnak *Körmöcbánya* vidékéhez és olyanokat is, amelyek távolabbra mutatnak (pl. a *máramarosi sóvágók* hiedelmei a *vadleány* és a *bányipásztor* alakjáról).

A társadalomtörténeti szempontból jelentős közleménye *Egy régi szabályrendelet* címen ismerteti *Besztercebánya* tanácsának 1723-ban kiadott statútumát. Ez a városi rendelet 12 Ft büntetés terhe mellett tiltotta, korlátozta a lakodalmak, keresztelők, temetések költséges és népes multságait, torozásait, továbbá a céhmesterek és legények drága lakomáit. A város népét osztályokba sorolta és aszerint állapította meg a meghívható vendégek számát, szabta meg a ruházkodás társadalmi osztályok szerinti rendjét. Kimondta, hogy mesterlegényeknek tilos – sarkantyúval vagy anélkül – a sárga és piros karmazsincsizmák, továbbá az arany-ezüst zsinórozású kordováncsizmák viselése. A városi rendelet megtiltotta azt is, hogy a bányászok nyusztos kalpagot, rókamállal bélelt vagy prémezett mentét viseljenek. Hasonló ruharendeleteket a 18. században más városok, vármegyék is hoztak. Láthatjuk, hogy ez alól az országos, sőt, *európai* irányzat alól a bányavárosok sem vonhatták ki magukat.

A hazai bányászélet néprajzi kutatásának kezdeteiről szólva rendszerint *Orbán Balázs* és *Jankó János* műveit szoktuk említeni. *Orbán Balázs* nagy monográfiája (*A Székelyföld leírása...*, V. 1871) elsőként adott alapos leírást a *torockói* bányászok és vasmunkások életéről, munkájáról, öltözkészéről és táplálkozásáról, jellegzetes szokásairól. Ő foglalkozott először behatóan a *tordai* sóbányászok,

s a *székelyföldi* bányászok, ipari munkások életkörülményeivel is. *Jankó János* tájmonográfiája (*Torda, Aranyosszék, Torockó magyar [székely] népe*, 1893) nagy pontossággal rögzítette a *torockói* vasművesség válságát, fokozatos felszámolódását és a helyi társadalom átalakulását. *Versényi Györgyöt* velük együtt az úttörők között kell számon tartanunk. Múlhatatlan érdeme a *felvidéki* bányászfolklor „felfedezése”, a mondák, dalok, hiedelmek és szokások rögzítése.

Versényi néprajzi írásainak és a bányászhagyományok által ihletett verseinek itt olvasható gyűjteménye alapján némi fogalmat alkothatunk arról az elsüllyedt világról, amit a *felvidéki* bányászhagyomány képviselt az *Északi-Kárpátok* népeinek folklórjában a 13. századtól kezdődően a 19. század végéig.

Paládi-Kovács Attila
etnográfus, akadémikus

Bevezetés

Amint az *Paládi-Kovács Attila* előszavából és e sorok írójának kísérőtanulmányából is kiderül: *Versényi Györgyöt* – egyebek mellett – a bányászfolklór és a bányász hagyományok gyűjtőinek és közlétevőinek úttörői között kell számon tartanunk.

Ezt jelen kötetünkkel – amelyben az 1880 és 1901 között publikált bányászati vonatkozású tanulmányaiból és cikkeiből, egyéb írásainak ilyen jellegű részleteiből, amelyekben bányavárosokat, bányásztelepüléseket érint, illetve a „nálunk” vagy a „mi vidékünkön” (értsd: *Körmöcbányán* és környékén) kitéltet használja, valamint az 1880 és 1904 között megjelent bányászverseiből adunk közre válogatást – is igyekszünk bizonyítani. Ezeket egészíti ki három önéletrajzi dolgozata 1904–1905-ből.

A prózai és lírai szövegeket időrendben, a mai helyesírási szabályok figyelembevételével közöljük, azokban stilisztikai változtatásokat nem tettünk.

Hála József
etnográfus

Tanulmányok, cikkek

A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről

(Elmondattott a körmöcbányai Magyar Egyesület
1880. március 28-án tartott estélyén)

Tisztelt közönség!

Eszembe jut a legenda, melyben tikkasztó nyári napon utazott az *Úrjézus Szent Péterrel*. A talált lópatkót *Jézus* figyelmeztetésére sem akarta *Péter* felvenni mint haszontalant, értéktelent, sem mire sem alkalmas dolgot. *Jézus* titkon felvette, eladta, cseresznyét vett az árával, s a hűsítő cseresznye ugyancsak jól fogyott a nagy melegben, s *Péterünk*, aki előbb restellt lehajolni egyszer, lehajolt most számtalanszor. Én is olyanról akarok beszélni, ami talán első tekintetre igen haszontalan, s gyerekes dolognak látszik, pedig nemcsak hasznosítható, mint a legendabeli lópatkó, hanem nagyon is fontos tényező a nemzet művelődésében. Abban is hasonlít a mi dolgunk a legendához, hogy most még könnyebben boldogulhatunk, de ha kicsinyelljük vagy restelkedünk, később már sokkal nagyobb fáradságunkba kerül valamit tennünk.

Mielőtt azonban igazi tárgyamhoz térnék, legyen szabad egy kerülőt tennem, amint mondani szokás, kissé nagy feneket keríteni a dolognak. Az, hogy az ember érzéseit, örömét és bánatát csengő, dallamos beszédbe öntse, vagy ha mások által eldalolni hallja, megtanulja: igazi természete a léleknek. A legvadabb népek is dalolnak, van költészetök. A rendes út minden nemzetnél az volna, hogy a nép költészetéből, vagy amint régen nevezték: a parasztköltészetből sarjadzzék fel, finomuljon, művelődjék a műveltség terjedésével az úgynevezett műköltészet. De a ma élő *európai* nemzeteknél nem egészen így történt. A nemzet a tudományokat egy más műveltebb nemzettől, végelemzésben a görög-latintól kezdte tanulni. Az így művelődtek aztán, ha a költészetre is adták magukat, nem saját népok költészetét, hanem amaz idegenét

tanulmányozták, s így költészetükön nagyon is megérzett az idegen íz, s idegensége miatt e költészet nem is szólhatott a nemzet szívéhez. Olyan föld volt az az idegen, melyben a hazai költészet virága csak halványan, betegesen, nyomorékon tengődött. Lassanként észrevették, hogy hazai földbe kell vetni, ha dús aratást óhajtunk. Kezdték figyelmet fordítani az addig lenézett népköltészetre. Gyűjtötték a nép dalait, meséit, melyekről senki sem tudja, ki költötte; csak úgy terem, szájról szájra járna a fonókban, aratókban, tengerihántásokban, mindenütt, ahol a nép a munkát fűszerezni akarja. Feljegyeztették a nép babonáit, közmondásait, szokásait. És ez nagy szolgálat volt. Ezekből ismertük meg a nép lelkét, érzéseit, gondolkozása módját, őshitét, életbölcseletét. Ebből ismertük meg, hogy milyennek kell lenni annak, ami a nép lelkére hat.

Amint a műveltség terjed, mindenfelé iskolák állítatnak fel, a népköltészet lassanként kivész. Igyekezni kell hát, hogy amit még meg lehet menteni, gyorsan mentsük meg. Már *Magyarország* sok vidékéről gyűjtöttek, de ez a mi bányavidékünk még egészen parlagon áll. Sőt, a bányász tárgyú műdarabok is olyan ritkák, s rendszeren oly értéktelenek, hogy bátran mondhatjuk: a bányászvilág ismeretlen a magyar népköltészetben.

Mi pl. itt hallhattunk a *kriegerháji* bajor telepen, s a többi száz telepeken német dalokat és meséket, a tót helyeken tót dalokat és meséket. Kíváncsinos, hogy aki hallja és érti, jegyezze le híven, úgy, amint hallja. Ezzel nyerne a német és tót nyelvészet. De ez nekünk nem elég, hanem aki bírja, fordítsa le azt, ami érdekesebb, jellemzőbb. Ezzel már a magyar irodalom is nyer, ez adat a *magyarországi* népek lélektanához, s útmutatás, hogy aki a magyarosodás örvendetes terjedésével e telepek számára akar írni, minő alapra helyezkedjék. Különösen fordíthat mindenki népmeséket, ha nem is hallomás után, hanem már kész gyűjteményekből. Mert a *Kisfaludy Társaság* adott ugyan már ki magyar fordításban egy kötet tót, egy kötet rutén és egy kötet oláh népdalt, de népmesét még nem.

Még érdekesebben és könnyebben gyűjthetők a közszájon forgó regék, mondák, legendák, adomák, melyekben e vidék igen gaz-

dag. Azonban, ha gyűjteni nem kezdjük, hamar eljön az idő, mikor egészen kivesznek az emlékezetből. Már ma is inkább csak az öregebb emberek tudnak mesélni.

Ilyen például a rege *Körmöc* alapításáról: Egyszer egy vadász foglyot lőtt. Felmetszvéen begyét, abban arany szemeket talált. Kaparni kezdett e helyen, s gazdag aranybányára talált. Itt alapult aztán *Körmöc*. Egy másik változat ettől csak abban különbözik, hogy közelebbről megjelöli a helyet, s a vadászokat. *Saskő* urai vadásztak ugyanis az ún. *Vollheimén*.

Selmecbánya címerében egy bátyát két gyík fog közre. A rege azt mondja, hogy egy pásztor, legeltetvéen nyáját, óriási gyíkot látott egy lyukba suhanni. Mindenképpen hatalmába akarta keríteni, s amint tovább-tovább ázott utána, gazdag aranyérre lelt. Így vette-tett meg alapja a *selmeci* bányászatnak, s ezzel együtt *Selmec* városának is, mely később kerített város lett. Innen címerében a bátya és a gyík.

Szomolnok alapításáról pedig azt mondja a rege, hogy unalmában egyszer egy pásztor baltájával egy sziklát faragcsált. Nem sokára aranyérre akadt, mely gazdag bányára vezetett.

Dobsina, német nyelven *Dobschau*, nevét következőképp származtatják. A bányában dolgozó *hájerek* egy bizonyos helyen szokták volt főzni kedvelt ételöket, a bányászgaluskát (*hájerknödchen*). Valamelyiket oda-oda küldték: „*Geh’ in Topp schau’n!*” Ide épült később a város, melyet e gyakori mondásról *Toppschau*-nak, később *Dobschaunak* neveztek.

Ha már benne vagyok az alapításokban, hadd mondjam el, bár nem bányászrege, *Fülek-vár* eredetét is. A hegynek oldalán, melyen *Fülek-vár* romjai állanak, valamikor jó legelő terület el, mely egy gazdag juhászféle ember birtokához tartozott. Egy alkalommal juhait legeltetvéen, kutyája is vele volt. A kutya megállván egy helyen, elkezdett kaparni, s néhány ezüst-aranypénzt kapart ki. Mikor a juhász ezt meglátta, keményen hozzáfogott az ásáshoz és nemsokára roppant kincs birtokába jutott. Ezután építteté a várat, hogy a környéket megvédelmezze az akkoriban gyakran betörő ellenségektől. A várat kutyája nevére *Fülesnek* nevezte el, mely nevet a későbbiek *Fülekre* változtattak. Egy lélegzetre elmondom már elestének regéjét is. Rengeteg ellenség közeledett a várhoz.

Az asszonyok összeállottak, felszántották a tűzpadkát, egy nap alatt bevetették kenderrel, a kender megnőtt, kinyőtték, megáztat-ták, megtilolták, megfonták, megszőtték és egy inget csináltak be-lőle. Feladták egy szeretett öreg kanászra, ki kiült a vár fokára ve-le, s az ellenség semmit sem árthatott. De mikor elfáradt, s lement, hogy másra adja az inget, az ellenség bevette és lerombolta a vá-rat.

A *Kasztner-féle ház* (Körmöc) egyik délre nyíló keskeny ablaka alatt sajátságos, disznófőhöz hasonló domborművű emberfő van. A legenda szerint e házban egykor egy rendkívül fősvény gazdag ember lakott, ki a szegényeknek soha semmit sem adott. Egyszer, mikor éppen az ablakban könyökölt, az utcáról egy nyomorult kol-dus alamizsnáért esengett. Kérte, hogy legalább egy darab száraz kenyérhajat adjon. „*Azt is felhasználom, disznóknak adhatom.*” Fe-lele. „*Légy hát magad is disznó, s vessz el!*” – mondá a koldus, s, nyom nélkül eltűnt. Egy tündér volt, s a fősvény csakugyan men-ten elveszett, csak a feje maradt meg, disznóalakot öltve, kővé vál-va az ablak alatt. Egy változat szerint e házban egy gazdag zsugori asszony lakott, ki a kenyérhajakat sem adta a koldusnak, hanem disznait hizlalta vele. Ezért halála után visszajárt sírjából minden disznóetetéskor, s velök egy válúból lakmározott. A későbbi tulaj-donos elrettentésül, s intő jelül vésette az ablakpárkány alá a disz-nófejet.

Körmöc egyik leégését a legenda úgy magyarázza, hogy egy zsidó nagy aranykeresztet vett el a templomból, s a pénzverőben meg akarta ömlesztetni. Háromszor ugrott az ki az ömlesztőből, s mikor mégis beletették, a fedélig szökött, s az egész várost elham-vasztotta.

Ahol a *körmöci vártemplom* áll, a rege szerint régen, mikor még e helyet erdőség borította, egy nagy fa állott, melyen egy vad-ember tanyázott egy vadmacskával. Hogy mi lett velök, nem mond-ja a rege, de emlékek a templomon is fenn van: egyik oldalon a macska, a másikon az ember. A templomnak is először csak a tor-nya készült el. Amellett egy kis kápolna állott, mely földalatti összekötetésben volt a *Fuchs-féle házzal*, hol egy özvegy hercegné lakott. Haldoklásakor nagy összeg pénzt hagyott a templomra, s abból építették fel. Különben a kórházi templomot is egy özvegy

hercegnővel alapíttatják, ki *Windischdorf* és *Schwabenhof* közt, a *János-kápolna* mellett lakott, s ha csúf idő volt, földalatti úton járt a kórházi templomba.

A *Hellenstein-ház* (Körmöc) előtt egy nyolcszegletű kő van. Régen e ház volt a tanácsház, s ha valaki erre a köre ült, az őrt álló hajdúk azonnal lefoglák, s tizenkettőt vernek rá. Csakis a nyolc *erbrichternek* volt joga rá állani, mikor a lovára akart ülni. Azt is mondják, hogy e kő pellengérkő volt; meg hogy a dobos szokott rá állani hivatalos teendője végzésekor.

Körmöcön a vasúti állomás felett a sziklában egy emberi lábnyomhoz hasonló mélyedés van. A rege szerint régen óriás lakott itt, ki nagy lépéssel az egész vidéket bejárta. Lába nyoma e mélyedés.

Aranyidkán pedig (*Abaúj megye*) van egy hegy, s annak tetején egy – legalább látszólag – emberkezek által faragott óriás kőbéka. Azt hiszik, hogy valamely régi pogány nép fennmaradt bálványa.

A *Jánoshegyi* régi templom mellett egy kút van, melynek régen csodatevő ereje volt. Ha a vak odament, s szemét megmosta, látását azonnal visszakapta. Egy ember egyszer ügyetlenségből a vásáron vak lovat vett. Elvitte oda, s megmosta szemét. A ló meg is gyógyult, de a kút csodatevő erejét azonnal elvesztette. Különben – melleleg legyen mondvá – *Szucságban* (*Kolozs megye*) is van egy kút az ún. *Csepegő-oldalban*. Nyaranta hajnalonként újhord alkalmával egy ezüstkígyót lehet belőle kijöni látni. Ha a vak akkor szemét megmossa, látását visszanyeri. *Zilahon* (*Szilágy megye*) meg a *Meszes* alatt egy kis tó van. Benne egy ezüstfejű, egy aranyfejű, s egy gyémántfejű kígyó tartózkodik. Aki ezeket meglátja, igen szerencsés lesz. Különben erről egész hosszú mese él a nép ajkán, de én csak ennyit hallhattam belőle.

Az ún. *Scheidewirthshauson* (*Körmöc*) túl van egy tó, melyet tengerszemnek, s így feneketlennek tartanak. A rege szerint e helyen kastély állott, melynek ura igen kegyetlenül bánt jobbágyaival. Ezért a kastély elsüllyedt, s helyében e tó keletkezett.

A *körmöci* ún. *Stószon* három egymás mellett álló szikladarab látható, az ún. *Mandelstein*. A rege szerint e helyen gazdag rétség volt. Három öröklő testvér nem tudott megosztzkodni rajta. Mikor kettő mégis megegyezett valahogy, az elégedetlen harmadik

felkiáltott: „*Inkább váljék az egész kővé!*” Úgy is lett, csakhogy a testvérek is kővé váltak. A *körmöci Zolergrundban* van az ún. *Jungferstein*. A rege szerint egy lány kötényében egy kis követ vitt oda, s letévén mondá: „*Nőj akkorára, mint én!*” S úgy is történt. Ugyanott van a *Magyarstein*. Nevét onnan származtatják, hogy *Magyar* polgármester nehéz időben kocsin arra jövén, rettenetesen káromkodott, s a villám káromkodása közben éppen e helyen ütötte agyon.

Konessón ma is laknak egy régi barna épületben, az ún. *Steinhausban*. Hajdan kastély volt, s benne lakott a *bajmóci* rabló testvére. Ide szállították az elrabolt leányokat.

Tréfás színezetű az az adoma, hogy mikor még *Körmöc* a *jus gladii*t bírta, egy bűnös felett tanakodott egyszer a tanács. Csak az volt a kérdés: felakasztassék-e vagy lefejeztessék? Gondolkoznak, s a nagy gondolkozásban mindnyájan elalusznak. Egyszer az elnök felébred, meglöki alvó szomszédját: „*Nos, hát hogy legyen? Fele sülve, fele főve.*” Feleli az. „*Hogy-hogy?*” – kérdi az elnök. „*Ah, pardon!* – mondá – *éppen azt álmodtam, hogy a feleségem kérdezte, hogyan készítse a halat?*” Nem tudom, van-e valami alapja ama közmondásnak: *Die stolzen Neusohler, die versoffenen Schemnitzer und die verschlafenen Kremnitzer*. De úgy látszik, az adoma igazat akar adni neki.

A *kriegerháji*akról meg azt mondják, hogy mikor *I. Lipót* alatt mindenféle kényszerítő eszközökkel térítették az evangélikusokat, a *kriegerháji* férfiakat is becitálták *Körmöcre*, s azok ki is tértek. Meghallották a dolgot otthon feleségeik, s szénvonókkal (*Kricke*) sorakozva várták őket. Kegyetlenül elpüfölték a hitehagyottakat, úgy, hogy néhányan meg is haltak. Ezóta a helység neve: *Krickeháj*.

Körmöcön élt nem is éppen régen egy *br. Mitrovszky* nevű gazdag ember, ki nagyon szerette a bolondos csínyeket. Egyszer inasát felöltöztetve, felrendjelezve kiküldte *Kaproncára*, előre tudatva a lakosokkal, hogy ekkor meg ekkor érkezik oda a császár. A harangokat meghúzzák, az egész falu, élén a bíróval, díszben várja a császárt. Végre megérkezik. „*Nyissátok ki most a szátokat!*” – kiált a bíró. S mindenik száját tát. Erre a bíró dikciója következik, kit aztán az inas-császár felszólít, hogy adja elő: mi a falu kíván-

sága, ő majd teljesíti. Kérték, hogy ajándékozza nekik a *lucskai* határt is. Oda is adta, de azon kikötéssel, hogy mindig csak *Szent Mihály-naptól Szent György-napig* használhatják, s akkor is sóval vessék be. Nagy volt az öröm, de később az észrevett felsülés után még nagyobb a szűgyen. A *kaproncaiak* ma is nagyon haragusznak, ha valaki azt kérdi tőlök: „*Mikor jön a császár?*”

Körmöc vidékén talán leginkább rájár a rúd *Blaufuszra*. Három *körmöci* vadász egykor a *blaufuszi* káposztásföldeken ment keresztül. Egyik kihullatta tarisznyájából az útravalóul eltett májas hurkát. Másnap a *blaufusziak* megtalálták, s mivel éppen abban az évben rengeteg sok hernyó pusztította a káposztát, azt hitték, hogy ez a hernyókirály. Az egész falu felfegyverkezett vasvillákkal, csépekkal, dorongokkal, s nagy vitézül tönkresilányították a szegény hurkát, s ennek öröme és dicsőségére nagy ünnepet rendeztek. Más változat szerint egy mészáros egyszer disznóölés alkalmával éppen hurkatöltéssel foglalkozott. De a sok étel-italra nagyon szomjazta a friss vizet. Kiment a kúthoz, s amint ott ivott, észre sem vette, hogy a kebelébe dugott májas hurka a kútba esett. Visszament. Később megint megsomjazott, s kiküldte vízért a szolgát. De az ijedve szalad be, mondván, hogy valami csodaállat van a kútban. Megnézik, s elhatározzák, hogy az a hernyókirály. Előveszik a flintát, s nagy vitézül agyonlövik a hurkát. Azzal is bosszantják a *blaufusziakat*, hogy egyszer, mikor a csorda hazament, a bikának viszketett a háta, s a haranglábhoz dörzsölődött. Azonban szarva a harang kötelébe akadt, s elkezdett harangozni. Meghallván azt a falusiak, azt hitték, hogy az *Isten* ily különös módon akarja őket figyelmeztetni a bekövetkezendő nagy veszedelemre. Nagy processzióval templomba mentek, hogy a veszedelmet fejökről lefohászkodják.

A *felvidéki* bányavárosok közt egyik kiváló bűnbak *Libetbánya*. Amit csak *Rátót*-ról, *Oláhfaluról* stb. mesélnek, azt tán mind elmondják *Libetbányáról* is, s még azon kívül egy csomót. Ilyen pl. ez: egyszer a *libetbányaiakat* becitálták *Besztercebányára* a nádor üdvözlétére. Meg volt mondva, hogy felében lovon, felében gyalog menjenek. Ezt a rendeletet saját felfogásuk szerint úgy teljesítették, hogy mindenik előállította a lovát, egyik lábát a kenyelbe tette, a másikkal a földön ugrándozott. Este érkeztek *Besz-*

tercére, s egy kocsmá ivószobájába szállásoltattak éjszakára. De mivel az ablaktáblák be voltak téve, azt hitték, hogy mindig éjjel van. Valamelyiket mégis kiindították, hogy nézze meg, nem virrad-e még? Ez egy szekrénybe nyitott, s azt mondta, hogy öreg éj van, csak a levegő nagyon brindaszag. Mikor délfelé rájuk akadtak, már az ünnepélyességeknek vége volt. Ugyancsak *Libetbányán* egyszer egy rákot fogtak. Összeül az egész falu, s tanakodnak, hogy vajon miféle mesterember lehet? Végre rájöttek, hogy bizonyosan szabó. Elébe is tettek egy vég posztót, hogy szabjon egy ruhát. De mikor látták, hogy semmit sem tesz, azt hitték, hogy igen nagy úri szabó, s csak mutatja, merre kell vágni a posztót. Híven utána is vágták, merre csak ment, s az egész posztót elrontották. Megharagusznak a rákra, aki őket ilyen csúffá tette, s ítéletet tartanak felette. Halálra, vízhalálra ítélik. Kiviszik nagy derendációval a patakhoz, s a hídról a vízbe lökik.

Különben nincs tán olyan helység, különösen a *Felvidéken*, amelyet valamivel ne bosszantanának. Így pl. a *bajnai* (*Nyitra megye*) ember nagyon dühös, ha azt mondják neki: „*Diánna!*” Ott ugyanis szokásban van, hogy a megtelepülő morva lakomát csapjon. Egyiknek azonban nem lévén módja, *Diánna* kutyáját sütötte meg vendégeinek, s etette meg velök. *Chynorán* (*Nyitra m.*) lakosait meg *mogonyoknak* csúfolják, mert – legalább régebben – nagyobb részők fuvaros lévén, az útra mindig igen nagy *mogonyt* (hurka) tett el, mellyel egy hétig is megérte. A *nagytapolcsányi* lakost pedig *pacalnak* gúnyolják, mert búcsúik alkalmával sok pacalt fogyasztanak el. *Turánban* (*Turóc m.*) igen haragusznak, ha valaki ugat. Egyszer ti. a pásztor megett egy bárányt, s egy nyúzott kutyát vitt be a gazdának, mondván, hogy rajtafogta a tolvajokat, de a bőrrel megszöktek. A gazdák összegyűltek, s hogy veszett fej-szének megmaradjon legalább a nyele, lakmározni kezdtek a kutyán. Mikor a lagzi javában folyt, az értesültek ingerkedve kezdtek ugatni az ablak előtt. *Malachón* (*Zólyom m.*) azért haragusznak, ha azt kérdezi az ember: „*Mikor lesz disznópatkolás?*”

Vannak persze olyan adomák is, melyek egyik-másik helység furfangosságát bizonyítják. Ilyen pl. az, hogy *Gölnicbányán II. József* korában az evangélikusok templomot kezdtek építeni, vagyis inkább akartak építeni. De rendelet érkezett, mely szerint templomépítéshez csak akkor szabad kezdeni, ha kiküldött biztosok

előtt kimutatják, hogy az egészhez szükséges pénz már együtt van. De nekik nem volt még annyiok. Felfordítottak hát egy hordót, s a fenekét megrakták arannyal. A biztosok elképedtek a nagy kincsen, s menten megadták az építésre a szabadságot.

Szentkereszt mellett van *Saskő vára* (*Sachsenstein*) romokban. Gyanítom, hogy erről sok, s érdekes rege forog közszáján. Én még eddig csak egyet tudtam felfedezni. Eszerint itt régen egy *Hans Sachs* nevű rabló lakott. Ővé volt a *revistyei* és *zsarnócai* vár is. Egyszer egy gazdag *körmöci* mészáros, ki a *Bánátból* egy csorda ökröt hajtott hazafelé, elfogatott. Szemeit kitolatta, aztán megölette, s a marhákat elvette. Megtudták ezt a *körmöciek*, s katonaságával a város odament, bevette a várat, de sehol sem találta a váruat, a cselédek elárulják, hogy *Revistyében* rejtőzik. Feldúlják *Saskőt*, s *Revistyébe* mennek, de ott sincs. Feldúlják *Revistyét*, s *Zsarnócára* mennek. Megtalálják, szemeit kitolják, s testét tüzes fogóval darabokra szaggatják.

Madárregét igen keveset ismerünk. Ideje volna már ezek után is kutatnunk. Én *Erdélyben* hallottam volt egyet az *ökörsemről*. Egy rengeteg erdőben ugyanis egy gyönyörű tündérleány lakott, ki holdvilágos nyári estéken lengő patyolatruhában bűvösen dalolt, s kecses táncot járt. Aki csak meglátta ilyenkor, mind elveszett szerelmében. De egyszer egy obsitos baka tévedt arra, az nem jött zavarba, hanem szépen melléje lopózott, s bakásan megszorongatta. A tündérleány erre szégyenében, vagy tán büntetésül ökörszemmé változott, s mint ilyen is folyvást dalol, szökdécsel. *Körmöc* madarai közt legszembetűnőbb a *keresztcsőr* (*Loxia curvirostra*). Szentül hittem, hogy erről van valami rege a nép ajkán, s meg is találtam. Mikor ugyanis az üdvözítő a keresztben függött, odament egy jó kismadár, s ki akarta húzni kezéből a szögeket. De nem sikerült (hiszen meg volt írva!), sőt, a munkában csőre is félrement, keresztbe csuszamlott. De megáldotta *Jézus*, hogy ahol ő tanyázik, oda a villám soha be ne üssön. Ezért szeretik annyira a mi embereink, s tartják kalitkában oly sok háznál. Egy érdektelenebb változat elhagyja az áldást, s azzal végzi, hogy a kalitkában is azért fogja mindegyre csőrével a drótot, mert folyvást a szögre gondol.

De kétségkívül lesz még több ilyen madárrege, csak járnánk egy kissé utána. Különösen hiszem, hogy mesélnek a vidéken a harkályról.

Nem madárról szól, de mivel szintén az üdvöztítővel van összeköttetésben, hadd álljon itt még egy másik rege. *Jézus* megfeszítésére készen volt már a négy szög. De a cigány jószívűségből egyet ellopott. Ezért szegeztetett fel *Jézus* csak hárommal, a cigány pedig jutalmul privilegiumot kapott a szögművészetére és a lopásra.

Szinte ily érdekesek volnának a virág- és csillagregék, melyekre eddig éppen nem figyeltünk. Ilyeneket azonban e vidéken még nem hallottam.

Igen fontosak továbbá a babonák, mert azok nagy része a népmesék egyes helyeivel az őshit töredékeit képviselik. De szükséges leírni az egyes babonák egész lefolyását. Az pl. egyszerű babona, amit a *motyovai (Zólyom m.)* tót hiszen, hogy ti. mikor tavasszal az első mennydörgést hallja, a legközelebbi ház szögletéhez dörgöli a hátát, hogy majd aratáskor a hajlongásban meg ne fájduljon. De már az ismeretes Luca széknél tudni kell bizonyos szabályokat, amelyeknek megsértése vészhozó. Ha ugyanis valaki Luca-naptól Szilveszter estig dolgozik egy széken, úgy, hogy mindennap csinál rajta valamit, akkor a templomban ráülve meglátja a boszorkányokat. De ügyelnie kell, nehogy a készítés alkalmával valami hibát csináljon, mert akkor életével lakol. Számtalan babona van, melynél a ceremónia, a bűvös dalok, mondókák stb. igen fontosak. Tudjuk, hogy a kincskeresés egész babonás tudományá nőtte ki magát. De vannak minden vidéken határozott helyek, hol a nép sok kincset hiszen elrejtve. Emlékezzünk csak a *Decebál*, *Dárius* kincsére, melyet *Erdély* különböző helyein keresnek. *Körmöcön* is van pár ilyen kincses hely. Az *Altgebirg* felé vezető úton kéményszerű mélyedés van, melyben a nép sok kincset hiszen. Azonban csak világgal lehet felhozni, de a világ középúton mindig elalszik, s így nem lehet a kincshez jutni. A *Scheidewirthshaus* táján meg van egy a sziklák közt, melyről szintén azt tartják, hogy igen sok kincs van benne elrejtve, csak a módot nem tudják, melynek segítségével hozzáférhetnének. De végre három embernek ezt is sikerült megtudni, kiket e rege elbeszélője személyesen

ismert. Igen bátor, erős férfiak voltak. Midőn egyszer együtt barangoltak, egy írásra akadtak, melyet senkinek sem mutattak meg, s nemsokára el is veszítettek. Ez írás pedig megmondta határozottan, hol van a hely, hol e kincs el van rejtve. Ott kell ásniok, s nemsokára egy lépcsőzetre akadtak. A lépcsőzeten leérve egy vaskapun kell keresztülmenniök, s csak akkor jutnak el a kincseskamrához. Útközben egy juhászforma emberrel fognak találkozni, kinek alapjára szarvak vannak erősítve, melyek úgy tűnnek fel, mintha saját szarvai volnának. De ezen embertől nem szabad megijedni, különben minden munkájok kárba vész. Ha azt akarják, hogy elment ne álljon, csak ezt kell mondani háromszor: „*Matus, mit csinálsz?*” Erre az visszatér, s ők minden félelem nélkül hordhatják el a sok kincset. Ezek az emberek csakugyan meg is próbálták a dolgot. Ástak, s a lépcsőzetre rá is akadtak. Amint lefelé haladtak, egyszerre csak ott termett az említett ember. De szerencsétlenségükre úgy megijedtek, hogy a bűvös szavakat nem tudták kimondani. Ásót, kapát otthagya futásnak eredtek. Az ember utánok futott, de nehogy mások is meglássák, megállott, s csak fokosával fenyegette meg a futamodókat. A *stósz*i erdőségben pedig van valahol egy gyermekkoporsó. Megtalálni igen nehéz, mert mohhal van benőve, s alig különböztethető meg a többi kövektől. A rege szerint alatta igen sok kincs van. Aki megtalálja, pedig keresve sem lehet rátalálni, csak véletlenül, takarítsa meg a mohtól, azután olvassa el a rávésett írást, s aszerint cselekedjék. Most már felemelheti, s a kincset elviheti, ha senkivel sem tudatja a dolgot. Egy öregember egyszer csakugyan rá is akadt. De sem a mohtól meg nem tisztította, sem az írással nem törődött. Amint megtalálta, mindjárt fel akarta emelni a követ, de az sehogy sem ment. Emelőrudat is vágott, de az sem használt. Hazament, hogy két markos fiát is elhívja. De mily nagy volt bámulata, midőn visszatérve a koporsónak hült helyet találta. Eleinte azt hitte, hogy eltévesztette a helyet, de mikor meglátta a fát, melyről az emelőrudat vágta, meggyőződött, hogy csakugyan eltűnt a koporsó. Azóta senki sem akadt rá.

Babonákat már nálunk is meglehetősen számmal gyűjtöttek, de úgyszólván semmi figyelmet sem fordítottak a babonák egyes ál-

landó alakjainak leírására, rokonságára, ami pedig mitologikus tekintetben is igen fontos. Minket különösen érdekel a *bányaszellem* (*Berggeist*). Kérdés, hogy milyen alakú, hogy öltözködik, hol lakik, minő érzellemmel viseltetik az emberek iránt, van-e családja, mint pl. az ún. *Nickertnek*, a *vízitündérnek*, aki az asszonyok gyermekeit ki szokta cserélni a magáéival? Egy múlt századbeli német babonáskönyvben csak annyit találtam, hogy a bányászok előtt a bányában oly kicsiny alakban jelenik meg, mint egy gyermek, de csak ami a magasságát illeti, különben olyan vastag, mint egy felnőtt ember. Előbb azonban csak egy nagy zümmögő légy jelenik meg, mely csak azután veszi fel a fentebbi alakot. Egyik tanítványom utánajárása szerint a *körmöci* bányászok a bányaszellemet vörös nadrágba és kabátba öltözött kis emberkének ismerik, ki fején kis vörös sapkát visel. Rendesen éjjel 10–12 órakor szokott a bányákban mutatkozni. Ez a mesélgető öreg bányász, ki ez adatokat elbeszélte, szintén ilyenkor látta, de miután körüljárt a bányában, eltűnt szemei elől. E bányaszellem a bányászok iránt jóindulattal viseltetik, amint azt az ún. *Klingenschachtban* történt esemény bizonyítja. Egy nap ugyanis 160 munkás szállt le a bányába, hogy ott napi munkáját végezze. Amint azonban célhoz értek, s dologhoz fogtak, egy tompa hang odakiált: „*MenjeteK vissza, mert különben mindnyájan idevesztek!*” Mivel azonban a bányászok csak tovább dolgoztak, a hang még egyszer ismétlé az előbbi szavakat. A bányászok erre meghökkentek, s vissza akartak térni. De a felvigyázó az egészet csak tréfának tartván, kényszerítette őket az ottmaradásra. Ekkor egy vörösruhás kis ember jelent meg, s harmadszor is intvén őket a visszamenetelre, eltűnt. Menekülni akartak, de már késő volt. Minden oldalról nagy ropogás hallatszott, a hegy beszakadt, maga alá temetvén a 160 bányászt. A gyorsan bevonuló víz azonban egy bányászt kimosott, ki a szabad levegőn magához tért. Ez beszélte el az egészet. A zsilipeken úgy folyt a vér, mint a víz. Ugyanez (nem a kimosott, hanem a fentebbi öreg) a bányász mondta, hogy egyszer a bányában nagy roppanás hallatszott, de semmi baj nem történt. A szellem baljóslata volt ez. Másnap egy bányász meghalt. Ilyen halált jelző az is, ha a pihenő zúzóknak (zúzda) a zúzóvas láthatatlan kéz által felemeltetik, s

útból lezuhan. *Désaknán* meg (*Szolnok-Doboka megye*) a bánya nagy veszedelem előtt sóhajt.

Egy más *körmöci* bányász – ugyancsak fentebbi tanítványom tudósítása szerint – a bányaszellemet szakállas kis embernek ismeri, ki vörös nadrágot és fehér kabátot visel, fejét pedig zöld bányászsipka fedi, s kezében mécset tart. Ez is jóindulattal viseltetik a bányászok iránt. A *klingschacht*i eseményt is másképpen adja elő. 200–300 év előtt ugyanis roppant sok volt a bányákban az arany. Ezért a bányabirtokosok egy napon összeállottak, s a bányában aranygolyókkal kugliztak. Azonban ezt nemsokára megunták, s más játékról gondolkoztak. Szombat volt, s éjfél elmúlt. A bányában már csak azért is meg kellett volna szüntetni a munkát, mert benn voltak a vasárnapban. De az urak csak folytatták játékukat, s tovább dolgoztatták munkásaikat. Nemsokára egy kis emberke jelent meg térdig érő szakállal, s intette az urakat, hogy hagyjanak fel a játékkal. De azok nem hajlottak a beszédre, s előhívtak egy ott lévő *csilletoló asszonyt*. Három aranygolyót ígértek neki, ha ezért fiát eladja. Az ráállván az alkura, a szegény fiúnak fejét levágták, s azzal kezdtek kuglizni. Erre roppant dörgés támadt a bányában, a sziklák összeomlottak, a réseken roppant mennyiségű víz zubogott be, mely hírmondónak egy bányászt kimosott, a többi mind ott veszett. Ettől fogva az arany mindinkább kivesz a bányákból, úgyhogy ma már csak itt-ott találunk keveset.

A *máramarosi* sóvágók a bányaszellemet *bányipásztornak* hívják. Ez kis ember hosszú bajusszal, széles gatyában, fején bányászsipkával. Ez is jóindulatú. *Szlatinán* pl. élt egy szegény sóvágó, ki mindig igen szorgalmasan dolgozott, s mégsem tudott zöldágra vergődni. Egyszer, éppen amint a rendes munkaidő (de. 11 óra) után magányosan dolgozott a bányában, megjelent a *bányipásztor*. Kérdezősködött a bajáról, s aztán hozzáfogott, s annyi sót kivágott, hogy a szegény bányász teknőkkkel kapta érette a pénzt, kikötötte azonban, hogy a béren osztozkodni fognak. Meg is jelent a szegény ember a bányában, elosztották a pénzt, de egy fél krajcár fennmaradt. „*Hát ez már kié legyen?*” – kérdi a *bányipásztor*. – „*A tiéd!* – felelé a bányász., *hiszen úgy is te szerezted.*” Ezért a *bányipásztor* az összes pénzt nekiadta, s gazdag emberré tette.

Érdekes dolgot közölt velem a *breznóbányai* bányaszellemről egy másik tanítványom. *Breznóbánya* nyugoti oldalán van ugyanis egy völgy, melyben hajdan gazdag arany- és ezüstbányák voltak. Ma a völgy legnagyobb része mocsaras, s *Branyiszkónak* híjják. Hajdan azonban nem ilyen volt, hanem szép, kies, és sok munkás dolgozott a hegyekben, mert akkor annyi volt az arany, hogy nem is kellett ásni, hanem egyszerűen letördelték a kiálló, lelógó nagy csapokat. Ezidőben a bányászok hetekig dolgoztak egyhuzamban a bányában, s eleséget is vittek magokkal, mit rendesen egy-egy szögletben helyeztek el. Azonban többször megtörtént, hogy valaki kenyéröket megette, s éhen kellett tovább dolgozniok. Egyszer hát lesbe állottak, hogy a tolvajt kézre kerítsék. Jött is egy félig meztelen asszony, kit haragjokban agyonütöttek. Pedig az a bányaszellem felesége volt. Olyan nagy csecsei voltak, hogy a balt a jobb, a jobbat a bal vállára vetve, kis vörösnadrágos, vörössipkás gyerekei után szaladgáltak, s úgy szoptak. Őszszakállú férjét is többször látták a bányászok, ki jobb kezében aranycsákányt szokott hordani. Amint az asszonyt agyonverték, eltemették egy sötét helyen. Az öreg bányaszellem sokáig kereste kedves feleségét. Harmadnapra, mikor a bányászok újból munkához fogtak, az arany mindinkább fogyni kezdett, míg utoljára egészen kiveszett. Ekkor nagy zörgés támadt, a bánya falai összeroskadtak, s valamennyi bányász odaveszett. Ezen a helyen aztán mocsarak keletkeztek, s fölöttök vörös lángok lobognak. A lobogó lángok után futók mind a vízbe fúlnak. Így mentek tönkre a híres aranybányák, azóta hiába keresnek aranyat. A völgy is félelmessé lett, mert még évekig hallatszott az öreg bányaszellem sírása, amint a föld alul kiabálja: „Runa! Runa, hol vagy? Gyermekeid sírnak!” Látjuk hát, hogy a *breznóbányai* szellem családos, feleséges, gyermekes.

Bár a regék megmagyarázzák, miért vezett ki az arany valamely bányából, s miért van kiveszőben másokban, mégis a bányászok mindenütt remélnek még aranyszüretet. A *körmöci* hit szerint pl. a *Graben* nevű hegyben roppant sok arany van, de most még csak virágzik, és addig, míg meg nem érik, nem szabad bántani, mert különben mind elvész. Pénzt vagy aranyeret hisznek a *Galgensbergen* is. Mikor ott még nagy erdőség volt, egy vadász kóbo-

rolt arra. Egyszerre csak egy nagy repedést lát, melyből egy törpe integeti befelé. Bemegy, s a fáklyát vivő törpét beljebb-beljebb kíséri, többször megkérdezvén, hogy hát mit akar, s hová vezeti őt? De az semmit sem szólt. Végre türelmét veszítve a törpét lelőtte, a fáklya kialudt, s a vadász hosszas bolyongás után jött ki a vörös víznél. Azóta folyvást keresik azt a nagy repedést, de nem találhatják meg.

Hodrusbányán pedig a sziklában egy gyönyörű asztal van szín-aranyból, mely minden ötvenedik vagy századik esztendőben messziről meg-megcsillan egy-egy öreg bányász előtt. De ötszáz évre, hogy a bányászat megkezdődött, a munkások birtokába jut. A *Szitnya-hegyben (Selmec)* meg egy aranyalma van, de keresve sem lehet rátalálni, hanem egyszer majd véletlenül a lovak fogják kivágni, s nagy boldogságot hoz az emberekre.

De nemcsak a bányaszellemet ismerik a bányászok, hanem sok mást is. Ilyen pl. a *sárkány*. *Kaproncán* egy gazda csak gazdagodott, gazdagodott, anélkül, hogy nagyon sokat látták volna dolgozni, sőt, igen kényelmesen élt. A néphit azt tartja, hogy minden pénteken meglátogatja a sárkány, s egy zacskó ezüstpénzt visz neki.

Érdekes volna tisztába jönni a *černo knaznikkal* is. Csak annyit hallottam, hogy a nép fekete papok alakjában képzei. Ártalmas szellemek, s veszedelmére törekszenek az embernek, s kivált – úgy látszik – a magyarnak. *Selmecen* van egy barlang, az ún. *Rabló-barlang*. Fenekén nagy szikladarabok vannak halomba omolva, bejáratánál pedig egy padszerű kő. A néphit azt tartja, hogy egykor egy csoport kuruc keresett itt menedéket, de amint a rendkívüli nagy barlangba bementek, a *černo knaznik* mögöttük leszaggatták a sziklákat. Ott alusznak halálos álmot. Minden tizedik évben szabad egyiköknek kijönni, s arra a kőpadra ülni. Mindaddig itt kell alunniok, míg egy szűz leány hosszas vezeklés után ide nem vándorol, s meg nem találja a csodafüvet, melyekkel szemöket bekeni, s a sziklák közt rejtőző vaskakas kiáltására felébrednek.

A tótok közt ismeretes egy kis tyúk, az ún. *zmok*. Egyik tanítványom szerint ez jó szellem. Szilveszter estéjén minden háznál várják, hogy a kéményen beesik. A *zmok* majd egész ház, majd csak egyes személyek védőszelleme. Ha valamely férfinak van ily

védőszelleme, az kétszer olyan erős, mint más. E szellem rendesen a férfi övében (tótul: *remeň*, vagy *opaszok*) tartózkodik kis féreg alakjában. Ha az illető eszik, egy falatot földre dobni, ha iszik, egy csöppet földre loccsantani tartozik a szellem számára. Egy fiatal parasztgazda egyszer szomszédjától egy övet vett. Benne volt féreg képeben a kis szellem is, de ő nem tudott róla semmit. Egy kisidő múlva észreveszi, [hogy] egész dereka kegyetlenül összevissza van rágva. Kapja az övszíjat, s tűzbe akarja dobni, de egy hang felkiált: „*Ne tedd, Jankó, ha magad is tűzre nem akarsz jutni!*” Tanácsot kért a falu véneitől, s azok figyelmeztették, hogy ne feledkezzen meg az áldozatról. Követvén a jó tanácsot, meggyógyult, s aztán többé semmi baja sem lett. Egy másik tanítványom azonban *Turócból* e *zólyomi* adattal szemben azt mondja, hogy az ő tudomása szerint a *zmok* mindig rossz szellem. Akiknek birtokában ilyen *zmok* van, azok tíz évig, mely idő alatt mindig a tyúkkal kell hálgniok, igen gazdagok, de tíz év után koldusok lesznek.

A *máramarosi* sóvágók ismerik a valószínűleg oláh eredetű *vadleányt*. Ha a vadász az erdőben elalszik, megjelenik a *vadleány*, bűvös dalával tovacsalja, s vérét kiszívja. Azonban ha a vadász tarisznyájába fokhagymát teszen, e talizmánnaal biztosítja magát.

Szeretnék továbbá súlyt fektetni az időjóslásokra és időmérőkre, melyeknek igen sokszor természeti alapja van, s a nép finom megfigyelőtehetségéről tanúskodik. Az a kérdés, hogy a mi vidékünkön miféle időjóslásokban hiszen a nép? Valamint hogy vannak-e óramutatói, pl. hozzá vet-e az időhöz a csillagok állásából, s mely csillagok tájékozzák? Vagy tán ismer olyan virágokat, melyeknek hunyásából és nyitásából tájékozza magát az idő iránt?

Egy másik igen nevezetes dolog a népszokások gyűjtése. Sürgős dolog volna, hogy már egyszer mi is írjuk össze a vidékünkön divatozókat. Érdekesek pl. a már megszületett ún. *Sternspielek*. Sokan vannak a fiatalabbak közt is, akik ezeket a játékokat még látták; a felosztatott társaság játszói is még talán mindnyájan élnek. Advent vasárnapján ugyanis valamelyik korcsmában, leggyakrabban a *Kaszner-féle házban*, felállították a színpadot, s játszottak bibliai tárgyú misztériumokat, mint amilyen pl. *Heródes*, az istenfelő *Zsuzsanna*, az elveszett fiú stb. Még beléptidíjat is fizettek a nézők, ha jól tudom, két-három krajcárt. Ha vagy egy

úriember is bement, felkiáltottak: „*Platz, Publikum! Herrschaften kommen!*” S ha a darab közepén voltak is, kivált, ha a belépő úr egy huszast fizetett, elől kezdték a darabot. Ezekből a darabokból csak töredékeket, vagy egyiknek-másiknak a meséjét hallottam, de ezekből látom, hogy általában megegyeznek az általam ismert magyar és német misztériumokkal. Ezek a *Sternspiele* azért érdekesek, mert előadásuk bizonyos tekintetben különbözik a magyar misztériumoktól vagy betlehemes játékoktól. Itt ugyanis rendes színpadjuk, s kvázi színészársaságuk volt, amit én legalább a magyarok közt sohasem láttam.

Legérdekesebbek azonban a lakodalmi, keresztelési, temetési szokások. Igazi bányászlakodalmat azonban még nem láttam. Hanem ismerem a *körmöcskei* (*Kremnicska*) tót lakodalmat. Ott ugyanis, miután a legény a leánnyal megismerkedett, rendszeren kéthárom évig jár hozzá, mint szeretője (*frájer*). Végre megkérdezi a lyántól: akar-e hozzámenni feleségül? A leány erre azt válaszolja: „*Ha szüleim hozzád adnak.*” Ezután elmegy a szülőkhöz, s megkéri tőlük. Ezek meg azt válaszolják: „*Ha leányunk szeret, elvehetted.*” Most ismét a leányhoz fordul, s ha ez beleegyezését adja, megtörténik a *kézfogó* (*rucsniki*). Ez alkalommal kenyeret és *rántottát* (*prazsenica*) esznek, s pálinkát isznak. A kézfogó rendszeren csütörtökön történik. Vasárnap elmegy a legény a leánnyal a paphoz, s kihirdettetik magukat. Ezt a kihirdetést nevezik *ohlaskinak*. Az utolsó csütörtökön ad a legény a leánynak három forintot, melyen ez ajándékot vesz, éspedig: a legénynek egy inget, melyben esküvőre megy, három muzsikuszámára három kendőt, a két vőfélynak szintén egy-egy kendőt. Aztán egy rendezőt választanak, kinek a leány egy szalagot, kendőt és koszorút ad. A rendező a szalagot botjára köti, a kendőt és koszorút kabátjára tűzi; úgy hívja össze a vendégeket. A lakodalom alkalmával is talpon van, ő szolgálja a vendégeket, amiért neki egy forint és 20 krajcár dukál. Az utolsó vasárnap délutánján a vendégek, s a komák a menyasszonyhoz kalácsot küldenek, melyet *mervany*nak neveznek. Ez alkalommal ismét pálinkáznak, s húztatják a muzsikát. A zene a vőlegénynél éjszakázik, s reggel a vőlegény a zenével és a lakodalmi vendégekkel elmegy a menyasszonyért. A vendégekkel van egy öreg (*staresi*), ki bemegy a menyasszony szüleihez, s a leány je-

lenlétében épületes dolgokat beszél a házasságról, bibliai példák-
kal szólván *Jákobról*, *Ráchelről* stb. A lány sír, a beszéd után bo-
csánatot kér szüleitől, s kezet csókol nekik. Miután ez megtörtént,
a lány hóna alá vesz egy kalácsot, mákot és mézet, hogy édes
életök legyen. Ha ez is megtörtént, jön egy asszony, a *siroka* (=
széles), s a menyasszony fejére teszi a koszorút vagy pártát. Az
ifjú pár a paphoz megy gyónni, s áldozni, ki aztán megesketi őket.
Mindjárt az esküvő után esznek a kalácsból és mézből, melyet a
leány magával vitt. Azután a vendégekkel a legény házához men-
nek, hol kávét isznak kiflivel. Miután itt jóllaktak, a menyasz-
szonyék házához térnek, s nemsokára újból evéshez fognak. Ebé-
delnek háromféle levest: csíklevest, kenyérlevest, sárgakásale-
vest; aztán jön a tejfölös torma, káposzta, hús céklával és pálin-
káznak. Ez alkalommal a menyasszony anyja körüljáráskál, s min-
denkinek lakodalmi ajándékot ad, mely rendszeren egy kis kalács-
kából áll. Aztán mindnyájan ismét a vőlegény házához mennek,
onnan pedig a *siroka* más három vendéggel kocsin a menyasszony
ládájáért és ágyneműjéért megy, mit a vőlegény házához hoznak.
Visszatértökben rendszeren énekelnek. Az elhozott ágyneműt a vő-
legény a menyasszony testvérétől megveszi; annyi garast fizet
érte, ahány vége van az ágyneműnek. Ha ez is megtörtént, a meny-
asszonynak bekötik a fejét, arcát, sőt, a legények kalapjaikkal ver-
ve egy kamrába úzik. Fejét azért kötik be, hogy a koszorúból egy
levélke se hulljon ki, mert ha az történnék, a fiatal házaspár ros-
szul élne. Mikor a menyasszony már a kamrában van, odamegy
egy szolga (*drusba*), s háromszor kérdezi tőle: mit akar inkább,
fejét levágnatni, vagy a koszorúját levenni engedni? Kétszer azt fe-
leli: „*Inkább a fejemet vágatom le.*” De harmadszor mégiscsak azt
mondja, hogy inkább a koszorúját engedi levenni. A szolga erre le
is veszi, s egy szögre függeszti azt. Most a menyasszony bemegy a
szobába, s ott a *siroka* levágja a haját. Ezután jön a vőlegény egy
fehér főkötővel, s azt akaratból ötször-hatszor megfordítva teszi a
menyasszony fejére, míg egy asszony megigazítja, s egy szalaggal
rendszeren megköti. Mikor a főkötő a menyasszony fején van, egy
főtt csibét esznek meg. Ezután a menyasszony egy asztalkendőt
vesz elő, beleköt egy kalácsot (*radosznik* = örvendetes), almát,

diót, s hátára véve beviszi a vendégeknek. Egyszersmind ugyanekkor átadja apósának az inget, anyósának a kendőt, mit nekik ajándékba vett. Most vacsorálnak, s ezzel a lakodalomnak vége.

Nem népszokás ugyan, de bányász jellegű, s érdekes a *selmeci akademikustemetés*. Ha egy akademikus meghal, az utolsó nap a koporsó az akadémia kapumélyedésébe tétetik ki. A kapunyílast fekete posztókárpittal vonják be. Hat díszbe öltözött akademikus felváltva örökdi: kettő a kapu előtt áll, négy a koporsó mellett. Rendesen óránként váltatnak fel, télben félóránként. A temetés setét este történik, az egyházi szertartás után megindul a menet. Két hosszú sorban fáklyások haladnak. Díszbe öltözöttek viszik a koporsót. Hatan kardosan, a koporsó után az elhunyt tizenkét tanuló társa megy; elöl a banda, hátul a dalkör. Legelől egy akademikus a fekete zászlót viszi, mellette kettő mécses tart. A banda előtt négyesével-hatosával tömött csoport halad bányamécsekkel. Mikor nem messze vannak a *kótogótól* (*klopácska*), kezdik azt verni, mely kalapálás igen sajátságos hatással van a hallgatókra. A sírnál régebben rendesen a *Schacht* elnöke beszélt. Erre, s ezt megelőzőleg dal; felhangzik a zene, mire hazamennek. A kávéház előtt máglyába rakják a fáklyákat, s egyet énekelnek. Félóra múlva a *Schacht-helységben szalamandradörzsölés* volt. (Mikor még a *Schacht* egzisztált.) Ti. az elnök feláll, felszólítván a *Schachtot*, hogy N. N. társuk emlékezetére végezzék az öt percig tartó *szalamandradörzsölést*. A gyertyák eloltatnak, csak az elnök előtt ég egy bányamécs. Az elnök kiteszi az óráját. Mindenik előtt sörös pohár áll, melyet az asztalhoz dörzsölgetnek, mondván: „*Szalamandra, szalamandra.*” Három perc múlva az elnök felkiált: „*Egy!*” Mire síri csend következik, halkan imádkoznak. Négy perc múlva az elnök újra szól: „*Kettő!*” S a dörzsölés újból kezdődik. Öt perc múlva az elnök azt mondja: „*Három!*” A gyertyák meggyújtatnak, s foly a rendes mulatság. Különben *szalamandradörzsölést* nemcsak akademikus társukért, hanem egy-egy elhunyt jeles hazafi emlékére is végeznek, amint pl. azt *Deák Ferenc* halálakor tették.

Szóval mind e sok beszédnek az a vége, hogy tegyünk már a néphagyományok gyűjtése terén mi is valamit. (1) Én első lépésül be akartam mutatni azt a keveset, amit eddig összegyűjtenem sikerült.

Karácsony- és szilveszteresti babonák

A Pesti Hírlap eredeti tárcája

(Részletek)

Ismeretes dolog, hogy a keresztyénség első századaiban *Krisztus* vallásának a pogány közt való könnyebb terjeszthetése céljából a régi pogány ünnepeknek és szokásoknak keresztyén jelleget igyekeztek adni. Így a szaturnáliák, vagy a germánok *Fulfestje* idejére helyezték a karácsonyt, mivel *Krisztus* a hagyomány szerint ugyanis a téli napfordulat ideje táján született. Így helyezték lassankint a polgári év kezdetét is január elsejére. Úgy látszik, hogy a pogány korban is a karácsony és újév jelentősége igen közel rokonságban állott a különböző népeknél. Az észteknél a karácsonyt ma is *wanad Fouludnak* (Ó-Ful ünnep), az újévet *ned Fouludnak* (Új-Ful ünnep) nevezik. A pogány korból több babonás szokás maradt fel egészen maig, többé-kevésbé keresztyén színezetet nyerve. De több babona keletkezett a keresztyén korban is.

A karácsonyhoz és újévhez maig is legtöbb babonás szokás fűződik. Egyszersmind ugyanazt a babonát gyakran mind a két napon végrehajtják, vagy valamely babona néhol karácsonyhoz, néhol újévhez fűződik. Sőt, más tekintetben is, pl. a karácsonyfát világszerte karácsony estéjén állítják fel. Az *erdélyi* reformátusok a karácsonyfát nem is ismerik; az ajándékokat újév hajnalán hozza el az angyal, s reggel találják meg a gyermekek. A székelyek közt meg az angyal szerepét az *aranyos csitkó* játssza.

Egy csomó babonát szándékozván e sorokban bemutatni, ne ütközzék meg az olvasó, ha amit mi karácsonyra helyezünk, ő újévről tudja s megfordítva. [...]

Körmöcbányán és vidékén karácsony este a lány az *opekácás kanállal* kívülről az ajtót halkan háromszor megkopogtatja. Ha

éppen akkor valaki a szobában *igent* talált kiejteni, a kopogó abban az évben férjhez megy, ha *nemet*, úgy nem megy. [...]

A *Felvidéken* karácsonyeste pálinkát osztogatnak. Az eladó lány az első pohárkát nem issza meg, hanem megmosdik vele. Ekkor találkozni fog kedvesével, s az megcsókolja őt. [...]

Körmöc vidékén, ha valaki Luca-naptól kezdve egy darab papíron mindennap vág egy lyukat, s karácsony éjjel ezzel a kórusra megy, átnéz rajta az oltár felé, meglátja a boszorkányokat. De igyekeznie kell, hogy *ámen* előtt künn legyen a templomból, s vigyázzon, nehogy valaha éjjel egyedül utazzék, mert megkeserüli. [...]

Emellett karácsonyestére a *Felvidéken* háromféle kalácsot sütenek, mindenikből egyet négyfelé vágna, abból három részt a háziak esznek meg, a negyediket pedig annyi részre vágják, ahány marha van a háznál, s mindeniknek beadnak belőle egy darabkát. Akkor nem búvik beléjük a boszorkány, s a tehenek jól fognak tejelni. [...] (2)

Lakodalmi babonás szokások

(Részletek)

A babonás szokások, melyek a népet élete minden körülményében kísérik, lakodalmak alkalmával, mikor olyan fontos lépésre határozta el magát az ifjú pár, különösen divatoznak.

Néhol, pl. *Tiszafüred* táján azt tartják, hogy legszerencsésebb a telehold idején esküdni. De eljegyzés előtt a vőlegénynek nem szabad menyasszonyának kést vagy ollót ajándékozni, mert kettévágja a szerelmöket. (*Körmöc*) [...]

Szomolnokon (*Szepes m.*) a menyasszony ilyenkor egy kis kalácsot tesz ujjasa alá. Mihelyt kijönnek a templomból, kettétöri, s felét ő, felét a vőlegény megeszi, akkor szerencsések lesznek. Ha a mátkapár esküvőre menet hátranéz, görbe nyakú gyermekei lesznek. (*Szihalom, Borsod m.*) De ha ez idő alatt eső esik a menyasszonykoszorúra, szerencsések lesznek, s házasságuk is termékeny lesz. (*Körmöc*) *Körmöcön*, ha a mátkapár szekéren megy a templomba, a szekérnek nem szabad velök megfordulni, mert az szerencsétlenséget jelentene. [...]

A vőlegénynek az oltár előtt nem szabad hátranézni – mondják *Szomolnokon* –, mert aztán később más fehérmépek után nézegetne. [...]

Egy német babonás könyvben azt olvastam, hogy ha valaki esküvő alatt háromszor körülszalad egy kút körül, a mátkapár nevét háromszor elkiáltja, s egy bezárt lakatot a kútba dob, akkor a házaspár nem fog jól élni egymással. *Körmöcön* meg ehelyett azt tartják, hogy ha a menyasszony anyja nem akarja, hogy leányának gyermekei legyenek, bezárt új lakatot dob egy kútba. De ha ezt a lakatot valaki megtalálja, s kinyitja, megszűnik a varázs. Nem jó továbbá, ha a mátkapár akkor lép ki a templomból, mikor éppen harangoznak, mert valamelyikök meghal. (*Szomolnok*)

Mikor a násznép kijön a templomból, *Nyitrán* rossz fazekakat vetnek eléjük. Ezen mennek át folytonos kurjongatások közt, hogy az új párnak süket gyerekei ne legyenek. *Szomolnokon*, amint a lakodalmas ház ajtaja elé érnek, a vőlegény megfogja a menyasszony mutatóujját, feje fölé emeli, s a menyasszonyt megforgatja. Ha jól megfordul, szerencsések lesznek. *Rozsnyón* meg, amint esküvő után hazaérnek, a vőlegény mindjárt megveri – persze csak jelezve – menyasszonyát. [...]

Körmöcbányán és vidékén az esküvőről hazamenet a menyasszony a kamrában egy mérőre ül, hogy mindig elég élelem legyen a háznál. Amint aztán ezt az ülőhelyét elhagyja, odafutnak a leányok, s aki először ül a mérőre, az fog leghamarább férjhez menni.

Megkezdődik a nászlakoma. *Szomolnokon*, mikor belépnek a szobába az esküvőről jövet, már egy nagy babonás kenyér van az asztalon. *Rozsnyón* a menyasszony nem ül az asztalhoz, hanem a sarokban vár, s legutoljára visz neki valamit a legöregebb asszony. De majd’ mindenütt máshol a vendégek közt ül, sőt, sok helyütt azt tartják, hogy a menyasszonynak mindenből kell enni, akárminő keveset is, hogy az apró marhák jól tenyésszenek. [...]

Szomolnokon a vőfélynak ügyelni kell, nehogy tányérváltoztatáskor valaki az abroszt lekapja, mert akkor neki fizetni kell. Evés közben meg az ún. *Tischmeister* egy tál vizet visz be, mondván, hogy a végvacsora után *Krisztus* is megmosta tanítványainak a lábát. Ő is ezt tenné. De mert bajos dolog már ma, mossák meg kezöket. Erre mindenki belémártja ujjá hegyét, s pénzt dob a tálba. Aki lakodalom alkalmával sokat néz gyertyára, abban az évben meghal. [...]

Szomolnokon a menyasszonyt a vőlegény házához apró viaszgyertyákkal kísérik. [...] (3)

Nagyheti babonák

A hazai népeletből

(Részletek)

A nevezetesebb ünnepekre össze-összetorlódik egy csomó babona és népszokás. Ilyen érdekes időszak az egész hét, melybe, bár nem tartozik tulajdonképpen oda, bátran bevonhatjuk a virágvasárnapot is.

Ha valaki virágvasárnap barkaszenteléskor három szem szentelt barkát megeszik, abban az esztendőben kap hideglelést. Ha pedig a hazavitt szentelt barkából nehéz idő alkalmával pár szemet a tűzre dobna, nem csap a mennykő a házba. Ha valaki a passió alatt a szentelt barkából keresztet csinál, s azt otthon felszegezi a pajta ajtajára, a tehén tejét nem bírják majd elvenni. A virág akkor lesz szép, ha virágvasárnap hetében vetik el. E nap a kincsasókra nézve is fontos. Így pl. a *körmöci Stószon* a *Menalstein* vagy *Mandelstein* mellett van egy kincsekkel telt barlang, mely azonban a külvilágtól el van zárva. De virágvasárnap, mikor a pap a passiót olvasni kezdi, megnyílik, s mikor az olvasást bevégezi, ismét bezáródik. Egy asszony éppen akkor ment át a szikla felé, mikor az ajtó megnyílt. Bement, s belül az ajtó sarkához letette magával vitt csecsemő gyermekét. Kötényét telerakta kincssal, visszafelé vette útját, hogy terhét lerakja, s újra visszamenjen. De amint kilépett, becsukódott mögötte az ajtó, s gyermeke bennmaradt. Keservesen sírt-rítt, de mindhiába. A következő esztendőben, ez időpontban, megint odament. A sziklaajtó kinyílt, s – csodák csodája! – gyermekét életben, egészségben találta ott. Nagy örömmel kihozta, az ajtó becsukódott utána, s azóta nem is látta senki felnyílni.

Jön a nagyhét. Zenta környékén egész héten át áhítatos parasz-
tok fedetlen fővel járnak-kelnek. E héten nem szabad tisztogatni,
mert különben sok bolha lesz a házban. [...]

Evvel vége van a fekete hétnek, s kezdődik az örömek ünnepe,
a húsvét. A húsvéti tojás, s a húsvéti öntözködés általánosan ismer-
etes. Azt tartják, hogy ha húsvétkor a nagylányt meg nem locsol-
ják, rühös lesz. Bár ezt inkább csak tréfából mondják a legények,
hogy a lányokat annál könnyebben meglocsolhassák.

Kevésbé ismereteseek az öntözködő versikék. Ilyen például:

*Hagyományos szokás nálunk
Az öntözés, úgy tudom;
Az apám is megöntözte
Az anyámat egykoron.
Azért kedves gazda uram
Megengedi, azt hiszem,
Hogy a kedves Sárrikáját
Egy kissé megvizezzem.*

Vagy:

*Hogy sok évig frissességben
Épüljön, mint egy virág,
Szagos vízzel megöntözzük
Lelkem adta Rózsikát.
Piros tojást ád az anyja,
Virágot a kisleány,
Azt kívánjuk, hogy egy férjet
Kapjon a húsvét után.*

Szomolnokon pedig az öntözködésen kívül az is szokásban van,
hogy húsvét másodnapján a legények a lányokat kis vesszőköte-
gekkel verik. (4)

Felvidéki néphagyományok

(Részletek)

[...] *Körmöcön* a vasúti állomás mellett felmagasló sziklán egy lábnyomszerű mélyedés van. Keletkezéséről egy újabb változatot hallottam. Ti. mikor *Krisztus* erre járt, a *Kálvária-hegyről* egy léppéssel ide lépett, s az ő lábának nyoma látszik ott. Érdekes kis példa ez arra, hogy régi pogány hagyományok miként öltenek keresztény színezetet, mert a már általam közlött, s kétségkívül régebbi rege óriásról szól. [...]

Körmöcön a *Kasztner-féle ház* egyik délre nyíló keskeny ablaka alatt disznófőhöz hasonló emberi fej van kifaragva. Erről kétféle változatban is közöltem a nép ajkán kerengő legendát. Íme egy harmadik változat: Egy zsugori asszony lakott e házban, ki kemény szívvel utasította el a szegényeket. Egyszer összetöpörödött öreg koldusasszony jelent meg, kérve, hogy dobjon neki egy darab száraz kenyérhéjat. „*Azt is felhasználhatom* – felelte –, *disznainak adhatom.*” Az öreg koldus megátkozta, s köddé válva eltűnt. De rögtön egy disznó termett a zsugori mellett, mely azon túl egy percre sem hagyta el. Vele evett, vele hált, vele ment mindenhová. Hiába készítettett alagutat a vártemplomhoz, hiába építtetett kápolnát oda és hiába járt az alagúton folyvást e kápolnába imádkozni, a disznó mindig kísérte, míg végre nagy kínok közt meghalt.

Mikor a megszenteltelenített kereszt miatt egész *Körmöc* lángba borult, a tűz kezdett már a vártemplomba is belekapni. Oly nagy volt a hőség, hogy a harangok csaknem olvadni kezdtek. Ekkor hirtelen a harangok egyikén fehér nőalak jelenik meg, egy kis vizet freccsent reá, s a tűz azonnal megszűnt. *Szent Katalin* volt. Ezóta a nagyharang neki van szentelve. *Körmöcön* nem szabad más haranggal vihar elé harangozni, mint avval, mely egy vihar alkalmával az égből szállott le.

Ismeretes, hogy a *körmöci plébániatemplom*on 1880. jan. 1-jén a talajszüllyedés következtében óriási repedések mutatkoztak, amiért a szép templomot le kellett bontani. A szerencsétlenség előtt való éjjel a templom körül kibontott hajjal egy fehér asszony járt, s keservesen sírt. Az ör hozzálépve kérdezte: „*Miért sír?*” „*Hogyne sírnék – felelte –, mikor el kell innét költöznöm.*”

Blaufusz egyszer leégett. Azt mondják, hogy a temetőből tüzes seprők ugráltak ki, s fel a háztetőkre. Ebből származott a veszedelem.

Körmöcön az ún. *Grellneth-féle ház*, s a vele szemben fekvő épület régebben egy gazdag úré volt. Az egyik házban lakott, a másik tele volt arannyal megrakott szekrényekkel. De hogy honnan került mind e gazdagság, senki sem tudta. Azt susogták azonban, hogy a gazdag úr felesége az ördöggel kötött szerződést. Egy napon az asszony lakóházából a kincses házba igyekezett. Az utcán egy vad vörös, tüzes ló nekirohant, s magával ragadta. [...]

A *Körmöcről Zsarnóca* felé utazók előtt meg szokott jelenni egy kislány, mely a rossz embert addig üldözi, míg meghal. De az imádkozó jó embert nem bántja.

A *víziszellemek Körmöcön* is ismeretesek. Régebben különösen a *Feketevíz* nevű tóban laktak. Szőke hajok, fekete szemök van, s az újon született gyerekeket ki szokták cserélni sajátjaikkal. Egyszer, amint egy anya csecsemőjét ellopta, az anya és a bába azonnal észrevették. A bába kezébe vette az idegen gyermeket, elment a legközelebbi kúthoz, s elmondván a bűbajos igét, így szólt: „*Víziszellem, add vissza a gyerekünket, ím, a tiéd itt van, vedd el!*” Vissza is adta, s az övét a bába a kútba dobta. Egy másik asszony estenden egyedül volt csecsemőjével. A szögletből csak előugrik a szellem, s elveszi a megrémült asszony gyermekét. De annak mégis volt annyi ereje, hogy azt mondja: „*Az az én gyermekem, tedd le, én szenvedtem érte, nem te.*” S le is tette.

A *Garamban* meg a vízbefúltak lelkei laknak, s feljárnak kísérteni, kivált *Zsarnóca* táján. Egyszer *körmöci* mészárosok keltek át kocsikkal a folyón. Mikor a víz közepén voltak, hangokat hallanak: „*Itt az idő. A férfiak még nem jöttek!*” Abban a pillanatban egyik társukat húzza valami lefelé, megfogták, s nem eresztették. De *Zsarnócára* érve, az illető már a harmadik pohár bornál meghalt.

Újbeszterce, Óbeszterce és Radoska alatt egy nagy sárkány van. A feje Újbeszterce, a teste Óbeszterce, a farka Radoska alatt terül el. Mikor e sárkány megmozdul, nagy árvíz borítja el a vidéket. Egyik tanítványom jegyzett volt fel egy pár érdekes adatot a sárkányról *Nógrád megyéből*. Eszerint ha a kígyó a kététet elérte, lesz belőle sárkány. [...]

Hallottam *Körmöcön* egy más babonás alakról is. Ez a *lotterpfa* vagy *loderpfa*. Mikor nagy zivatar van, akkor az erdőben szaladgál, s ő csinálja azt a nagy szelet, amelytől a fák kitörnek. Különben igen békés ember; nem bánt senkit, ha őt nem bántják; de ha valaki belekezd, akkor azt széttépi. Származását úgy adják elő, hogy volt egy botrányos életű pap. Halála után lábait hóna alá fogva barangol, s lengő reverendája csinálja a nagy szelet. Azt mondják, hogy volt *Lucskán* egy takarékos pap, ki ha sétálni ment, a falun kívül lehúzta csizmáit. Egyszer utolérte az eső, s csizmáit hóna alá fogva sietett. Meglátta egy asszony, s el is beszélt ott-hon, hogy látta a *loderpfa*-t. Azóta szentül hisznek benne. [...]

A *bányaszellemről* többször említett értekezésem megjelenése óta nem kaptam semmi újabb adatot. Pedig ez minket itt a bányavidéken leginkább érdekelne. Az a kérdés: milyen a termete, ábrázata, ruházata? Van-e családja? Minő neve van a különböző bányahelyeken? Mikor, hol, mi módon és kiknek szokott megjelenni? Minő indulattal viseltetik az emberek iránt? Össze kellene írni azokat az apró történeteket, melyek az utóbbi kérdést megvilágítják.

Sok mindenféle rege található a *kincsekről* és *kincses helyekről*. *Körmöcön* a *Magyarsteintől* körülbelül egynegyed órányira van a *Kosternicstein*, e már alig olvasható felirattal: *Hundert Schritt von diesem Stein soll das Geld vergraben sein*. Már többen próbálták e pénzt felkeresni, de hiába. Egyszer azonban egy paraszt tót fiúnak kedvezett a szerencse, csak hogy nem tudott vele élni. Egy napon ugyanis a kötől mintegy százlépésnyire egy nyitott vasszekrényt látott, tele színarannyal. Hazafutott, hogy odahívja apját, anyját. De mikor visszaértek, a szekrény már eltűnt volt. A szerencsétlen fiú nem tudta, hogy ha az ember kincset talál, érintse meg, vagy vessen rá valamilyen ruhadarabot, akkor megáll. Most már ki tudja, merre van a kincs, mert az efféle minden hét évben változtatni szokta helyét.

Egy *körmöci* aranyműves egyszer inasával a *stósz*i erdőségbe ment, az inas kissé elmaradt mesterétől. Egy lyukra talált, s be-ment. Ment, ment, míg egy csillogó barlangba ért. A nála lévő fogóval lecsípett egy darabot a fényes anyagból, megindult, s nagy nehezen kitalált. Gazdája nem győzte várni, s eltávozott. Késő éj volt, mire a fiú hazaért, hol megverték csatangolásáért. De mikor elbeszélte a történeteket, s látták, hogy amit magával hozott, szín-arany, kimentek az erdőbe. De már a lyuknak nyoma sem volt.

Mikor a *körmöci vártemplom* tornya folyosóján egy éjjel az ör végigment, egy fekete alakot látott, ki integetett feléje. Nem hajtott rá, csak elment mellette. Mikor később e helyre visszatért, egy fekete kesztyűt talált tele pénzzel. [...]

A *selmeci* erdőkben van egy szép nagy kő. Előtte minden éjjel egy asszony látható, kulccsal a kezében. Az arra menő asszonyokat megállítja, s hívja le a kő belsejébe. Egyszer egy asszony éppen arra járt gyermekével. Ezt is hívta, s le is ment. Sok pénzt kapott, gazdag lett, de gyermeke még aznap meghalt. [...]

Nem kevésbé érdekesek azok a tréfás adomák, melyekkel egyes falvakat bosszantani szoktak. *Körmöc* vidékén leginkább rá jár a rúd *Blaufuszra*. Íme, egy pár újabb adat! Egy *blaufuszi* házaspár egyszer a *körmöci* heti vásárra baktatott. Útközben egy tökkel megrakott lószekérrel találkoztak. Soha életökben tököt még nem láttak. Nagy szeget üt a fejökbe, hogy vajon mi lehet az. Végre mégis az okos asszony kisüti, hogy lótojás. Próbából rögtön vettek egyet, hogy majd otthon a tehén alá teszik; hiszen a tyúk is kikölti a récetojást. Amint aztán a *Stószon* keresztül hazaindultak, a hegytetőn kiesik az asszony batyujából a tök, s gurul lefelé. „*Látod – mond az utána futó férj –, visszavágyik társaihoz; miért nem vettél kettőt? Akkor nem unatkoznék.*” A tök azonban hirtelen egy bokorba csapódik, mely alól egy nyúl ugrik ki. A jóemberek azt hitték, hogy kikelt a tojásból a csikó, s torkuk szakadtából kiabáltak: „*Csinkele ne, csinkele ne!*” De biz az nem állott meg, s a pár nagy búsan haladt tova.

Egyszer meg összeült a kupaktanács, s arról tanakodott, hogyan lehetne olcsóbb szerrel konyhasóhoz jutni. Végre abban állapodtak meg, hogy azt a helyet, hol legnagyobb a fű, tehát kövér a föld, be-

vetik sóval. Tavasszal aztán majd kikél, megérik, s annak rendje-módja szerint betakaríthatják. Megtalálták a keresett földet, be is vetették, s nagy volt az ők öröme, mikor tavaszra kikelt dúsan, s meg is nőtt nagyra a sópalánta, ti. a csalán. Végre csak az volt a kérdés: megért-e már? Elhatározták hát, hogy egyikök vetközzék le meztelenre, s feküdjék bele, hadd lássa, elég sós-e már? Azonban a bíró kifejtván, hogy egy embernek nincs elég esze hozzá, s nagyon legázolhatja a vetést, ellenőrzés szempontjából menjenek be heten. Hét meztelen legény bele is feküdt, s kegyetlenül össze-égve a sót elég érettnak találták.

Máskor meglátták, hogy a szél mint hajtja a gabonát. Megijedtek, hogy vetésök el akar szökni. Bementek hát a faluba, láncot hoztak, s megkötözték.

Egy *blaufuszi* ember egyszer húst vett *Körmöcön*. Az ő házánál azonban még soha nem volt hús, s nem tudta, hogyan kell elkészíteni. Elment a *városházára*, s ott egy lap papirosra szakácskönyvi receptszerűséggel felírták az elkészítés módját. Továbbmegy, s amint az erdőbe ér, meglát egy madárfészket. Leteszi a húst egy köré, s felmászik a tojásukért. Odavetődik egy kutya, s elkapva a húst, megiramodik vele. „*Hiába viszed – mond nyugodtan a blaufuszi –, nálam van az írás.*”

Egy *blaufuszi* egyszer *Körmöcön* disznót vett. Csak hajtja, hajtja maga előtt. Mikor a hegyre ért, eszébe jutott, hogy nem vett hozzávalót: borsót stb. A disznó nyakába akasztja lámpását, megmutatja neki az utat: „*Eredj csak csendesen hazafelé, míg én visszamegyek a városba!*”

Egyszer a *blaufuszi* templomba berepült egy fehér galamb. Felkiáltanak: „*Ni, der heilige Geist!*” Megfogják, s a bírónál *geistot* (pálinkát) kezdenek tölteni bele, hadd lássák, kedveli-e az ők kedvenc italát. De biz az megdöglött. „*Látjátok – mond egy idegen –, a szentlélek is elítéli a ti kártékony italotokat, mondjatok le róla.*” „*Éppen nem – felelének –, most ő megváltott bennünket a bűntől.*”

Mikor *Körmöc* vidékén tavasszal meghallják az első kakukkszót, azt mondják: „*Na, a blaufuszi bíró kibocsátotta a kakukkot.*” Minő adomából származott a mondás, ma sem tudom tisztán. Egy töredék szerint a *blaufusziak* kaláccsal fedték be a templomot. Sok

kakukk volt a környéken, s amint a fedelet ették, egy beette magát a templomba. Nagyon megörültek, hogy leszállt hozzájuk a szentlélek. Itt aztán végeszakadt az adomának. Más változat szerint: templomot építettek, de ablakot nem vágtak rá, s nagyon búsultak, hogy nincs benne világosság. Egyszer a tetőn egy lyuk támadt, s azon egy kakukk esik be. Megörültek, hogy a szentlélek segített rajtok. Megfogták a kakukkot, s a plébánushoz vitték, ki a bíró gondjaira bízta. Ez teljesebb, de mégis hiányzik az éle. Egy más adat úgy egészíti ki a dolgot, hogy a bírónak télen kellett őrizni a kakukkot, s tavasszal kibocsátotta. Egy más adat szerint a bíró elszalasztotta a kakukkot az erdőbe, s keresztbe fogott létrával mentek utána. Itt következik az ismeretes adoma, melyet az *oláh-falviakról* stb. szoktak elmondani. Ismeretes egy másik változat is. A bíró gondjaira bízott kakukkot rendszeren tejjel táplálták. Tavasszal megszólalt. Rosszat sejtettek, s kibocsátották.

Igen sokat kötődnek a *kaproncaiakkal* is. Különösen haragusznak, ha azt mondják nekik: „*Skubik!*” E mondás onnan származott, hogy az éjjeliőr egyszer elvesztette fütyülőjét, s a szájával utánózta annak hangját: skubik!

Konessón téli időben egyszer egy embernek nagyon fájt a foga. Valaki azt tanácsolta, hogy törjön le az ereszről egy nagy fényes jégcsapot, s tegye a fogára. Le is törte, de akkor a szomszédja azt mondta, hogy így igen hideg lesz. Darabokra törte hát, s a kályhára tette. Kis idő múlva, mikor odanéz, hűlt helyét találja, nagyon elkeseredett ezen, a szomszédját bepanaszolta a bírónál.

Máskor még egy *konessói* parasztnak igen sovány földjei voltak. Azt kérdezte jó termőfölddel bíró ismerősétől, mit csinál, hogy olyan kövér a földje? Megkenem szalonnával, felelte az. S ő is azonképp cselekedett.

Libetbányán egy télen nagyon hideg volt. Hogy örökre fennmaradjon emlékezete, bevették az évszámot a patak jégébe.

A *hodrusbányai* asszonyokat meg avval bosszantják: „*Mit viszkend abban a kosárban? Hiszen ég ott valami.*” Azt mondják ugyanis, hogy régebben a *hodrusi* bányászok igen apró férfiak, a nők meg igen magasok és izmosak voltak. Mikor az aknába mentek, beleültek feleségeik hátikosarába, s kényelmesen pipáztak. Ha

idegen látta, figyelmeztette az asszonyt, hogy ég valami a kosarában. Mire ez így felelt: „*Csak a Janó pipájában a dohány.*” [...]

Hátra volna még szólanom a babonákról, melyeket legkönnyebben és legnagyobb számmal lehetne gyűjteni. De már is soká fároztam a szíves olvasó türelmét, s különben is ezekből több helyütt közöltem már.¹ Mindazáltal más alkalomnál talán újból is térhetek e tárgyra. (5)

¹ Karácsony- és szilveszteresti babonák. *Pesti Hírlap*, 1881. 345. és 355. sz.; Nagyheti babonák. *Pesti Hírlap*, 1882. 97. és 98. sz.; Szent Györgynapi babonák. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1882. 19.sz.; A fecske népünkénél. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1882. 37. sz.; Lakodalmi babonás szokások. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1882. 41. sz.; A tót falu karácsonya. *Fővárosi Lapok*, 1882. 298. sz.

Húshagyókedd a Felvidéken

Érdekes jelenség a néphagyományokat fürkészők előtt, hogy egy-egy napra feltűnően sok babona és babonás szokás verődik össze. Ilyen különösen a karácsony- és szilvesztereste. Ez időtől aztán egészen virágvasárnapig igen szórványosan fordulnak elő a határozott napokhoz kötött babonás szokások. *Szomolnokon* karácsonyestétől tizenhárom éjen át nem szabad fonni, mert aki fon, annak az uja meggörbül. Ezt az időt *dreizeh Nächtenek* hívják. Háromkirályok napján még egyszer megélnékülnek az utcák, jár a háromkirály – a pap beszenteli a házakat. *Szomolnokon* ez alkalommal a nagy asztalt abrosszal terítik be, középre égő gyertyát helyezvén. Amint a pap a beszentelést elvégzi, egy percre leül, aztán a háziasszony az égő gyertyával elkíséri a szomszéd házig. Aki ezalatt a lányok közül leghamarabb magára kapja az abroszt, s leül a pap helyére, az abban az esztendőben férjhez megy. Valamelyik családtag pedig kivesz a kemencéből izzó parazsat, s azt a két markában addig rázza, amíg elalszik. Ekkor a szentelt ajtóra keresztet húz vele, s a rossz szellemek be nem jöhetnek rajta. *Körmöcbánya* vidékén, ha valaki e napon szentelt krétával a templomban maga körül kört von, meglátja a boszorkányokat, anélkül, hogy azok őt bántathnák. De nem jó e nap a kályha mellett ülni, mert akkor az reggelre biztosan bedűl.

Megkezdődik a farsang, s nagy vígan folynak mindenfelé a mulatságok. Különösen igyekeznek pedig vígan lenni a farsang utolsó három napján, legkivált húshagyókedden. E napon *Körmöcbányán* és környékén a pásztorok dudaszóval végigjárják az egész helységet, beállítanak minden udvarra, ahonnan csak marha, juh vagy disznó jár a csordába, s dudaszóra megforgatják a szolgálókat. Régebben e kivételes napon még előkelő asszonyok és kisasszonyok is táncoltak egy keveset a pásztorokkal, de ez már kiement a divatból. Tánc után a gazdasszony a legöregebb pásztornak

egy pár krajcárt, szalonnát, fánkot ad, s a pásztorok továbbmennek egy házzal.

Ugyane napokon a gyerekek hegyes fanyárssal járnak házról házra. Sajátos tipegő lépéssel körbeforogva apró dalokat énekelnek. Íme egy ilyen kis német dal:

*Fasching, Fasching,
Wo werden wir bleiben?
Bei die Peltschen,
Bei die alten Weibe'n.
Hopp! Hopp!*

Vagy egy tót:

*Fašange, Turice,
Velká noc pride.
Kto ne má koláče.
Všetko sa zide.
Hopp! Čupp!¹*

A dal végén az éneklő nagyot ugrik a levegőbe, a háziasszony pedig egy darab fánkot vagy szalonnát tűz a nyársra.

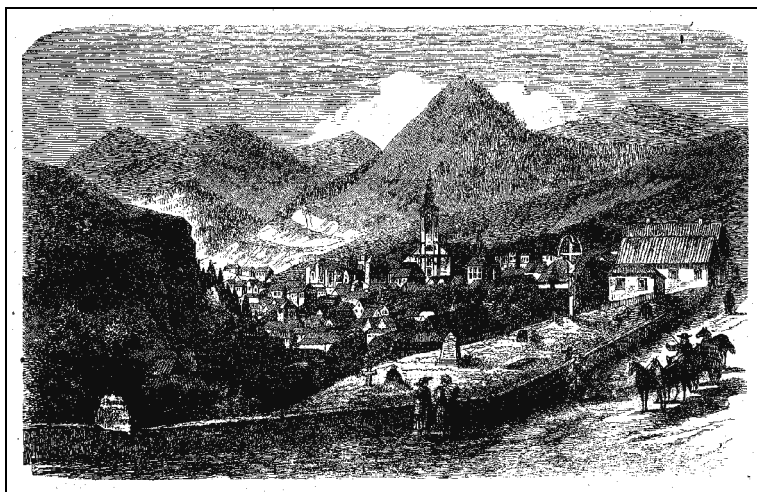
A *gömöri* tótságon a legények egy fatuskót felcsengőznek, s a ráerősített kötélnél fogva házról házra húzzák. A magukkal vitt nyársra mindenütt szalonnát tűzögetnek.

Nyitrában e tuskót hamvazószerdán vonszolják körül, s a háziasszonyt hozzákötözik. Étellel, itallal kell magát kiváltania. *Zólyom* környékén pedig a legények egy nagy falovat rónak össze, s végigviszik az utcákon. Ha idegen legénnyel találkoznak, ráültek, az orrát egy darab jéggel bekenik, s faborotvával megborotváltják. A *gyöngyösi* zsidók húshagyókedden egész nap álarcosan járkálnak hosszú falábakon ismerőseikhez, muzsikaszó mellett.

Marosvásárhely környékén hamvazószerdán a tündér fehérbe öltözik, s éjfél óráján szertejár. Mindenkitől, akivel találkozik, fe-

¹ Farsang, pünkösd, húsvét közelg. Akinek nincs kalácsa, annak minden jól fog. Hopp! Csupp!

hér zsebkendőt kér. Csak adni kell, mert ha az illető utánamegy, ahol a tündér a kendőt leejti, ott pénz van. De a *Felvidéken* nem jár a tündér. Ehelyett azt mondják, hogyha a farsang utolsó két napján hó esik, sok gyümölcs lesz, más helyütt ellenkezőleg, ha e napokon havazik, azt jósolják belőle, hogy a gyümölcsfákat sok hernyó fogja ellepni. Aki meg húshagyókedden a bort ecettel issza, az egész évben jókedvű lesz. Hamvazószerdával megkezdődik a böjt, amelyet szigorúan meg kell tartani. Táncról szó sem lehet, mert ha böjtben táncolnak, lehull a gyümölcs. (6)

Szomolnok látképe a 19. sz. közepén. (Fametszet.)

Szent Iván-est a Felvidéken

(Részletek)

Június 24-ét, a mai napot *Keresztelő Szent János* születésének emlékére ünnepeljük. A *Szentek élete* írója szerint már ez is különleges valami, mert az egyház a szentek emlékét rendszeresen haláluk évfordulóján szokta megülni, ez lévén „tulajdonképpen születésök napja az igazi, mert örökké tartó életre.” *Keresztelő János* azonban kiváló, magasabb helyet foglal el a szentek közt. Születését a próféták előre hirdették, közvetetlen pedig *Gábor* angyal adta a templomban tudtára *Zakariásnak* a reá váró örömet. A gyermek születése csak szülei imádságának eredménye. Anyját, *Erzsébetet* meglátogatta *Szűz Mária*, s ennek jelenléte már születése előtt megszentelte a gyermeket. Több volt ő, mint próféta. A próféták csak hirdették *Jézus* eljövételét, ő egyengette az útját, megmutatta őt az emberiségnek: „Íme Isten báránya, ki elveszi a világ bűneit!” Szent volt, mielőtt született, s nála nem csak külső életszentségről volt szó, hanem az eredendő bűnnek megszentelő malaszt által való megbocsátásáról.¹

Mindemellett alig lehet pusztán a keresztyény hitből kimagyarázni, hogy e napot mindenfelé annyira megünneplik, s hogy különösen a *Szent Iván-esthez* annyi népszokás és babona fűződik. E nap emléke a pogány korból maradt ránk. E tájban esett ugyanis a nagy nyárközépi évszaki ünnep, a nyári napfordulat idejére, a napnak és tűznek tiszteletére. A rómaiaknál e tájt volt *Apollónak* mint a nap és világosság istenének egyik ünnepe. A germánoknál az ég és föld urának, a tűzszemű *Odinnak* (*Odhiun, Woutan, Wodan*) ünnepe. Angolul e nap ma is *Midsummerday*, svédül *Midsommarsdag* (nyárközépi nap). A szlávoknál *Svantevit* vagy *Sventovit* főis-

¹ *Szentek élete* IV. k. 142. l.

ten tiszteletére ültek ünnepet, kit mint a világosság istenét e napon *Vajanonak* neveztek. Este a halmokon gyújtott tüzekkel tudósították a messzebb lakó papokat, hogy másnap megülik a fő ünnepet.

Megvolt ez ünnep az ugor népeknél is. Erre mutat a finneknél a Zuhanuskoion-Iván napi ünnepiesen feldíszített lombos nyírfa, a finneknél és észteknél mai napig divatos Szent Iván-esti népszokások és multságok; különösen pedig a mordvinoknál ekkor ülik *Angel Patäinek*, a főistenasszonynak nagy ünnepét. Mily nagy ünnepélyességgel ülték meg e napot pogány őseink, megítélhetjük onnan, hogy még a keresztyén magyaroknál is sokáig fennmaradt, s a vele járó kihágások miatt korlátozni kellett, amint erről *Inchoffernél* ezeket olvassuk: „*A magyaroknál a vele együtt járó bámulatos világítási és tűzijátékok, valamint a tüzek körül ropni szokott ünnepi tánc, tobzódás és zajos kedvcsapongás következtében némelykor csaknem babonává fajult, míg aztán némileg korlátoztott.*”²

Ma azonban, úgy tapasztaltam, e nap különösebb megünneplése a magyarok közt kevésbé divatos. Annál inkább el van terjedve a felvidéki tótok és németek között. *Körmöcbánya* vidékén kivált *Jánoshegyen* ülik meg nagy buzgalommal. Ennek keresztyéni oka is van, mert a *jánoshegyi templom Keresztelő Jánosnak* van szentelve. Két kis legenda fűződik ehhez. Régen, mikor még *Jánoshegy*, s a szomszédos *Konessó, Blaufusz, Alsó- és Felsőturtsek* igen kicsiny falvak voltak, s ezért külön templomot nem építhettek, külön papot nem tarthattak, elhatározták, hogy közös erővel építenek templomot a központra, a *Jánoshegyre*. Ki is szemeltek e célra helyet a mostani úgynevezett *régi templom* mellett, hozzáfogtak a munkához, de mikor már majdnem az egészszel készen voltak, egy éjjel az épület összeomlott. Háromszor ismétlődött e szomorú esemény. Végre egy, a mostani templom helyén álló bokorban síró fiút találtak, kiben *Keresztelő Jánosra* ismertek rá. Ez azt mondta, hogy ha boldogulni akarnak, a bokor helyére építsék a templomot, s nevéről nevezzék el. Úgy is tettek, s így kapta a falu

² Barna Ferdinánd: *A mordviaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai*. Budapest, 1897.

a *Jánoshegy* nevet. A templom oltárán lévő üvegszekrényben ma is láthatni a kisfiú szobrát. Azt is mondják, hogy régen, mikor a mostani *Jánoshegy* helyén még csak egy-két ház állott, megjelent ott az *Isten* anyja tiszta fehér ruhában, s az emberek szeme láttára ismét eltűnt. Utána egy szép kis fehér bárány jött, s megálló helyében elkezdé első lábaival a földet kaparni, mire a gödörből forrás fakadt. Az emberek aztán melléje egy vörös tornyot építettek. Egyszer a faluban egy öregasszony megvakult, és súlyosan megbetegedett. Azt kívánta, hogy vigyék a szent forráshoz. Odaérve nagy csodálkozásukra a kút mellé ezüstkupa és ezüstkanál volt láncolva. A beteg asszony ivott a kút vizéből és megmosta szemeit. Azonnal meggyógyult. Ez időtől fogva igen sokan látogatták a gyógyító erejű szent kutat. Egy éjjel azonban valami nagy úr utazott keresztül a falun, kinek egyik lova vak volt. Felhasználta a jó alkalmat, s megmosta a lova szemét. A ló vissza is kapta látását, de a víz elvesztette gyógyító erejét. Később az ezüstkupát és -kanalat is ellopta valaki. Mások azt mondják, hogy a vörös torony régiebb a kútnál; ott találták már, mikor az erdőt kiirtották. Keletkezése körülményeit azonban nem tudhatni, „*de az bizonyos, hogy nem emberkezek emelték.*”. A forráskaparó bárány emlékeztet *Szent Kelemen*nek, a bányászok védőszentjének legendájára. *Szent Kelemen* ugyanis *Traján* császár a *Chersonesus*ba száműzte. A sziget lakói, de különösen a bányákban dolgozó keresztények a víznek nagy hiányát érezték. Ivóvíz közelben nem volt található, igen messziről kellett szállítani. Ezért sokszor majdnem elepedtek szomszúságukban. *Kelemen* ez ínséges állapoton segíteni vágyván, *Istenhez* fordult, s nagy buzgósággal kérte, szánja meg nyomorúságukat, s mutasson nekik közelben forrásvizet. Míg *Kelemen* imádkozott, feltűnt szemei előtt a bárány, mely egy szikla tetején állván, első jobb lábát fölemelvén, bizonyos pontra mutatott. Ezt *Kelemen Isten* kétségtelen útmutatásának vévén, másokkal együtt fölment a sziklatetőre, s ásni kezdett. A víz azonban nem jelentkezett. Végre *Kelemen* maga vette kezébe a kapát, s jól figyelembe vevén a pontot, melyre a bárány mutatott, azon a helyen a földbe vágott. Alig történt meg a kapavágás, a víz azonnal felbuggyant, friss csergedező patak eredett, melyből a bányamunkás keresztyé-

nek és pogányok egyaránt olthatták szomjukat. E csoda láttára igen sok pogány a keresztyén hitre tért.³

Körmöcbányán és vidékén már vagy két héttel János napja előtt mesterinasok és a bányászok, zúzó- és kohómunkások gyermekei összeállanak, nagy rudat vesznek ketten vállukra, s utcáról utcára járnak alkonyattájban, sajátságos dallamos hangon kiabálva: „*Habt's keine alte Körbchen, Besen, Bierfässer?*” A rossz seprőket, kosarakat a gazdasszonyok év közben rendesen félrerakosgatják, s ilyenkor odaadják nekik. János-nap előtt való este fölmennek a körülfekvő hegyekre, s szürkületkor a máglyára rakott lomot meggyújtják. Az égő máglyákat körül táncolják, keresztülugorják. A *Kálvária-hegyen* néha mécsesekből kirakják e betűket: H. J. T. (*Heiliger Johannes, der Täufer*). A tűz közepére állított pózna tetejére ezüstforintost, egy üveg bort vagy más effélét tesznek. Mikor a tűz javában ég, egy nyaláb zöld gallyat, vagy rossz kosarat dobtak rá. Valaki hirtelen ráugrik, s kezd kapaszkodni felfelé. Ha leveszi a feltett jutalmat, az az övé, s amennyire csak lehet, *geisttá* (pálinkává) változtatva, együtt költik el. Ha a hegyeken gyújtott tűz szépen ég, jó termés, sok gyümölcs lesz.

Jánoshegyen egy legelő közepén rőzséből nagy halmot raknak, ennek a közepébe nagy gallyat, fenyőszálat tűznek, s tetejébe virágkoronát helyeznek. A banda ráhúzza, s a legények és leányok körben táncolnak. Mikor a tűz javában ég, a lányok dobálni kezdik a koronát. A lehullott virágokat felkapkodják, magukkal viszik, s párnájok alá teszik. Éjjel aztán megálmoldják, ki lesz a férjük. Sokan azt hiszik, hogy amelyik lány a korona egy darabját kezébe kerítheti, az abban az esztendőben férjhez megy. A gazdák meg a tűz kihamvadása után egy-egy szenes, kihűlt üszköt vesznek fel, s a káposztásföldbe dugják. Ettől jobban tenyészik a káposzta, s nem fogja bántani a hernyó.

Néhol a leányok ez este mezei virágokból font koszorút dobálnak a háztetőre. Akié fennmarad, az abban az esztendőben férjhez megy. Vagy pedig a körtefára dobálnak koszorúkat, s ahányadik dobásra akad fenn a koszorú, annyi év múlva megy férjhez az ille-

³ *Szentek élete* V. k. 442. l.

tő leány. *Szomolnokon* a lányok koszorúkat dobnak a vízbe, ahol az még nincs befödve, aztán gyorsan lefutnak oda, ahol már nincs befödve. Akinek koszorúja legelőbb feltűnik, az leghamarább férjhez megy. [...]

Néhol *Szent János-este* kimennek a lovak legelőjére. Ha valaki ott olyan elveszett lópatkót talál, melyben még minden szög benne van, tépje ki az alatta levő füvet, és dobja bele egy sebes folyású patakba. Amely szálak ár ellen úsznak, azokat vegye ki, s ezekkel bármely zárat kinyithat.

A *nógrádi* nép azt tartja, hogy *Szent János Szent Iván* napján keresztelte meg *Jézust* a *Jordán* vízében. Ezért e napon valamenyny víz meg van szentelve ennek emlékezetére. Ha napfölkelte előtt merítene a folyóból, arccal kelet felé fordulva és a korsót háromszor mártják bele, akkor ez a víz mindenféle betegség ellen használ, különösen pedig szemfájás ellen.

Olyan asszonynak, akinek meghalt már egy-két gyermeke, *János-napig* semmiféle gyümölcsöt sem szabad enni, mert különben gyermekei nem kapnak enni az égből. Ha mégis megkívánja, akkor abból a gyümölcsből előbb annyi gyermeknek adjon, ahány gyermeke meghalt.

Görgény környékén azt mondják, hogy ott van elásva *Dárius* kincse, ahová *János* napján a nap első sugara esik. Olvastam, hogy *Moldvában* e napon a gyermekeknek korán érő, édes, úgy nevezett *kógyis almát* osztogatnak.

Még a szentjánosbogárnak is csodatévő ereje van, amelyről *Erdélyben* a *dési* rege azt tartja, hogy *Keresztelő János* előtt, mikor üldözték, ilyen kis bogarak világítottak, s innen kapta a nevét. *Körmöcön* azt hiszik, hogy ha a lány szentjánosbogarat a kályhán megszárazsztat, ezután megtöri, s a legénynek borban beadja, a legény akkor szerelmes lesz belé, hogy csakúgy reszket utána.

Nagyon mélyen gyökerezhetett a néphitben ez ünnep, hogy annyi idő múltával is még annyi emléke maradt fenn. Sőt néhol, például *Micsinyén* (*Zólyom megyében*) a tótok körül táncolván a tüzet, énekelnek is, és ez éneknek mind a szövege, mind a dallama igen régi, s még őspogány éneknek tartják. (7)

A keresztcsőr

(Madarászó kirándulás)

A *felvidéki* fenyvesek egyik jellemző és érdekes madara a *keresztcsőr* (*Loxia curvirostra*).¹

Brehm a maga nagy munkájában igen vonzó képet fest e szép színű, vidám, eleven, kedves madárról, s azt az „*erdő cigányának*” nevezi. Kizárólag a fenyőerdőkben tartózkodik, s mikor a magvak elég érettek, kivált gazdag termésű években, nagy csapatokban jelen meg. Énekét *Brehm* igen kellemesnek tartja, de a hegyvidék lakosai is.

Sőt, egy szép legenda is van róla. Mikor *Jézus* urunkat fölfeszítették, a gúnyolódó tömeg szánalom nélkül állott a keresztfa alatt. De e kis madár jó szíve megesett sorsán, odaröpült, s a szögeket húzogatni próbálta. De nem segíthetett, meg volt írva, hogy ennek így kell történni. Még a csőre is keresztbe csuszamlott, s azóta úgy is maradt. De megáldotta az *Úr*, hogy ahol ő van, oda be ne üssön az ég villáma.

Énekén kívül a hegyvidék lakói azért is igen szeretik kalitkában tartani. Húsának rendes tápláléka miatt sajátságos fenyőíze van, s általánosan kedvelik. Énekéért, húsáért, s villámhárító voltaért tömegesen is fogdossák.

A keresztcsőrfogás júniusban, különösen pedig júliusban elterjedt és kedvelt foglalkozás, minden társadalmi osztályból vannak szenvedélyes és ügyes madarászok.

Körmöcön a *stósz*i erdőség a madarászás színhelye. Rendesen délután négy órakor indulnak ki. A műkedvelők természetesen egy ügyes madarász vezetése alatt.

A mi öreg madarászunknak hét szelíd, jó hívogató keresztcsőre van kis púpos drótkalitkában. E kalitkában nincs semmi farész,

¹ Szucságon (*Kolozs megyében*) a nép *fenyővarjúnak* hívja.

még az alja is drótból van. Fogantyújánál fogva mind egy botra fűzi, s az egyik siheder kezébe adja, ki a madarászáshoz szükséges egyéb kellékeket is viszi. Egy más ember az élelmi kosarat cipeli. Meredek, görgeteges, éktelen rossz sziklaúton haladunk.

Óriás fenyők védnek az égető naptól. A völgyből rohanó patakok moraja hallatszik, halkán, mint a méhdongás. Tovább a pásztor dudája sír, s a nyáj kolompja hallatszik. Egy-egy madár az ág-hegyen élesen belecsattint, mintha mondaná: úgy-úgy! A fürge mókus meg szinte rendes táncot jár rá. Az útszélen piros, kövér számócák intenek, s itt is, ott is jéghideg csobogók zubognak, pihenésre, üdülésre hívólag. Majd széles hegyi rét tárul föl, itt tarka vadvirágokkal, ott frissen kaszált illatos szénával, amott zsendicét ígérő szállással, vagyis: pásztorkunyhóval. Majd dúsan rakott mál-nabokrokra törve keresztül, háromórai gyaloglás után a tetőn vagyunk, a határszéli korcsmánál, melynek azonban csak a neve korcsma, tényleg pedig üresen áll, búbanatosan emlékezve jobb időkről. Tovább, a hármaskereszt táján gyönyörű kilátás *Zólyomra*; egy kissé magasabban álló pontról pedig *Besztercebánya* fehérlik föl a kék párázat alól. Még félórai gyaloglás, s egy tisztásra érünk. Már tisztességes este van. A valódi madarász sokkal rövidebb idő alatt teszi meg ez utat, de aki minden fényes bogáron, regés kőszirten elandalog, vagy hát mondjuk: eltátja a száját, az későn jut a célhoz.

Az öreg madarász legelőször is hívogatóinak keres alkalmas éji helyet, tesz nekik be kendermagot, friss vizet, s befedezi kalitkájokat gyöngé fenyőgallyal. Két óriási bükkfa alatt pedig hatalmas tüzet éleszt a két suhanc. Majd parazsat kapar, s amíg mi kéjesen nyújtóztatjuk fáradt tagjainkat, hosszú fanyárson forgatják a zsványpecsenyét. Farkasétvágya van az embernek a rengeteg közepén. De mikor lecsillapította, meg-megkotyogtatta a kulacsot, s rágyújtott a maga szivarjára, boldog megelégedésben szíjja tele tüdejét a fenyves balzsamos, illatos levegőjével. Az éj csöndjébe bele-belehuhog a fülesbagoly. A tűzrakás meg magasan lobog, nem csak azért, hogy égjen, s a tanya barátságosabbá váljék, hanem hogy bunda nélkül is meleg legyen a hűvös éj. Az ég két felén egy fehér és egy fekete felhő. Feleselve villámlanak egymásra.

Vége a madarászásnak, s az éjjeli nyugalomnak! Dehogy! Azt mondja a mi teherhordó emberünk: „*Abend rent, Morgen gent. Morgen rent, Abend kent*”, ami azt teszi, hogy esti pír jó időt, reggeli meg sarat jelent. Már pedig ma esti pír volt. S csakugyan, a felhők lassan eloszolnak. Fenn a csillagtábor ragyog, lenn szelíden a szentjánosbogár.

Megoldódik a nyelv, bebeszélgetünk a késő éjszakába. Könnyű ezeknek a szegény embereknek vidámaknak lenni, mikor tudják, hogyha nincs is most keresete a bányásznak, de majd lesz. Tengernyi arany van még a bányákban, de még nincs megérve, csak most virágzik. Aztán hát most is, ha nem csurog, cseppen. A bányaszellem haragszik a rossz emberre, kivált arra, aki a bányában káromkodik: de a jó embert szereti, annak „*Jelt ad.*” Így *Ferdinándbányán* (a *Szepességben*) egy jámbor hevér, amint a tárnában dolgozott, halk kopogást hall a sziklafalon. Tudta ő, mit jelent ez, bár a tiszt nevetett, mikor kérte, hadd dolgozhassék ott. De aztán csakugyan több ezer forint értékű ércet találtak. Egy *gölnici* bányász pedig testvérével egyszerre ment munkába, de odalenn különböző *nyilamban* dolgoztak. Egyszer csak az egyik lépteket hall maga mögött. Nem nézett hátra, bár az illető egészen melléje került; azt hitte, hogy a testvére, ki valamelyik szerszámot akarja elvenni. A jövevény meg is fordul, megy, s nagy cuppanással beugrik a vízbe. Emberünk megijed, hogy testvére a vízbe esett: utánamegy, de semmit sem talál. Fölkeresi testvére *nyilamát*, de hallja, hogy az a helyét el sem hagyta. Mindjárt tudta, hányadán van. Visszament munkájához, tovább dolgozott, s egyszerre hallja a halk kopogást, amely helyen aztán gazdag érre akadt. A bányaszellem a henyét sem bünteti meg mindjárt, előbb szépen figyelmezteti. Egy bányász egyszer a tárnában aludt. Akkor ébredt föl, mikor a hosszú fehér szakállú, piros nadrágos, fehér kabátos, zöld sipkás kis szellem keresztüllépett rajta. Megértette az intést, s munkához fogott. Szereti az az igazságos embert. Egy bányászt egyszer gazdag aranyérre vezetett, de kikötötte, hogy aztán a kapott pénzen osztozkodnak. Osztozáskor az akna száján keresztbe fektetett egy gerendát, s ő az egyik végére ült, a hevér a másikra, lelógatván lábukat a mélységbe. Az volt a szellem terve, hogy

eltöri alatta a gerendát, ha igazságtalan lesz. A végén fennmarad egy krajcár. A hevér, nem lévén nála kés, fogával akarta kettéharapni, mire a bányaszellem azt mondta: „*Ne bánts! Legyen az egész a tied.*” Szeszélye is van a bányaszellemnek. Haragszik, ha a bányában füttyörésnek. A füttyölőt akárhányszor magával hurcolja a sziklahasadékokba. Azt sem szereti, ha arannyal bánás közben füttyülnek. Egy bányász serpenyőben aranyat vitt beváltani, s útközben füttyülni kezdett, mire leesett, s az arany azonnal eltűnt. Nem szereti, ha valaki elbeszéli, hogy ő segíti. Egy bányász, ki rohamosan meggazdagodott, nem tudott ellenállni faggatózó feleségének, s elmesélte a dolgot. Mikor másnap a bányába ment, a bányaszellem addig lökte egyik faltól a másikhoz, amíg megörlült. Ezen a hatalmas szellemen nincs hatalma csak az olyan embernek, kinek születésekor a szája tele van foggal.

A kis társaság az elbeszélésre kezd borzongani. A beszéd áttér a medvére, majd *Jánosikra*, a *Felvidék* egykori híres rablójára, kinek derékszínörja egy kígyó volt, s amíg azt át nem metszették, nem lehetett megölni. Nem messze lakott, a *Majrova Skalán*. Jó ember volt különben, csak a kevély urakat fosztogatta, a diákokat, vándorlegényeket pedig bőségesen megjutalmazta. A ruhára való posztót nekik „*od buka do buka*” (bükkfától bükkfáig) mérte. Pedig itt, a fenyvesekben jó távol elmehetünk egy bükkfától, amíg mássikig érünk.

Így gomolyog tovább a beszéd, s közben-közben sül a parázsban a burgonya.

Vége a gallyágyon álom fog el, s mikor javában alszunk, felráz az öreg madarász. Szürkül már, munkára föl! A kerek tisztáson csak apróbb bokrok vannak. Egy pohár borovicska, egy darab sült szalonna bekeblezése után fölkerekedünk. A tér közepén három magas pózna van, tetejükben körben zöld fenyőlombok. Ezek erősen állanak a földben. Más három rúd végére hat-hat lépvessző erősítve, melyet az öreg hárshéjtokban hozott magával. Ezeket a gallyas póznákhoz úgy támasztja, hogy a lépvesszők a gally fölé kerüljenek. Ezeken, s még más három rúdon néhány fogasszerű ág is van. Azokra akasztja a kalitkákat a szelíd hívogatókkal. A hívókák háromfélék, aszerint hogy minő a hangjuk. Egyik így szól: „*tyuk-tyuk*”. A másik: „*fik-fik*”. A harmadik „*trics-trics*”. A „*tyuk-*

ler”-ek szintén kétfélék: magasabb és mélyebb hangúak. Legritkább a „fik”-es. Az én öreg madarászom tavaly 486 keresztcsórt fogott, s köztök csak egy volt ilyen. Legfelül egy erős „tyukler”-t helyez, legalól a beéneklőt. Mi félrevonulunk egy harkály kopácsolta száraz törzs alá. A madarak csevegnek: „tyuk-tyuk”, „fik-fik”, „trics-trics”. Közben-közben énekelnek, s ha madarat látnak, egy hosszú „krrrii”-t kiáltanak. A feketerigó lomhán tovaszáll, rájuk se néz. Majd egy kis vörös farkú locska, egy kis cinege akadt a lépen. Elbocsátjuk. Egyszerre csak általános „gep-gep” kiáltás. Ez bajt jelent. Hát íme, egy óriási sas csap felénk. De amint minket észrevesz, villámsebességgel visszazáll. Nemsokára újra „krrrii”, mely nem akar megszűnni. Az öreg madarász arca kiderül: „Jönnek!” Mi semmit sem látunk. De csakhamar egy sereg piros, sárga keresztcsőr ereszkedik a lépvesszőkre. A madarász leszedi. A nőstényeket vagy a neki kevésbé tetszőket földhöz vágja pecsenyének. Rendesen huszonöt közt hatot-hetet talál, amelyik neki igazán tetszik. Később ezekből is kilöki az olyanokat, melyek rossz hívók, mert társaik érkezéte az elrettentő „gep-gep”-et kiáltják, s megghiúsják a madarász törekvéseit.

A keresztcsőrök kora reggel, hajnalban kezdenek nagy társaságban vonulni egyik hegyről a másikra, s ez a vonulás kilenc óra tájáig tart. Ha jó helyre talált a madarász, sokat összefoghat. Annál inkább, mert e madár buta. Legalább a *körmöciek* azt hiszik. Én magam is láttam, mikor két madár szállott két pózna végére, az egyik nem ragadt jól rá, s elröpült, de amíg a másikat a madarász levette a lépről, a szelídek folytonos hívó kiáltására újra visszaült. Úgy egy nagy csapatból tizennyolc-húsz ül a lépre, a többi nem fér. Ezek a szomszéd fákön megvárják, míg a madarász leszedi társaikat, s aztán maguk telepednek a helyükre. *Brehm* ugyan azt tartja, hogy a keresztcsőr nem buta, csak ártatlan és társaságkedvelő. De mihelyt megismeri az emberek ravaszságát, félénkké lesz.

Gazdag zsákmánnyal megrakottan, vígan megy haza a kis társaság, teleszedve gombával az üres tarisznyákat, villámhárítóul az asszonyoknak, ha haragudni találna a hosszas kószalásért.

Körmöcön évenként öt-hatezer keresztcsórt fognak, de nem tapasztalják, hogy a madárállomány apadna. A tavalyi év különösen gazdag volt, s az idej sem szegény. (8)

A bányarémről

(Írta és a Magyar Néprajzi Társaság havi ülésén felolvasta
dr. Versényi György)

A bányarémmel a törpék osztályába tartozik. Aki csak felületesen ismeri is a német néphagyományokat, jól tudja, minő szerepet játszik bennök a törpe. Annyi mese, monda, rege szól róla, s a hagyományok oly különböző oldalról mutatják be, hogy pontos, biztos rajzát adhatni az egész fajnak, mint akár valamely ma is élő igazi népnek. Egészen másképp vagyunk a magyar néphagyományokkal. Nagyon szórványosan találkozunk bennök a törpével, s úgy elmosódik egész jelleme, hogy nevénél és kicsi alakjánál egyéb alig kivethető.

Babszem Jankó (Arany László, Gaal Gy. III.), *Kökény Matyi* (Gaal Gy. III.) nem ilyen, hogy úgy mondjam: mitologikus alak; a nép tréfás képzelete csak azért alkotta meg, hogy annál nagyobb legyen az ellentét a pici bohó emberek, s véghezvitt tetteik közt. Éppen olyanok, mint más helyütt a borsszem nagyságú ökrök. (Arany–Gyulai III. *A két bors ökröcske*.) Az elátkozott, vagy pillanatra átváltozott alakok sem tartoznak ide. Mikor a sok gyerekkel megáldott szegény ember elindul újdonszületett kisfiának keresztapát keresni, s az rengeteg erdőben eltéved, szembetalálkozik egy pulya emberkével, akinek hétsinges a szakáll, s úgy vonzóódik a földön utána. De ez egy tündérasszony, kit anyja, a fekete királyné elátkozott, hogy mindaddig pulya ember legyen, míg egy hétesztendő, héthónapos, héthetes, s hétnapos völegényt nem talál. (Benedek E. *Székely tündérország*. Az elátkozott királykisasszony.) Más helyütt meg a tündérkirály csak azért változik át törpévé, aki maga egy arasz, a szakáll két arasz, a lova meg egy nyúl, hogy könnyebben ártthasson a mesehősnek, *Csernekinek*. (Magyar Nyelvőr VIII. 375.) A három királylányban előfordul egy

törpe. Olyan kicsiny, hogy homlokával alig éri fel az asztalt; három lába közül egyik emberláb, kettő szarkaláb; hátából két szarvastűrök nőtt ki; csak egy karja van, a másik helyett bagolyszárny nőtt ki vállából. (Majláth J. *Magyar regék, mondák és népmesék.*) De ezt is csak a gonosz tündér átka változtatta ilyenné. Ugyanitt viaskodás közben a titokzatos hangyák gnómokká változnak, hogy jobban árthassanak; hat kezük van, mindenikben hat szablya.

Több helyütt előfordulnak ugyan valódi törpék, de csak mellékesen, s így is éppen hogy megjelennek. A *homoródalmási* barlangban *Dárius* elrejtett kincsét keresi a nép, s a barlang titkos meleteit tündérekkel, *törpékkel* népesíti meg. (Orbán B. *A székelystöld leírása* I. 91.) A mostohája elől menekülő *Hóleány* egy viskóhoz ér, hol hét törpe lakozik. A hét törpe szívesen látja a leányt, s gondját viselik, mintha csak saját leányuk volna. (Majláth J. *Magyar regék* stb.)

Némely hagyományból úgy látszik, hogy szeretik a családi életet, de feleséget nem találnak szépszerével, hanem valami nagy segítség fejében kényszerítik magukhoz a földi nőket. Így *Tánczi* vargaluska félsinges ember, másfélsinges szakállal, aki az erdőben egyik ágról a másikra szökdösve motollálja a fonalat. A rossz fonóleánynak, kiről elhitették a királyfiúval, hogy nagyon szorgalmas, s mindent aranyfonallá fon, segít; elvégzi helyette a munkát, ha megígéri, hogy hozzámegy feleségül, ha ki nem találja a nevét, mire a fonást elvégzi. (Kriza *Vadrózsák*. A rossz fonóleányból lett királyné.) Ennek változata *Arany Lászlónál Panci-manci*.

Határozott rosszindulattal is vannak az emberek iránt. *Désen* pl. azt hiszik, hogy a föld alatt kicsi emberek laknak, akiknek csak akkora kalapjuk van, mint egy gyűszű. Éjszaka feljárnak, nappal alusznak. Aki közéjük kerül, az többé nem jön fel.

Ilyennek mutatja a kárpátaljai monda is: egy leány kiment az erdőbe egerészni. Majd fáradtan leült, s elaludt. Meglátja egy kobold, s a bokorba rejtőzve kiáltani kezd: „*Kelj föl és menekülj, ha életed kedves!*” Ijedten ugrik föl, s meglátva a bokorban vigyorgó koboldot, futni kezd. A kobold tüskön-bokron utána. A már-már összeroskadó szerencsétlen leány végre egy mocsárba süllyedt. (Philipp Sagen aus der Karpathenwelt. 7.).

Egyszer úgy tűnik fel, mintha a törpe az ördögök közé tartoznék. Így mikor *Fehérlófia Fanyűvővel, Kómorzsolóval, s Vasgyúróval* útra kel, s egy kunyhót gabalyítva, egyik otthon marad kását főzni, a többi meg vadászni megy: csak ott terem egy kis ördög. Maga nagyon kicsi, de a szakála a földet éri. Azzal kötekedik, hogy kását kér, s aki nem adja oda, erővel elveszi, s annak a hasáról eszi meg. Nevök mutatja, hogy *Fehérlófia* társai minő erősek, s *Hétszűnyű Kapanyányimonyók*, a kis ördög, mégis lebírja őket. Mikor meg *Fehérlófia* szakállánál fogva egy nagy fához köti, a fát is magával viszi. A nyomán elindulva aztán egy nagy lyukra talál, amelyiken a másvilágra mehetni. (Arany L. *Fehérlófia*.)

Máskor a *tündérek* szolgálatában látszik lenni. A szerencsepróbáló királyfi öreg szolgájával egy rengeteg erdőbe ér. Egy forrás mellett letelepednek, s falatozni kezdenek. Jő egy kicsi emberke, akinek hétsinges a szakála, s a vállán egy kétmázsás botocskát cipel. Csak belészökik a forrásba, s eltűnik. A királyfiú utánamegy, mert tudja, hogy ez bizonyosan *Tündérországba* ment. (Benedek E. *Székely tündérország. A hétfejű sárkány*.)

Máskor ismét az *óriások* szolgálatában van a törpe. *Herec várát (Háromszék megye)* szerencsen oriasok építették és lakták. Az oriasok kincsei a vár földalatti pincéiben vannak elrejtve, nagyszámú fekete *pulya* őrizetére bízva. Egyszer egy pásztorgyerek beesett a pincékbe. Ott nagy csapat fekete pulya evett-ivott, táncolt, őt is kínálták fekete kancsóból. Fekete hordókban pedig roppant kincs volt felhalmozva. De a meglepett fiú felsóhajtott: „*Én jó Istenem, hová jutottam?*” *Isten* nevének említésére az addig barátságos indulatú *pulyák* megragadták, s egy *loppancon* (lépcsőn) kidobván, mivel ő ijedtében folyvást *Isten* nevét emlegette, úgy elrepítették, hogy az erdő szélén félholtan találták társai. (Orbán B. *A Székelyföld leírása*. III. 57.) Úgy is van, hogy az oriasok a törpék szolgái. A *Pengő* című mesében a tizenkét orias az *arasznai* ember szolgálatában áll. Ennek nagyobbik fia egy hatalmas keselyű két ezüsttollal; kisebbik fia aranyagyaras vadkan; nénje a nagy kígyó, oly vastag, mint egy nyomórúd. Ennek a tenger kilencvenkilencedik szigetén van egy palotája, déli álmát pedig a hatvanhatodik szigeten szokta alunni. Nagyon erős. Messze az erdőben van egy aranypatak, e patakhoz jár, mikor a törpe alszik, egy aranyszarvas;

abban van az ereje. Ha azt elejtik, egy bárány szökken ki belőle. Ha ez megmenekülhet, megmarad az ereje. Ha a bárányt elejtik, egy aranykacsa röpül ki belőle; de ha megszabadul, megmarad ereje. Ha a kacsát elejtik, egy aranybogár száll ki gyomrából. Ha e bogár megmenekszik, megmarad az ereje; de ha a bogarat megölik, oda a nagy erő. Ennek a törpének a szavában nem lehet bízni, család. (Majláth J. *Magyar regék* stb.)

A *boszorkányokkal* is összeköttetésbe hozzák. Így a *hétfalusiak* azt hiszik, hogy a boszorkányok a *bennülő asszonyok* (betegágyasok) szép ép gyermekeit nagyfejű, vékony lábú pulyákkal cserélik ki. Lehet róla tenni, ha a kéménybe nyársra tűzött csonka seprűt tesznek. (Orbán B. *A Székelyföld leírása*. VI. 145.)

Ellenségeik lehetnek a *garaboncás deákok*. Két garaboncás deák egy kis skatulyát hord magával; mikor a szegény asszony kíváncsiságból kinyitja, kicsiny kis emberek ugrálnak ki belőle, sírnak-rínak, kiáltoznak; ha visszarakja is a menyecske, a skatulyában is mindig csak sírnak-rínak, kiáltoznak. (*Magyar Nyelvőr* XV. 88.)

Ezzel jórészt mindent elmondtam, ami a törpéről az eddigi gyűjteményekben található. Nagyon kevés, ingadozó, szintelen. Minő egészen másképp állunk pl. a *táltosokkal*! Úgy látszik, hogy a mi mitologikus, regés világunkból a törpe hiányzik, talán csak egy kis német hatásra keletkezett valami. Még valóbszerű, hogy a bányarém is idegen eredetű, s a német bányászok hozták be. De a bányászélet sajátossága nagyon valószínűvé teszi, hogy ez érdekes alak aztán a magyar bányavidéken is fennmaradt, s akklimatizálódott. Néhány év előtt az ország minden bányavidékére felszólításokat küldtem, kérve a bányatiszteket, hogy szíveskedjenek nekem iratokat küldeni a bányarémről, tájékoztatást nyújtva, hogy minő kérdésekre várnék feleletet. De *egyetlenegy* helyről sem kaptam választ. Így a bányarém ismertetését adva, egyedül a magam hiányos böngészeteire vagyok utalva, s éppen a magyar nyelvű bányavidékekhez nem volt alkalmam eddig hozzáférni.

E kis szellem neve a magyaroknál *bányarém* (pl. *Rézbányán*), a *máramarosi sóvágóknál bányipásztor*. Gyanakszom, hogy a *torockói birgej* is a bányarém (berggeist). Orbán Balázs mondja, hogy *Torockón* a temetőt *birgejnek* hívják, s mikor nagyon meghara-

gusznak, azt mondják: „*Egyen meg a birgej!*” (A Székelyföld leírása. V. 223.) A németeknél: *berggeist*, *bergmenal*, *schatzmenal*. Az oláhoknál: *vîrva bîi* (pl. *Bucsumban*), néhol *coponic*. A tótoknál: *bergmonyik*.

Ami *alakját* és *öltözetét* illeti, *körmöci* bányászok azt mondják, hogy vörös nadrágba és kabátba öltözött kis ember, fején kis vörös sipkát visel. Mások szakállas kis embernek ismerik, ki vörös nadrágot és fehér kabátot visel, fejét zöld bányászsipka fedi, s kezében bányamécset tart. Ugyanilyen a *gölnici*. De a *gölniciek* azt is tudják, hogy csizmában jár. *Szepesremetén* meg a csizmája aranyos, könnyen kúszik a sziklákon. A *mármaros*i bányapásztor hosszú bajúszú kis ember, bő gatyában, fején bányászsipkával. *Réz-bányán* öreg törpe, földig érő szakállal. Mindezek nagyon összevágó adatok. Csak a *bucsumi* bányarémről hallottam, hogy nem mindig a maga alakjában jelenik meg, hanem hol hosszú asszony, hol ősz ember, hol bagoly, denevér, ló, kutya alakjában; néha pedig itt is, *Oláhláposbányán* is fekete ember alakjában. *Majláthnál* fordul elő, hogy a *rónaszéki* bányarémmel fején sókoronával, jobbjaiban sópálcával jelenik meg, ruhája kristályokkal van elborítva. *Tompánál* egy helyütt a bányarémmel mint lángszobor, mint rémes zöld fény jelenik meg. (Borova hora.)

Lakásuk a föld alatt van, sziklaüregekben. De előfordul az is, hogy egy bányarémmel, pl. a *Tátrában*, virágos kertje van a föld színén. De hogy milyen az a lakás, hogy van berendezve: nem ismerem. *Majláthnál* a *rónaszéki* gnómfeljedelem sópalotában lakik. *Tompánál* *Hollókőnek* gyomrában, gyémántpalotában. (A sztracsnai sziklakapu.) De kérdés, hogy ez népies felfogás-e, vagy csak a költő invenciója.

Tudjuk, hogy a törpék *családos életet* élnek, titkos, csodás lakóhelyökön. Így *Breznóbánya* nyugati oldalán van egy völgy, melyben hajdan gazdag arany- és ezüsbányák voltak. Ma a völgy legnagyobb része mocsaras, s *Branyiszkónak* hívják. Hajdan azonban nem ilyen volt, hanem szép, kies, és sok munkás dolgozott a hegyekben. Akkor annyi volt az arany, hogy nem is kellett ásni, hanem egyszerűen letördelték a kiálló, lelógó nagy csapokat. Ez időben a bányászok hetenkint dolgoztak egyhuzamban a bányában, s eleséget is vittek magokkal, mit rendesen egy-egy szöglet-

ben helyeztek el. Azonban többször megtörtént, hogy valaki kenyeröket megette, s éhen kellett tovább dolgozniok. Egyszer hát lesben állottak, hogy a tolvajt kézre kerítsék: jött is egy félig mezeten asszony, kit haragjokban agyonütöttek. Pedig az a bányarém *felesége* volt. Olyan nagy emloi voltak, hogy a balt a jobb, a jobbát a bal vállára vetve, kis vörösnadrágos, vörössipkás *gyerekei* utánaszaladgáltak, s úgy szoptak. Ősz szakállú férjét többször is látták a bányászok, ki jobb kezében aranycsákányt szokott hordani. Amint az asszonyt agyonverték, eltemették egy sötét helyen. Az öreg bányarém sokáig kereste kedves feleségét. Harmadnapra, mikor a bányászok újra munkához fogtak, az arany mindinkább fogyni kezdett, míg utoljára egészen kiveszett. Ekkor nagy zörgés támadt, a bánya falai összeroskadtak, s valamennyi bányász odaveszett. Ezen a helyen aztán mocsarak keletkeztek, s fölöttök vörös lángok lobognak. A lobogó lángok után futók mind a vízbe fúlnak. Így mentek tönkre a híres aranybányák, azóta hiába keresnek aranyat. A völgy is félelmetessé lett, mert még évekig hallatszott az öreg bányarém sírása, amint a föld alól kiabálja: „*Runa! Runa! Hol vagy? Gyermekeid sírnak.*” A *Majláth rónaszéki* gnómja is korán eltűnt jegyeséről beszél, s a *selmeci Aranyhölgy* menyegzőjén fogadott a *nagybányai Rézgróffal*, hogy az ő sója kedvesebb az embereknek, mint a réz. *Tompánál* is a gnómfejedelem megnősült. Mikor menyasszonyáért megyen, népe azalatt, míg a föld aludt, diadalkaput rak számára, melynek íve virág, lomb, kalász, gyémánt, arany: alant, s lent a földnek, mi kincse van, volt rakva. Felesége aztán fiút szül. (A sztracenai sziklakapu.)

Az is előfordul, hogy a bányarém földi nőnek udvarol. Nem lévén valami szép legény, nem juthat valami szép leányhoz, s a csúfhoz is csak sok pénzzel. *Merényi L.* egy csúf vénleánnyól beszél, de akinek volt ám pénze! Az arany csoportostul állt a ládája fenekén, az ezüst pedig épp tarisznystul. De nem is csuda, mert a bányarém volt a szeretője, ki éjnek idején, épp tizenkét órakor járt fel hozzája, s ekkor mindig annyi kincset hozott magával, hogy majd’ megszakadt alatta. (*Eredeti népmesék. II. A vén leány.*)

Hogy szervezett *államuk* van, arra mutatna *Tompa* és *Majláth* már említett gnómfejedelme. A *Majláthé* azt is mondja, hogy a gnóмок hajdan egy fejedelmet uraltak, de aztán több független

fejedelemségre oszlottak, melyek bizonyos ügyekben a *selmeci* bányakirálytól függenek. A *rónaszéki* sókirály fogadás következtében elveszti önállóságát, ha bizonyos határnap alatt nem talál birodalmában oly drágakövet, melyet az emberek többre becsülnek a réznél, ezüstnél és aragnál. Ilyen volt aztán a könny, mely hálából csöppent a fejedelem jobbára, s ott gyönggyé vált.

Ami *természetét* illeti, nem szereti, ha a bányában káromkodnak, különösen pedig ha füttyülnek. *Szepesremetén* pl. a füttyülőt magával hurcolja a sziklahasadékokba. *Rézbányán* azt mondják, hogy még a bányát is ráomlasztják a füttyülőre. De dalolni szabad, azt szereti. Még az arannyal bánás közben sem szabad füttyülni. Egy *verespataki* bányász serpenyőben aranyat vitt beváltani. Útközben füttyülni kezdett, mire leesett, s az arany azonnal eltűnt. Így van a zúzóműben is; sokhelyütt a látogatót is figyelmeztetik rá.

Az *emberekhez* általában *jóindulattal* viseltetik. Figyelmezteti a bekövetkezendő bajokra. *Gölnicen* mondják, hogy néha a munkába menő bányász a tárna szájánál egy kis, hosszú szakállú sovány embert lát ülve. Ez halál vagy nagy szerencsétlenség előjele. *Körmöcön* mondják, hogy egyszer a bányában nagy roppanás hallatszott, de semmi baj nem történt. A bányaréim baljóslata volt ez. Másnap egy bányász meghalt. Oly haláljelző az is, ha a pihenő zúzóokban a zúzóvasat láthatatlan kéz felemeli, s aztán újra lezuhan. *Désaknán* meg a bánya nagy veszedelem előtt sóhajt.

Csak kivételesen haragszik meg, hogy úgy mondjam: igazságtalanul. A *rónaszéki* sókirály elveszti fogadását a rézgróffal szemben, mert bebizonyítják, hogy az ember jobban szereti a rezet, mint a sót. Ezért megharagszik az emberre. Előbb bosszantotta a munkásokat. Lámpájok néha minden ok nélkül kialudt, porhanyó tárgyakon szerszámuk eltörött; incselkedő torzalakok léptek mind-egyre gúnyolódva, kacagva eléjük, s ha valamelyikök hozzájuk vágott, társát találta; ha valaki azt hitte, hogy sok sót vágott ki, bámulva látta, hogy nem só, hanem agyag; víz fakadt az aknában itt is, ott is; be-beomlott alattok a föld. Mindez elkedvtelenítette a bányászokat, s végre egészen felhagytak a munkával. Később, ha le is akart ereszkedni valaki, a kötél visszaperdült, s a vakmerő szétterült a földön. (Majláth J. *Magyar regék* stb. A sóbányák.)

A bányarém a jókat jutalmazza, a rosszakat bünteti. A jó bányásznak *jelt* szokott adni. Így *Ferdinándbányán* (*Szepes megye*) egy bányász halk kopogást hallott a sziklafalon. Megkérte a bányatisztet, hogy hadd dolgozzék ő ott. Megkapván az engedélyt, csakugyan több ezer forint értékű ércet találtak. Egy *gölnici* bányász beszélte, hogy egyszer testvérével a bányába ment. Különböző *nyilamban* dolgoztak. Egyszerre maga mögött lépteket hall. Nem nézett vissza, bár az illető egészen a háta mögé jött; azt hitte, hogy a testvére, ki valamely szerszámot viszen el magával. A jövevény meg is fordul, megy, s nagy cuppanással beugrik a bányavízbe. Emberünk megijed, hogy testvére a vízbe esett, s utánafut, de semmit sem lát. Felkeresi testvérét, s hallja, hogy az helyét el sem hagyta. Visszament, s tovább dolgozott. Egyszer csak kopogást hall a sziklában. Tudta, hogy ez jó jel, s csakugyan gazdag érc-re talált.

Néha nógatja a magáról megféleldezőt. Egyszer egy bányász a bányában elaludt. A bányarém átlépett rajta, mire az ember felébredt, s ezt intésnek véve, munkához látott.

Szereti az igazságos, méltányos embert. *Szlatinán* pl. élt egy szegény sóvágó, ki mindig igen szorgalmasan dolgozott, s mégsem vergődhetett semmire. Egyszer éppen, amint a rendes munkaidő (délelőtt 11 óra) után magányosan dolgozott a bányában, megjelent a *bányipásztor*. Kérdezősködött a bajáról, s aztán hozzáfogott, annyi sót kivágott, hogy a szegény bányász teknőkkel kapta érette a pénzt; kikötötte azonban, hogy a béren osztozkodni fognak. Meg is jelent a szegény ember a bányában, elosztották a pénzt, de egy félkrajcár fennmaradt. „*Hát ez már kié legyen?*” – kérdi a bányipásztor. „*A tiéd* – felelte a bányász –, *hiszen úgyis te szerezted.*” Ezért a bányipásztor az összes pénzt nekiadta, s gazdag emberré tette.

Épp ilyen történetet mesélnek *Bucsumban*, csakhogy ott osztózaskor a bányarém egy gerendát helyezett az akna szájára, s arra ültek le. Az volt a szándéka, hogy eltöri a bányász alatt, ha igazságtalan talál lenni. De nem volt rá szükség, a bányász a fennmaradt krajcárt fogával akarta kettéharapni.

Hogy milyen jószívű tud lenni a bányarém, mutatja ez eset is. Egyszer egy szegény juhász elvesztette juhait. Amint nagybúsan

ődöng, megjelenik előtte egy kis fejű (*cap mic*) kicsi ember, s azt mondta: „*Ne búsulj, gyere velem!*” Gazdag aranyérre vezette. Itt keletkezett *Kapnik*, a kis fejű bányarémről elnevezve.

Mikor *Nagybánya* még *Asszonypataka* nevű falu volt, egy ember megverte a feleségét, s az kifutott a határra. Ott sírdogált-sírdogált. Egyszer csak megjelenik előtte egy kis veres nadragú, hosszú szakállú ember, s integet neki. Beviszi a sziklák közé, ott hirtelen eltűnik, s a szegény asszony nem tud kitalálni. Ezalatt a megszeppent férj több emberrel keresésére indult. Mikor megtalálják, látják, hogy az a hely dús aranytartalmú. Itt keletkezett a *kereszthegyi bánya*.

Hogy a *tátrabeli Virágoskert* (*Blumengarten*) gazdája bányarémmel, s nem általában valamilyen hegyi szellem, azt mutatja, hogy a bányarémmel igénybe szokta venni a földi ember szolgálatát is. Egy pásztor juhait *Virágoskert* mellett hajtva el, a földön egy gereblyét talált, s magával vitte. Mikor megint a *Virágoskert* közelébe ért, találkozik a bányarémmel, aki rákiált: „*Hová tetted a gereblyédet?*” A pásztor gondolta: „*Mindent tud az öreg!*” Hanem azért azt mondta: „*Mi közöm neked a gereblyéhez?*” „*Hát azt hiszed, nem tudom, hogy otthon a padlásra tetted? Eredj, hozd el, különben megemlegeted!*” A pásztor megijedt, s visszavitte a gereblyét, de a bányarémmel azt mondta: „*Nem addig a! Büntetésül most hozd el a fiadat; egy évig nálam fog szolgálni. De elhozd, mert különben életeddel játszol!*” A fiú beállt a szolgálatba. Könnyű dolga volt, csak a kertet kellett locsolgatnia. Kitelvén az ideje, a bányarémmel egy zsák aranyat adott bérül, de meghagyta, hogy hazáig ki ne bontsa. Nem tudta megállani. Kibontja a zsákot, s látja, hogy lengő toborral van tele. Csúnyául szidja magában a bányarémmel, s kidobja a sok haszontalan tobort. Otthon elpanaszolta, hogyan főzte őt le a bányarémmel. Ekkor érzi, hogy egy tobor még a zsákban maradt, kiveszi, s mérgesen az asztalra teszi; hát mindjárt fényes arannyá vált. Bezzeg futottak vissza, hogy elhozzák a többi is, de már hűlt helyét találták. (*Philipp Sagen aus der Karpathenwelt.*)

Még inkább megbünteti a bányarémmel a kapzsi embereket. *Tompánál* a *Borova horában* a bányarémmel napkeltekor fűszálat, lombot, cserét arannyal von be gazdagon, csak ne bolygassák a hegy titkait. De ezzel nem elégedtek meg; előbb magas fenyvek ültetésével

akartak több aranylemezt felfogni, aztán a tiltó szó ellenére a mélybe ástak. De alant nem találtak aranyat, s az aranylemezek lerakódása is megszűnt. A sztracennai szilakapuban a boldog ifjú gnómpár boldogsága az egész vidékre kiszivárog; kalászt, füvet hozott a hant, arannyá vált a durva kő a hegyben; ágon-bogon méz s olaj csepegett. Az áldás még dúsabb lett, mikor a gnómkirálynő fiút szült. De mikor a vörös vitéz a dajkát elcsábítja, s a kisgyereket elrabolja, kitör a nagy küzdelem a gnómok és a vörös vitéz közt. Végre is győz a vörös vitéz. A gnómkirály más vidékre költözik, s a helyről minden áldás eltűnt.

A *körmöci Omláson* (Sturz) levő *Csengő-akna* (Klingen-schacht) egy rég beomlott bánya. A hagyomány szerint egy nap 160 munkás szállt le a bányába, hogy ott napi munkáját végezze. Amint azonban célhoz értek, s munkához fogtak, egy tompa hang odakiált: „*MenjeteK vissza, mert különben mindnyájan idevesztek.*” Mivel azonban a bányászok csak tovább dolgoztak, a hang még egyszer ismétlé az előbbi szavakat. A bányászok erre meghökkentek, s vissza akartak térni. De a felvigyázó az egészet csak tréfának tartván, kényszerítette őket az ottmaradásra. Ekkor egy veres ruhás kis ember jelent meg, s harmadszor is intvén őket a visszamenedelre, eltűnt. Menekülni akartak, de már késő volt. Minden oldalról nagy ropogás hallatszott, a hegy beszakadt, maga alá temetvén a 160 bányászt. A gyorsan betóduló víz azonban egy bányászt kimosott, ki a szabad levegőn magához tért. Ez beszélte el az egészet. A zsilipeken úgy folyt a vér, mint a víz.

Itt a bányaréM jóindulatú figyelmeztető, ki a bányászokat meg akarja menteni a veszedelemtől. De van ez elbeszélésnek egy változata, mely mint büntetőt tünteti fel. 200–300 év előtt roppant sok volt a bányákban az arany. Ezért a bányabirtokosok egy napon összeállottak, s a bányában aranygolyókkal tekéztek. Azonban ezt nemsokára megunták, s más játékról gondolkoztak. Szombat volt, s éjfél elmúlt. A bányában már csak azért is meg kellett volna szüntetni a munkát, mert benn voltak a vásárnapban. De az urak csak folytatták a játékukat, s tovább dolgoztatták munkásaikat. Nemsokára egy kis emberke jelent meg térdig érő szakállal, s intette az urakat, hogy hagyjanak fel a játékkal. De azok nem hajlot-

tak a beszédre, s előhívtak egy ott lévő csilletoló asszonyt. Három aranygolyót ígértek neki, ha ezért fiát eladja. Az ráállván az alku-
ra, a szegény fiúnak fejét levágták, s azzal kezdtek tekézni. Erre
roppant dörgés támadt a bányában, a sziklák összeomlottak, a ré-
seken roppant mennyiségű víz zuhogott be, mely hírmondónak
egy bányászt kimosott, a többi mind ottveszett. Ettől fogva az
arany mindinkább kivesz a bányákból, úgyhogy ma már csak itt-
ott találnak egy keveset.

Egy más változat szerint a bánya fölött kuglizó volt. Amint egy
nagy ünnepen, éppen templomozás alatt az urak ott kugliztak, a
golyó eltűnt, mintha csak a föld nyelte volna el. Hiába keresték.
Nemsokára megjelent a bányaré, mondván: „*Schiebt aus!*” Nem
hallgattak rá, sőt, levágták a fejét, s azzal játszódtak. Erre össze-
omlott az egész hely. Azóta, ha követ dobnak a mélybe, úgy szól:
„*Schiebt aus!*”

Az *Omlás* körül sok kődomb van egy csoportban. Azt mondják,
hogy az elsüllyedt bányászok éjfélkor kidugván fejüket a földből,
az ördög prédikációját hallgatták. Az *Isten* azért kővé változtatta
őket.

Ehhez hasonló esetet beszél el *Tompa Veres* patak című regé-
jében. A telkibányai *Kánya-hegyből* kibuzgó veres vízről azt
mondja a rege, hogy hajdan a hegy gyomrában dúsan fizetett a bá-
nyászat. Szombaton déltől napestig saját kezére dolgozhatott a bá-
nyász; ez volt heti bére. Már elhúzták az estéli harangot, de a bá-
nyásznép csak tovább dolgozott. Az őr felülről észrevette, hogy a
bánya süllyed, de hasztalan figyelmeztette rá a munkásokat. A bá-
nya beomlott, s maga alá temetvén a háromszáz munkást, azok vé-
réből foly a patak. S folyni fog, míg az idő, mely a bányarémnél
írva van, betelik. Addig hiába kutatnak. De ha majd megenyhül a
szellem haragja, újra gazdag bánya nyílik a *Kánya-hegyben*, mint
hajdan.

Úgy látszik, a bányaré, ha jótevékenységeit elbeszéli.
Bucsumban két bányász dolgozott egy vájatvégeben, felváltva, mert
a hely oly szűk volt, hogy egyszerre csak egy férhetett el benne.
Egyikük jó ember volt, a másik gonosz. Mikor a jó bányász ment
be, a bányaré megnyitotta mindenfelől az aranyereket, a rossz
elől pedig elzárta. Ezért amaz folyvást gazdagodott. De a bánya-

rém megtiltotta, hogy erről valakinek szóljon, legyen az akár saját felesége. De felesége házsártos asszony volt, s addig faggatta az urát, amíg az mindent kivallott. Mikor másnap a bányába ment, a bányarém addig lökdöste egyik faltól a másikig, hogy megőrült belé.

Arra is van adat, hogy a bányarémre lehet kényszerítőleg hatni. *Szepesremetén* van egy *Stadujka* nevű hegy, mely nevét egy hasonnevű leánytól vette. Ez *teljes fogazattal* jött a világra, s ezért hatalma volt a bányarémén.

A *Majláth* regéjéből (A sóbányák) pedig az tűnik ki, hogyha a hajnal első sugara a földön alvó bányarémre süt, szerencsétlenséget hoz rá, elveszti minden hatalmát, s alá van vetve az emberi élet minden bajának, veszedelmének, míg csak ismét a mélybe nem száll.

Hogy minő baráti összeköttetései vannak, arról keveset tudok. *Majláth*nál van szó róla, hogy a *rónaszéki* sókirálynak van egy *agg* tudós sas barátja, ki neki lekötelezettje. Ugyanő beszél egy, a gnómkirály birtokában lévő csodaszerről is, ha ti. ez nem a közlő invenciója. Mikor két lélek először vall egymásnak szerelmet, a föld körültek két virágot növel; lélekvirágnak hívják. Ezzel a megfogant szerelmet örökre meg lehet kötni. Neki két ily virága van: egyik az övé, a másik korán eltűnt jegyesének hagyománya. Ha egyik virágot a szerető lány kebléhez nyomja, mire szíve hetet dobban, a virág elhamvad. A hamut kedvese szemére hintve az felébred a varázsálomból. De aztán a lány csak addig élhet, míg az ifjú szereti.

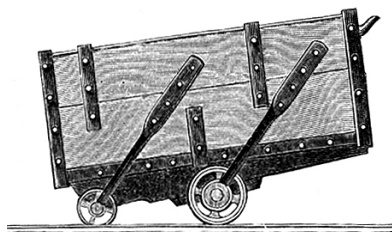
Ezek azok, amiket eddig a bányarémről összegyűjtenem sikerült. Talán akadnak, kik olvasták, s nem engedik elkallódní a még feltalálható adatokat, hanem illetékes kezekbe juttatva, megmentik a tudománynak. (9)

Ethnographia és ethnographiai társaság

(Részlet)

Szinóbánya mellett van egy köves hely, hol régen gazdag aranybánya volt, melyet *Stara Mosanak* hívtak. Birtokosa felfuvalkodva avval kérkedett, hogy ő még az *Istennél* is gazdagabb lesz. Egyszer puskát véve, háromszor az égbe lőtt, hogy lelője az *Istent*. Három vércsepp hullott az arcára, amitől meghalt, s a bánya összeomlott, maga alá temetve mind a munkásokat. Ezóta nincs arany azon a vidéken.¹ [...] (10)

¹ Bányákra vonatkozó mondák különösen: A bányarémről. *Ethnographia* 1890. 7. sz.

Egy régi szabályrendelet

A besztercebányai tanács 1723. december 14-én érdekes rendeletet hirdetett ki, mely egy percre megvilágítja az akkori társadalmi, erkölcsi viszonyokat. Címe: *Policey und Kleider-Ordnung Bey der Königlichen Freyen Berg-Stadt Neusohl*.

Bevezetésül elmondja, hogy a megelőző hosszas háború terhei, a nagy adók, a bányákban az „áldás megszüntése, sok polgárt, városi lakost nyomasztó szegénységre” juttattak, nagy adósságba keverték. Mindamellettt lakodalmaknál, keresztelőkön, temetések alkalmával, céh lakomákon hallatlan kihágások, visszaélések történnek, különösen pedig ruházkodásban, férfiak is, nők is annyira fényűzők, hogy egyenesen kihívják magok ellen Isten haragját, ki nem is pihenteti büntető ostorát. E fölösleges kiadások és pénzpozcsékolás megakadályozására kíván szolgálni a szigorú rendelet.

Az egész lakosságot három csoportba osztja. Az előkelőkhöz tartoznak a tanácsbeliek, a nemesek, s az úgynevezett *rinrund waldburgerek*. A középosztályhoz számítja a tehetősebb és érdemesebb polgárokat. A többiek az alsóbb vagy szegényebb osztályhoz tartoznak.

Előkelőbb eljegyzéshez a vőlegény részéről is, a menyasszony részéről is csak három-három személy híható meg, a középosztálybelieknél kettő-kettő, a szegényebbeknél egy-egy, ide nem számítva a vőfélyeket. Aki ez ellen vét, előbbkelő 6, középosztálybeli 4, szegény sorsú 2 rénes forint büntetést fizet. Ha azonban valakinek tetszenék e törvényes számnál kevesebb vendéget meghívni, szabadságában áll, de többet semmi esetre sem. Nagy lakomát nem szabad csapni, azonban szerényen e meghívottakat megvendékelheti.

Előkelő lakodalomra legfeljebb 18 férfi, 18 nő, 6 lány, vagy egyre-másra 42 személy híható meg az idegen vendégeken kívül, 24 forint büntetés terhe alatt; középrendbeli lakodalomhoz 10

férfi, 10 nő, 4 leány, általában 24 személy, 12 forint büntetés terhe alatt; szegényebb sorsnak lakodalmára csak 6 férfi, 6 nő, 2 leány, vagyis 14 személy, 6 forint büntetés terhe alatt. Eladdig sok vendéget különösen azért hívtak, mert szokásban volt a vendégek részéről az ajándékozás. A rendelet az ajándékokat megtiltja. Ha azonban a lakodalom előtt vagy után valaki a jó barátok közül önként, saját szíve sugallatából valamivel meg akarva ajándékozni az ifjú párt, az ellen nem lehet kifogás.

Az esküvő napján a *hofmeister* vagy *tischmeister* a háznál elindulás előtt szigorúan állapítsa meg a rendet, hogy férfiak, nők, lányok mily sorban kövessék a mátkapárt, hogy menet közben semmi zavar, rendetlenség ne essék, hanem hivalgás nélkül szép rendben menjenek a templomba, módosan viseljék magokat. Ugyanígy térjenek esküvő után vissza. A lakodalmas háznál szintén a *hofmeister* jelölje ki az asztalnál kinek-kinek helyét, s felhordatván az ételek, gondja legyen reá, hogy evés előtt el ne maradjon az ajátatos imádkozás.

Esküvő napján, mely a hét bármelyik napjára eshetik, kivéve pénteket és szombatot, a vőlegény menyasszonyával és az egész násznéppel gyalog, délelőtt jó korán menjen a templomba, hogy pont 12 órakor már asztalhoz ülhessenek. A vőlegény előbbkelő házasságoknál, a *hofmeisternek* fáradozásaiért, valamint bokrétára és szalagra 4 forintot adjon, pálcaajándékozás pedig egészen elmarad, erről maga gondoskodják, ha kell. Középsorsúaknál az összeg harmadfél forint, szegényebbeknél tetszés szerint valami csekélyebb összeg.

A menyegzői lakomákon előkelőbb házaknál 18 frt büntetés terhe alatt nem szabad 18 tál ételnél többnek lenni; középsorsúaknál 12 tál étel 12 frt büntetés mellett, szegényeknél 6 tál 6 frt büntetés terhe alatt. Torták és pástétomok csak előkelőknél kerülhetnek az asztalra, középsorsúaknál kivételesen, szegényeknél éppen nem. De úgy, hogy bele kell ezeket is számítani a fentebb megállapított számokba, s nem ráadásul venni, valamint többfajta pecsenyét sem szabad egy tálon feladni. A drága csemegék, cukros sütemények egészen elmellőzendők; a zsírban sült tészta, gyümölcs mérsékelt élvezete megengedhető. Előkelő lagzikon egy-egy asztalnál két felszolgáló lehet, középsorsúaknál egy, szegényeknél egészben véve csak egy.

A lagzi előkelőknél két napig, középsorsúaknál és szegényeknél csak egy napig tarthat 24, illetőleg 12, vagy 6 frt büntetés terhe alatt.¹

A muzsikusoknak előbbkelő házaknál legföljebb 10 frt-ot, középsorsúaknál 6 frt-ot szabad fizetni, szegényeknél tetszés szerint kisebb összeget. Megtilt a vendégek közt minden gyűjtést a muzsikusok, szakácsné stb. számára, valamint a visszaélésükpen becsúszott ún. *hainalt*, ti. azt a szokást, hogy a lakodalom után való nap a muzsikusok sorba járnak a résztvevő vendégeket, s zenélnek nekik.

Keresztelőkön, avatásokon nagy pazarlások szoktak történni. Ezután hát nem szabad a gyermekágyasnak a komaasszonyok közt perecet és csemegét osztani ki egyszerre, hanem csak egyiket, tetszése szerint, mert különben 12 frt-ot fizet büntetésül. Minden lakmározás szigorúan tiltva van.

Tapasztalták a céhekben elharapózott ama rossz szokást, hogy mikor új mestert vesznek fel, szabályellenesen oly költségekbe sodorják, hogy adósságba veri magát, melyből némelyek egész életükben nem bírnak kikecmeregni. A rendelet meghagyja, hogy ezután szigorúan a céhszabályokhoz tartsák magukat, s azokat előzetesen zsinórmértékül mindig olvassák fel az új mester előtt, az előbbkelőeknél 12, a középszerűeknél 8, a szegényeknél 4 frt büntetés terhe alatt. Egyszersmind megtiltja a rendelet a gyakori összejöveteleket, melyek kivált a fiatalabb mestereket csak akadályozzák munkájukban, keresetükben. A céhmestert kötelezi, hogy mikor valakit a céhbe felvesznek, az új mesterrel jelenjen meg a tanács előtt, ahol megállapítják, mit kell ennek a mesterlakoma alkalmával adni ételekben, borban vagy pénzben. E szabály ellen vétő céh vagy mester 10 frt-ot fizet. A remeklésnél előforduló hibákat nem szabad módfelett és elegendő ok nélkül büntetni.² Ko-

¹ Ismeretes dolog, hogy régebben kivált előkelő gazdag házaknál, mely sokáig tartottak a lakodalmi ünnepélyek. Ezek utánózták pénz- és időpocsékolással, nagy kárukra, a szegényebbeknek is.

² Szokás volt, hogyha idegenből jött új mester akarta magát felvétetni a céhbe, remekében mindenféle hibát találtak, hogy kimerüljön a bünte-

molyan inti a kézműveseket, hogy egymással békében éljenek, egymást ne csúfolják, ne gyalázzák. A civakodó feleket a városi ügyész a tanácsházhoz idézi, hol a porpatvar kezdője 24 frt büntetéssel sújtható.

Ünnep- és vasárnapokon egy céh sem tarthatja gyűléseit. Járjanak áhítatosan templomba, ünnepeljék meg az egész napot, 12 frt büntetés terhe alatt. Csak a kovácsoknak van megengedve délelőtti vagy délutáni isteni tisztelet után gyűlést tartaniok, mert ők hétköznapiakon kincstári munkával lévén elfoglalva, a gyűléseken meg nem jelenhetnének.

Ha valaki egyik-másik céhet temetésre hívja, ezért 2 magyar forintot fizet. De a halotti tor 24 frt büntetés terhe alatt, szigorúan tiltva van, kivéve az idegenek megvendéglését. A temetésrendezőnek a temetés fénye szerint 2 frt-ot, 1 tallért vagy 30 garast, s csekélyebb kialakított összeget kell fizetni.

Ruházkodás tekintetében sok visszaélés történt, azért a rendelet figyelmezteti a lakosságot, hogy mindenki állása szerint öltözködjék. Éspedig a mesterembereknek, ha városi hivatalban nincsenek, nem szabad semmi szín alatt hollandi vagy angliai posztóból készült ruhában járni, cobolysüveget, selyemszövet, arany-ezüstszínóros, sárga vagy piros karmazsincsizmák, viselni, hanem más tisztességes, egyszerű ruházatot, 30 frt büntetés terhe alatt. Különösen szigorúan megtiltja a mesterlegényeknek sarkantyúval vagy anélkül a sárga és piros karmazsincsizmák s az arany-ezüstszínóros kordováncsizmák viselését. Ezután mindenki a mesterségéhez illő, megállapított módon öltözködjék. Eltiltja főleg a német mesterlegényeket az oldalfegyver-viseléstől. Megtiltja, hogy a lovászok, hajdúk, darabontok, bányászok nyusztos kalpagot, rókamállal bélelt vagy prémezett mentét viseljenek, 12 frt büntetés terhe alatt. Mindezek megtorlására az ügyész és más megbízottak szigorúan fognak vigyázni.

Az egyházi és világi törvényeket megvetve különösen elfajult a női viselet; mindeddig hasztalan volt a sok figyelmeztetés, fenyegetés, annyira, hogy *Isten* haragját vonják az egész városra. Most

téspénz fizetésében, vagy további tanulásra utasítatva, tőle megmenekedjenek.

hát minden rendű asszonynak, lánynak szigorúan megparancsolja a rendelet, hogy ne merjen többet aranycsipkefátyolt, sem a fátyol alatt arany-ezüstcsipkét, *tabit*,³ damaszt- és más selyemköntöst, előkötőt, ezüstövet, coboly főrevalót, karmantyút, arany-ezüstpaszománnnyal, zsinórral kihányt mentét, arannyal, ezüsttel hímzett brokát, vagy arany-ezüstcsipkével szegett bársony vállfűzöt, drága vállkendőt, hosszúmentét, karmazsincsizmát, arannyal, ezüsttel hímezett, arany-ezüstcsipkével szegett drága főkötőket, ilyenfajta homlokelőt, hosszú tafotapalástokat, aranyos-ezüstös selyemharisnyákat, hímezett, prémezett cipőket és papucsokat, valamint nyakukon aranyláncot, gyöngyöt, korallt [viselni], mikre némelyik egész vagyonát elpocsékolja. Óva inti minden új divat felkapásától a nőket. A tanács szemesen vigyázott, hogy akik a szabályzatok ellen vétének, elvegyék büntetésüket.

Még inkább eltiltja mindezekről a szolgálókat, hozzátevé még a szélesfodró fehér ingek használatát, s élesebben figyelmeztette, hogy nyakukat, mellüket szemérmetlen módon ne hagyják mezte-
len.⁴ Akik az ellen vétnek, a tanács először felvilágosítja hibájokról, s ha nem használ, meghagyja a városszolgáknak, hogy a tiltott ruhát e cselédekről úton-útfélen tépjék le. (11)

³ A vont arany szövet alapja különböző színű selyem kelme, melybe a virágok vagy más alakok tiszta arany vagy aranyozott ezüst fonállal voltak szövve. Volt azonban tiszta arany fonálból szövött kelme is. A vont arany és vont ezüst szövetek közé tartozott a *tabit* is. (Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.*)

⁴ Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem 1625-ben a követséggel Sziléziában járván, azt írja: „Itt láttunk mi magyarok elsőben olyan asszonyemberi öltözetet, melyek mezítelen, kinyitva legyenek.” (Önéletről. Pest, 1856. 75.)

Babonás napok

(Részletek)

Mindenki tudja, hogy a napnak valamely szaka sem olyan a népnél, mint a többi.¹ [...]

A hét napjai sem egyenlő jelentőségűek. *Hétfőn* nem jó pénzt költeni, mert akkor egész héten költekezni kell. De ha *hétfőn* pénzt kapsz, egész héten kapni fogsz. Ha e napon először férfi jön a házhoz, szerencsét hoz egész hétre; a nő szerencsétlenséget. Ha valakit *hétfőn* szerencsétlenség ér, egész héten szerencsétlen lesz, de különösen pénteken. *Kedden* és *szombaton*, bármi borús az idő, ki kell sütni a Boldogságos Szűz tiszteletére. *Körmöcön* azt mondják, hogy azért, mert *Szűz Mária* pelenkáit szárítja. [...]

Nálunk, s a legtöbb helyütt *Miklós-nap* előestéjén jár a *Mikulás*, nagy szakállú öregembernek öltözve, néhol püspöksüveggel, karján kosár, jobbában vessző, olykor láncot zörgetve. A gyerekeket megimádkoztatja, a jókat kosarából megajándékozza, a rosszakat vesszejével megfenyegeti. A tótoknál e kis verset is el szokta mondani:

*Deti, ja som Mikulaš,
Modlite sa očenáš,
Donesiem vám koláče,
A mrchavým korbáče.*² [...]

¹ A *felvidéki*, s *erdélyrészi* (főleg *szucsági*, *dési*, *hídalmási* és *Hunyad megyei*) adatok saját gyűjteményemből valók, a többiek leginkább a *Magyar Nyelvőr*ből.

² Gyerekek, én vagyok a Mikulás, / Imádkozzatok el a Miatyánkot, / Hoztam nektek kalácsot, / A rosszaknak korbácsot.

Luca napján (dec. 13.) nálunk fehér lepedőbe öltözve, fehér ruhával arcukat is eltakarva, s két fakalánból füleket csinálva járnak a házakba, s akit előtalálnak, kanállal vagy meszelővel megverik. Ekkor járnak a boszorkányok. [...]

Nálunk ismeretes, hogy karácsonyeste a lány az *opekancás kálánnal* kívülről az ajtót halkán megkopogtatja. Ha éppen akkor valaki a szobában *igent* talált kiejteni, a kopogó abban az esztendőben férjhez megy, ha *nemet*, úgy nem megy. [...]

A *Felvidéken* karácsonyeste pálinkát osztogatnak. Az eladó lány az első pohárkát nem issza meg, hanem megmosdik vele. Ekkor találkozni fog kedvesével, s az megcsókolja őt. [...]

Nálunk szokás, hogy karácsonyeste három gyertya ég. Egyet eltesznek; annak faggyúja hurutos betegségeknekél hasznos kenőcs. A csipkebogyót, megtisztítván magvától, szintén áttörik. Ha ebből karácsonyeste levest főznek, egész évben nem fáj a foguk. [...]

Nálunk karácsonyeste megöntözik a fák tövét avval a vízzel, amelyben a mákos gubó főtt; bő termés lesz rajtok. A tavasszal elültetendő magvakat karácsonyeste egy kosárban az asztal alá teszik; ekkor mind kikelnek, s bő termés lesz. [...]

Szomolnokon karácsonyestétől fogva tizenhárom éjen nem szabad fonni, mert aki fon, annak az ujjja meggörbül. Ezt az időt hívják *Dreizehn Nächtenek*. [...]

Kísértetek is járnak. Mikor éjféli misére mennek, sok helyütt az ajtókat bekenik fokhagymával, nehogy a kísértetek bemenjenek. *Kunosvágáson* pajkos leányok karácsonyeste vacsora után egy kutyát bepólyáltak, s egy kápolnában megkeresztelték. Azóta ott keresztelő kísértetcsapat jár éjjelente. [...]

Tudjuk, hogy karácsonyeste megvannak a különféle ünnepi ételek is. Így pl. *Felsőtótiban* először mézespálinkát isznak. Erre jön a kedvelt opekánca. Aztán mézet mártogatnak ostyával; rá borsófőzeléket esznek, meg főtt szilvát és körtét, s kalácscsal fejezik be. De, bár nem nyúlnak hozzá, van az asztalon só, vöröshagyma, fokhagyma is. Egy asszonynak egyszer nem volt karácsonyeste só az asztalán. Öreg, összetöpörödött vénasszony jelent meg hirtelen előtte, s fejét egy tüvel összevissza szurkálta. Egész évben fejfájása volt.

Karácsony éjjel a tehenek beszélnek. *Felsőtótiban* egy parasztembernek volt egy szolgája. Este bement az istállóba, s lefeküdt. Hallja, hogy [az] egyik tehen azt mondja: „*Holnap a mi gazdánk az első villa káposztától meghal.*” Másnap délben a fiú [az] asztalnál az első villa káposztát kiütötte gazdája kezéből. S csakugyan, egy hosszú vékony csont volt benne, melytől okvetlen megfulladt volna. Itt a szobában egész éjjel ég a kislámpa, mert akkor megjelenik *Szűz Mária*, s szerencsét hoz a házra.

Különben érdekes vallásos szokások is vannak karácsonykor. Este az énekesek járnak, *Désen* pl. leginkább azt éneklük:

*Paradicsom kőkertjébe’
Aranyszőnyeg leterítve.
Azon van egy aranybölcső,
Abban fekszik az Úr Jézus.
Jobb kezében aranyalma,
Bal kezében aranyvessző,
Megzúdítja ezt a vesszőt,
Zúg a mező, zeng az erdő.*³

Körmöcön:

*Schaut, schaut! Meine lieben Englein!
Da drunten im Stall!
Da thut es schön glänzen, wie ein Krystall.
Eine sneeweisse Jungfrau, ein steinalter Mann,
Die knien beim Kripplein und beten das Kind an.
Wo ist denn die Hoheit, wo ist der Lakai?
Die Lieb’ hat sie gezwungen zu dir auf das Heu.
Die Lieb’ hat sie gezwungen zu dir auf die Welt.
Ich möcht’ dir was geben, hab’ selber kein Geld.
Zwei Äpfel, das hab’ ich bei mir,
Ich möcht’ dir sie schenken, bin selbst ein armer Hirt.*

Vagy:

³ Ilyenek a *Magyar Nyelvőrben*: V. 234, 476, 524.; VI. 90.; VII. 186.; IX. 39, 426. Továbbá Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*. 180–184.

*Pásli ovce valasi
Pri Bethlem salaši.
Stante hore a podte!
Pána Krista najdete;
Najdete ho v jesličkách,
Povynutý v plienočkách.*

(A pásztorok legeltették juhaikat a betlehemi karámnál. Keljetek föl és jertek, meglátjátok Krisztusunkat. Meglátjátok bepólyálva, a jászolban.)

Karácsony napján pedig a betlehemmel járnak körül. Sok magyar betlehemes játék van már összegyűjtve az *Arany-Gyulai*-féle népköltési gyűjteményben, s a *Magyar Nyelvőrben*. De a mi vidékünk német és tót költészete még jóformán egészen érintetlen. [...]

Szilveszterestével van összekötve a *zmok* (lidérc) megjelenése is a tótok közt. Ekkor minden háznál várják, hogy a kéményen be-esik. A *zmok* majd egész ház, majd csak egyes személyek védőszelleme. Ha valamely férfinak van ilyen *zmokja*, az kétszer olyan erős, mint más. Néha az illető övében tartózkodik kis féreg alakjában. Ha gazdája eszik, egy falatot a földre dob, ha iszik, egy csöppet a földre loccsant számára. Egy fiatal parasztgazda egyszer szomszédjától egy övet vett. Benne volt féreg képében a *zmok* is, de ő nem tudott róla semmit. Egy kis idő múlva észreveszi, hogy egész dereka kegyetlenül összevissza van rágva. Kapja az övszíjat, s a tűzbe akarja dobni, de egy hang felkiált: „*Ne tedd, Janó, ha magad is tűzre nem akarsz jutni!*” Tanácsot kért a falu véneitől, s azok figyelmeztették, hogy ne feledkezzék meg az áldozatról. Követvén a jó tanácsot, meggyógyult, s aztán többé semmi baja nem lett. Némely helyütt a *zmokot* csak mint rossz szellemet ismerik. Azt mondják, hogy akinek birtokában van, az tíz évig, mialatt mindig a tyúkokkal kell hálnia, igen gazdag, de tíz év után koldus lesz. *Rákón* (Turóc m.) egy asszonynak volt egy *zmokja*. Mikor már meggazdagodott tőle, el akarta pusztítani. Befűtött a sütőkemencébe, s bedobta a *zmokot*. De kiugrott a háztetőre, s azt mondta: „*Te akartál elhamvasztani, én hamvasztalak el!*” S porrá égette a házat mindenestül. Néhol azonban azt hiszik, hogy ha a lidérc-

nek azt mondják: „*Hozz egy fél malomkövet!*” soha nem jön többé vissza. *Körmöcön* egy ember juhait legeltetvén, csúf, piszkos, lucskos tyúkot talált. Hazavitte, s a kemence megé tette, hogy száradjon meg, maga pedig enni kezdett. Ekkor a tyúk megszólal: „*Vígy vissza, ahonnan hoztál!*” Az ember megijedt, engedelmeskedett. [...]

Vízkeresztkor a pap beszenteli a házakat. *Szomolnokon* ez alkalommal a nagy asztalt abrosszal terítik be, középre égő gyertyát helyezvén. Amint a pap a beszentelést elvégzi, egy percre leül, aztán a háziasszony égő gyertyával elkíséri a szomszéd házig. Aki ezalatt a lányok közül leghamarább magára kapja az abroszt, s leül a pap helyére, abban az esztendőben férjhez megy. *Göcsejben* nemcsak a pap helyére kell leülni, hanem a pitart utána meg is seperni. Az is szokás, hogy valamelyik családtag kivesz a kemenceből izzó paraszt, s azt két markában addig rázza, amíg elalszik. Ekkor a szentelt ajtóra keresztet húz vele, s a rossz szellemek be nem jöhetnek rajta. *Körmöcbánya* vidékén, ha valaki e napon szentelt krétával a templomban maga körül kört von, meglátja a boszorkányokat, anélkül, hogy azok őt bánthatnák. De nem jó e nap a kályha mellett ülni, mert akkor az reggelre bizonyosan bedűl. A G. M. B. betűt fokhagymával istállóra, tyúkólra, disznóólra is odaírják néhol, hogy a veszedelmet távol tartsák. Este a lányok sok helyütt még nem kopasztott libának a pelyhéből egy kis vánkost varrnak. Aztán egy tüzes üszköt addig csóválnak, míg elalszik. Evvel egyik király nevét a kis párnára írják. Ezen a párnán alusznak öltözetökben. Álmukban az illető király megjelenik, s amit mond, az be fog teljesedni. A *máramarosi* oláh lányok vízkereszt előestéjén száraz majorannából bokrétát kötnek, s a folyóvízbe teszik. Akinek bokrétáján reggelre legtöbb jégcsap lesz, az megy leghamarabb férjhez. (Ethnographia II.) Este gyűjtják meg utoljára a karácsonyfa gyertyáit. Ekkor járnak a háromkirályok. A mi vidékünkön ezeknek mondókái sincsenek még feljegyezve. Ilyen pl.:

*Prišli tri krále od východu;
Klaňali sa oni, oni Pánu Bohu.
Aj mi sme sa prišli pokloniti,*

*Aby smemu mohli nečo daruvati:
 Darujeme mimu myrhu, zlato aj kadidlo,
 Aby naše srdce milé bolo.
 Toto je to hviezda, pekná, krásná,
 Ktora sa nám ukiazala,
 Všetkýchviesdám podobná bola.
 Kurinec, virginec, Maria, pestúnec, salutaresh!*

(Jött három király Keletről, és az Úristen színe előtt térdre borult. Mi is azért jöttünk, hogy térdre boruljunk, hogy valamivel kedveskedjünk. Ajándékozzunk neki mirhát, aranyat és tömjént, hogy szívünk kedves legyen előtte. Ez az a csillag – szép és gyönyörű –, mely mutatkozott nekünk stb.)⁴

Ekkor este szoktak járni a kígyóval is, összehúzható és kibocsátható faalkotmány képezvén a kígyó testét, lámpásszerű fejében meg gyertya van. Ezt összehúzva, kieresztve énekelnek. Ilyen ének pl.:

*Išiel Pán Boh sam do raja.
 Ádám s Evom pokryli sa.
 Vravi Pán Boh Adamovi
 Jako svojmu miláčkovi.
 Všetky stromi užívajte,
 Okrem jeden vynehajte!
 Urobil sa diabel hadom,
 Podviedol Evu aj s Adamom.*

*Jec ti Evka, jec jabličko!
 Ved je ono velmi sladkô?
 Jakoni to okúsili.
 Hned oni z raja preč museli,
 Dal im Pán boh ryl, motyku,
 Aj semjačka po uzličku.
 „Tu si kopte, tu si sejte,*

⁴ Magyar vízkereszt misztériumok az Arany–Gyulai-féle népköltési gyűjteményben két darab. *Magyar Nyelvőr* V. 332.

*Tu si živnost vyhladajte!”
Najpro im len trňa rástlo,
Neskoršie ale žitko krásnô.*

(Az Úristen elment a Paradicsomba. Ádám és Éva elrejtőzött. Mondja az Isten Ádámnak, az ő kedveltjének: „Élvezzetek minden fát, csak egyet ne!” Az ördög kígyóvá változott, s Ádámot és Évát kísértetbe hozta. „Egyél Éva, egyél ebből az almából, nagyon édes!” Amint megízlelték, mindjárt ki kellett menniök a Paradicsomból, Isten ásót és kapát adott nekik, magot is egy csipetnyit: „Itt kapáljatok és itt vessetek, itt keressétek élelmeteket.” Előbb csak tövis nőtt, de később szép búza is.) [...]

Nagy vígság szokott lenni a farsang utolsó három napján, legkivált *húshagyókedden*. E napon *Körmöcbányán* és környékén a pásztorok dudaszóval végigjárják az egész helységet, beállítanak minden udvarra, ahonnan csak marha, juh vagy disznó jár a csordába, s dudaszóra megforgatják a szolgálókat. Régebben e kivétel napon még előkelő asszonyok és kisasszonyok is táncoltak egy keveset a pásztorokkal. De ez már kiment a divatból. Tánc után a gazdasszony a legöregebb pásztornak egy pár krajcárt, szalonnát, fánkot ad, s a pásztorok továbbmennek egy házzal.

Ugyane napokon a gyerekek hegyes fanyárrsal járnak házról házra. Sajátságos tipegő lépéssel, körbe forogva, apró dalokat énekelnek. Pl.:

*Fasching, Fasching,
Wo werden wir bleiben?
Bei die Peltschen,
Bei die Krapfen,
Bei die alten Weibe’n.
Hopp! Hopp!*

Vagy:

*Faşange, Turice
Velká noc pride.
Kto ne má koláče,
Všetko sa zíde.
Hopp! Čupp!*⁵

⁵ Farsang, pünkösd, / Húsvét közeleg, / Akinek nincs kalácsa, / Annak minden jól fog. / Hopp! Csupp!

Vagy:

*A tam hore na komore
Sedi mačka na slanine.
Chojte hu odchnati,
A mne kus odrezati.
Hopp! Čupp!*⁶

A dal végén az éneklő nagyot ugrik a levegőbe, a háziasszony pedig egy darab fánkot vagy szalonnát tűz a nyársra. Magyar vidéken is verselgetnek néhol, pl. *Bács megyében*.⁷ [...]

Ha a farsang utolsó két napján hó esik, sok gyümölcs lesz, vagy amint *Felsőtótiban* mondják, sok gomba. Más helyütt ellenkezőleg, ha e napokon havazik, azt jósolják belőle, hogy a gyümölcsfákat sok hernyó fogja ellepni. [...]

Ha *böjtben* táncolnak, lehull a gyümölcs. *Selmezbányán* pedig azt beszélnek, hogy a múlt században a *Failhauser-féle vendéglő* mindenestül elsüllyedt, mert húshagyókedden 12 óra után is, mikor már benn voltak a böjtben, táncoltak.[...]

A *körmöci Kőtestvérek (Mendlstein)* nevű sziklák mellett, azt mondják, van egy kincsekkel telt barlang, mely azonban a külvilágtól el van zárva. De virágvasárnap, mikor a pap a passiót olvasni kezdi, megnyílik, s mikor az olvasást elvégzi, ismét bezáródik. Egy asszony éppen akkor ment a szikla felé, mikor az ajtó megnyílt. Bement, s beült az ajtó sarkához, letette magával vitt csecsemő gyermekét. Kötényét telerakva kinccsel, visszafelé vette útját, hogy terhét lerakja, s újra visszamenjen. De amint kilépett, becsukódott mögötte az ajtó, s gyermeke bennmaradt. Keservesen sírt-rítt, de mindhiába. A következő esztendőben, ez időpontban megint odament. A sziklaajtó kinyílt, s – csodák csodája! – gyermekét életben, egészségben találta ott. Nagy örömmel kihozta, az ajtó becsukódott utána, s azóta nem is látta senki felnyílni. [...]

Aki *nagypénteken* szalonnát eszik, 30 éves koráig meghal. (*Breznóbánya*) [...]

⁶ Odafönn a kamarában / Űl a macska a szalonnán. / Kergessétek el, / És vágjatok nekem egy darabot. / Hopp! Csupp!

⁷ Lásd: *Magyar Nyelvőr* VIII. 91.

Szomolnokon pedig az öntözködésen kívül az is szokásban van, hogy húsvét másodnapján a legények a lányokat kis vesszőkötegekkel verik. [...]

Nepomuki János napján (máj.16.) kivált nagyobb vizek mellett ünnepelnek. Így a Dunán égő mécsekkel megrakott úszó deszkákat lehet látni. Bár nálunk is tiszteletben tartják e napot. Így pár év előtt nagy zivatar volt *Kékellőn*, mely vetésőket kimosta. Azt mondták, hogy Isten büntetése, mivel Nep. János napján szántottak. [...]

A nyári babonák, úgy látszik, a leghosszabb nap ideje körül, *Szent Iván-nap* (jún. 24.) körül csoportosulnak. Tudjuk, hogy nálunk mesterinasok, sa bányá- azúzó munkások gyermekei stb. *Szent Iván* felé összeállanak. Egy nagy rudat ketten vállokra vesznek, s házról házra járnak, kiabálva: „*Habt's keine alte Krezenbesen, füllfässer?*” A rossz seprőket, kosarakat a gazdasszonyok év közben rendesen félrerakosgatják, s ilyenkor odaadják. *János-nap* előtt való este felmennek a közel lévő hegyekre, s szürkületkor meggyújtják a máglyába rakott lomot. Az égő máglyákat körültáncolják, általugrálják. A *Kálvária-hegyen* néha mécsesekből kirakják: H. J. T. (*Heiliger Johann, der Täufer*). Ha ekkor valamelyik lány a máglyán égő koszorú egy darabját kezéhez kerítheti, abban az évben férjhez megy. *Zsolnán* nagy seprők vékonyabb végét gyújtják meg, s feldobálják. Aztán szalmatüzet ugrálnak keresztül, énekelve, mely énekben a *Vojano* név fordul elő. Szükséges volna ilyen énekeket összegyűjteni. *Szomolnokon* a lányok koszorúkat dobznak a vízvezetékbe felül, ahol még nincs befödve, aztán aláfutnak, ahol már nincs befedve. Akinek a koszorúja legelőbb feltűnik, az megy közöttük leghamarább férjhez. *Jánoshegyen* meg a hegytetőn, legelő közepén rózsékból nagy halmot raknak, ennek közepébe egy nagy gallyas fenyőszálat tűznek, a fenyő tetejébe virágkoronát. A banda ráhúzza, s legények és leányok körben táncolnak. Mikor a tűz javában ég, a lányok dobálni kezdik a koronát. A lehullott virágokat felkapkodják, magukkal viszik, párnájok alá teszik, s megálmodják az éjjel, ki lesz jövődöbelijök. *Árvában* a leányok legényes házak tetejére dobják kendőjüket vagy szoknyájukat. Ha fennakad, a házbeli legény elveszi az illetőt. Azt is tesz, hogy csalánt ültetnek a szemétdombra. Akinek a csalánja megfogamzik, az abban az esztendőben férjhez megy. (*Ethnographia*

II.) A gazdák meg a tűz kihamvadása után egy-egy szenes kihalt üszköt vesznek fel, s a káposztásföldbe tűzik. Attól jobban tenyészik a káposzta, s nem fogja pusztítani a hernyó. *Désaknán* az oláh leányok virágból koszorút kötnek, annyit, ahány tagból áll a család. Feldobják a háztetőre, s akié ottmarad, az abban az esztendőben meghal. Ha valaki ez este a kertben két fokhagymalevél csúcsát egyenlő nagyságban lecsípi, egyiket nevezze szerencsés, a másikat szerencsétlen levélnek. Reggel menjen ki, s ha a szerencsés valamivel nagyobbra nőtt, egész évben szerencsés lesz, s megfordítva. Szokás kimenni a lólegelőre is. Ha valaki egy olyan elvezsett patkót talál, melyben minden szög megvan, tépje ki az alatta levő fűvet, s dobja be egy sebes folyású patakba. Amely szálak ár ellen úsznak, azokat vegye ki; velők bármely zárat kinyithat. [...]

A *Szent Mihály nap* (szept. 29.) után való dörgés hosszú őszt jelent. (*Nagybánya*) Ha e nap jég esik, a tél hideg és ínséges lesz. Az ekkor vetett gabona, ha derült az ég, bő aratást hoz. [...]

Ha valaki *Katalin napkor* (nov. 25.) egy nő ingébe megtörülkőzik, meglátja jövődöbelijét. Különben e nap olyan a férfiaknál, mint *András napja* a nőknél. A fő ekkor is a bőjtölés. Akkor megálmodod, ki vesz el. *Alexandriai Szent Katalin Körmöc* védőszentje. Ezért róla helyi legendák is vannak. Egyszer nagy tűz volt, mely kezdett már a *vártemplomba* is belekapni, s a nagy hőségben a harangok már-már olvadoztak. Ekkor egyszerre [az] egyik harangon egy fehér nőalak jelent meg, s egy kis vizet freccsentett rá. A tűz azonnal megszűnt. E nő *Szent Katalin* volt. Azelőtt való éjjel, hogy a lebontott *plébániatemplom*on a veszedelmes repedéseket észrevették, a templom körül kibontott hajjal egy fehér aszszony járt, s keservesen sírt. Az éjjeliőr hozzálépve kérdezte, hogy miért sír? Hogyne sírnék, felelé, mikor el kell innen költöznöm. Talán lesz még ilyen több is, ha megfigyeljük. [...]

A kincshasás egész tudomány, amelynek pontosan meg vannak határozva szerencsés és szerencsétlen napjai. De ezt talán most hagyjuk!

Amint a művelődés a nép közt is mindinkább-inkább terjed, lassanként kivesznek a babonák. Annál inkább kell igyekeznünk, hogy ami még megmenthető, megmentjük. (12)

Körmöc vidéki gyermekversikék és mondókák

A gyermek eleme a játék. Alig kezd eszmélni, gyügyögni, foglalkoztatják a szülők. Majd a saját lábán jár, s játszik a szobában, udvaron, kertben, utcán, mezőn, mindenütt, ahol tere, alkalma van rá.

S e játékok rendkívül változatosak, alkalmazkodva az évszakokhoz, területhez, viszonyokhoz. Tavasszal bigéznek, labdáznak, mikor a legkülönbözőbb egészséges mozgásokat végzik, ügyeskednek, fejlődik éberségük, szemmértékek, fegyelemhez, közös munkához szoknak. Gomboznak, golyóznak, kapócsontoznak. Télen csúszkálnak, szánkóznak, korcsolyáznak, havazódnak, hóembert gyúrnak. Napirenden vannak a különböző forgójátékok, fogócskák, kérdező és felelgető játékok, a test más-más izmát, más-más érzékét, a lélek más-más tehetségét gyakorolva. Készítenek fűzfatilinkót, sípot fűből, zabszárból, búzaszárból, tollszárból, libagégéből; fecskendőt bürökből, bodzából, szöszgolyókra puskát bodzából; készítenek békavirágból láncot, orgonafa virágából koszorút, útifűből kosarat, dióból pergettyűt, zúgattyút, tengeriszárból hegedűt, papírból csákót, csolnakot, kosarat, tárcát, madarat stb.

Nem pusztá játék, mulatság mindez, hanem öntudatlanul is valódi iskola, melyben a gyermek természetszerűleg fejlődik, izmosodik testileg-lelkileg.

Ma már nagy gondot fordítanak mindenütt e játékok összegyűjtésére, rendezésére, hogy ezek is hozzájáruljanak a néplélek ismeretéhez, s fel legyenek használhatók a nevelésben.

De a különböző játszás közben fel-felhangzanak apró versikék, ritmikus mondások. Ezekben is a nép, a gyermek poétikus lelke nyilatkozik meg. Haszontalan, értéktelen apróságoknak látszanak. Pedig fontosak a lélekbúvárra, nevelőre és költőre, ki a gyermekek számára akar írni. Itt táruul föl előttünk a gyermek kedélyvilága.

Megtanuljuk, mi az, amihez vonzódik, amit szeret és keres, s hogy nyilatkozik meg az, ami szívéhez szól. Gyakran pedig a tudomány e kavicsoknak tetsző értéktelenségek között becses gyémántszemeket lel, elhullott, széttördelt, elkallódott ősvallásunk egy-egy darabkáját.

Ismeretes Schiller ama mondása: „*Hoher Sinn liegt oft in kind'schem Spiel.*”

Rochholz pedig¹ szépen mondja: „*Mi, a görögök bámulói, örülünk, hogy ők is érdemesnek tartották a fáradságra, hogy gazdag művészetők, költészetők mellett gyermekdalaikat is följegyezzék.*” Sőt, tudnivágyásunknak éppen az esik nehezére, hogy nem tették teljesebben, vagy hogy az idő miért semmisített meg oly sokat e feljegyzésekből. *Athenaeus* és *Pollux* egy hasonlatából látjuk, hogy e népies költészet mennyire el volt terjedve a hellén nép minden osztályánál, az élet mindennemű foglalkozásai közt. Ott is voltak, mint nálunk, dajkarímek és altatódalok, hintázómondókák, tavaszjöttére fecske-, varjú-, bogárszólogató versek, mikor a gyerekek dalolva, ajándékot kérve az első megfogott, érkező madárkával házról házra jártak. Voltak dalaik a labdázás, csigázás, körbeforgás alkalmára. E gyerekrímekből csak kevés töredék maradt ránk, s mégis mi mélyen bepillantathatunk általuk e rég lezajlott idők szellemébe. Mily vidám jó embereket, mily egyenes, változatlan hűségű lelket, mily bizodalmas gyermekkedélyt mutatnak! El vagyunk ragadtatva, hogy a márvány- és elefántcsont-szobrok világában hely jutott a babának és babaágnak is; hogy a mi legkedveltebb játékaink már akkor is megvoltak, mikor csak gigászi istenek lakoztak ércegekben, mikor – úgy hittük –, csak törvényhozók, bölcselők, érchomlokú hadvezérek uralkodtak.

De *Németországban* sem fogták fel kezdetben a népies gyermekköltészet becsét. Rochholz hivatkozik *Wolfra*, aki azt mondta, hogy a *Grimm testvérek* rokonai és barátai nevettek ama gyerekségen, hogy ők népmesék, mondák gyűjtésével foglalkoznak. S ma tán több felnőtt ember olvassa gyűjteményöket, mint gyermek.

Rochholz azt mondja a saját gyűjteményéről: „*Az irodalomtörténet-írónak e könyv a német népdal tanulmányozásában nem sej-*

¹ Rochholz, Ernst Ludwig: *Alemannisches Kinderlied und Kinderspiel aus der Schweiz*. Leipzig, 1857. Bevezetés.

tett gazdag forrássá válik. A nyelvész előtt úgyszólván minden szó új mezőt nyit a bűvárkodásra. A polgárral megismerteti népünk szellemét, s bizalmat kelt az emberi természet megromolhatatlansága iránt. A pedagógusnak ez lesz hagyományos nevelési tanok legrégibb kézikönyve. A tanító kezében ez a legvalódibb verses ábécé. A családok számára kendőzetlen, egyszerűen szóló karácsonyi ajándék. Nem a divat szülte, nem is múlik el a divattal. Atyáknak, anyáknak segítségére van, hogy gyerekeik értelmét és képzelmét erősítsék.”

Ma már senki sem kételkedik fontosságukon, legalább oda-künn. Mikor *Simrock* gyűjteményének harmadik kiadása megjelent, a kiadó előszót íratott hozzá. A svájci író egész elragadtatással beszél e gyűjteményről. A többek közt azt mondja, hogy ez a könyv a maga nemében éppoly fogadtatást érdemel, mint annak idejében a *Kosmos* negyedik kötete. Mert ha amaz a mikrokozmoszt tünteti fel, itt a legszeretetreméltóbb, legvidámabb, legüdébb mikrokozmosz, a gyermekvilág tükröződik elénk. *Simrock* mester könyvében több szeretetreméltóság, s több nyereség van, mint *Schlosser* egész világtörténetében. Hiszen e könyv a gyermekvilág története. Mindnyájunk ifjúsága csillog belőle. E dalok ringattak álomba, ezekkel höcögtetett térdén apánk, ezeket mondogattuk csendes otthonunkban, ezek hangjára játszottunk, forogtunk künn a réten. E mondókákon gyakoroltuk nyelvünket, e találósmeséken törtük buksi fejünket. Ez a könyv a mienk volt, mielőtt olvasni tudtunk volna. Ez volt könyve ősidők óta minden anyának és gyerekeknek, minden néninek és dajkának. Felnőtt, mint egy csillogó korallfa, s nő évszázadokon tovább, míg csak gyermeki bölcsesség ég és föld dolgait, s saját kis szíve gondolatait vidáman és gondtalanul zsinórra fűzi, s vígan csattogva körülugrándozik vele.

A magyar gyermekjátékokat, versikéket, mondókákat a *Magyar Nyelvőr* kezdte először öntudatosan és szélesebb alapon gyűjteni. Így jelenhetett meg két év előtt *Kiss Áron* becses gyűjteménye.² Ez a mi vidékünk azonban e tekintetben még teljesen ismeretlen a tudományos világ előtt. Hadd szóljak róla hát valamit én e helyen.

² Kiss Áron: *Magyar gyermekjáték gyűjtemény*. Budapest, 1891. I–VIII. és 518. lap. Van egy kisebb, olcsóbb kiadása is.

Takarékoskodnom kell a térrel. Most csak a *gyermekversikéről* és *mondókákról* beszélek.

Körmöcbánya ősrégi bányaváros. Keletkezéséről csak a monda beszédes tündére tud. Azt mondja, hogy mikor itt még rengeteg erdő volt, egy vadász foglyot lőtt. Begyét felmetszvé, aranylemez-kéket talált benne. Kutatni kezdett e helyen, s gazdag aranybányára talált. Így kezdődött itt a bányászat, s alapult *Körmöc* városa.³ Mikor a 13. század folyamán okleveleinkben elő kezd fordulni, már kifejlett, ismert község. Az utolsó népszámlálás szerint 1890. dec. 31-én 4222 lakosa van; magyar 488, német 2210, tót 1485, oláh 4, egyéb nem hazai nyelvű 35. Magyar inkább a művelt osztály, a nép nagyobbára német és tót. *Körmöcbánya* vidékére számítom az úgynevezett területi községeket. Ezek közül német: *Jánoshegy* (*Johannisberg* vagy csak *Berg*) 700, *Jánosrét* (*Honeshaj*, tótul *Lucska*) 873, *Kékellő* (*Blaufusz*, tótul *Plovec*)⁴ 556, *Kunosvágás* (*Koneshaj*) 1629 lakossal; tót: *Felsőtóti* (*Windischdorf*, *Hornavesz*) 295, *Körmöcliget* 218, *Sváb* 274 lakossal. E terület német és tót gyermekversikéiből és mondókáiból mutathatok be itt egy kis gyűjteményt.

Tapsikáló vers, mikor a kicsi gyermek két tenyerét összeütögetve mondják:

*Zibu, zap-zap, zibu, zap,
Um ein Kreutzer Schnupftabak!*

Vagy:

*Ťap, ťap, ťapušky,
Išli mačky na hrušky,
Podriapali kožušky,
Povešali na vráta,
Popadali do blata.
Haraburi, haraburi, haraburi!*

³ Lásd *A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről* című értekezésemet. *Beszédek*. Losonc, 1880. Költői feldolgozása *Vadászszzerencse* címen. *Költemények*. Budapest, 1888.

⁴ A németek is mondják Plovecnek, így az ismeretes népdalban: *Kommt's ins Plovec*, / *Kommt's ins Plovec*, / *Zu der Buttermillich!* / *Nehmut's eng Bord mit*, / *Nehmt's eng Brod mit!* / *Löffel ham' mer selber*.

(Tapsi, tapsi, tapsikálj! Elmentek a macskák körtére, lehúzták a bundájokat, felakasztották a kapura, beleestek a sárba. Haraburi, haraburi, haraburi!)

Az utolsó sornál a gyerek két tenyerét gyorsan forgatják egymás körül.

Vagy:

Schrekn, schrekn, der Tata kommt. Wird er was mitbringen: Butterkipfel, Hajnal. (Hajnal = egy süteményfaj.)

A gyermek ujjait egyenként megfogva, a hüvelykujjánál kezdve mondják:

*Varila maminka kašičku.
Tomu dala na tanierku.
Tomu dala na rajničku,
Tomu dala na ližičku,
Tomu dala na vidličku.*

A kisujj hegyét megsodorva:

A tomu malému hlavu odt'ali.

(A mama kását főzött. Ennek tányérra tett, ennek lábasba, ennek a kanalába, ennek a villájára. Ennek a kicsinek elvágták a fejét.)

Ilyen még:

*Dieser ist der Daumen,
Der schüttelt die Pflaumen,
Der klaubt sie auf,
Der trägt sie hinein,
Der schluckt sie gar 'nein.⁵*

Mutató- és hüvelykujjokkal megfogják a gyermek kézfejének bőré, s fel-leemelgetik, mondván:

⁵ Változata: Simrock: *Das deutsche Kinderbuch*. Dritte vermehrte Auflage. Basel, évszám nélkül. 27., 28. vers. Frischbier, H.: *Preussische Volksreime und Volksspiele*. Berlin, 1867. 123. vers.

*Zopi, zopi, zonál,
Das Weibal schlägt das Monal,
Schlägt's mit der Schürschaufel,
Das er soll him biss'l besser laufen.*

Vagy:

*Čip, čip, lastovička,
Uštipla ma lastovička.
Brrr!*

(Csip, csip fecske, / Megcsípett a fecske. / Brrr!)

Nevettető:

*Strizala, Mizala unter dem Dachal! Wer da wird lachen, wird
Pfand hergeben. Aubi-aubi, das ist a krummi Nase, a schlutziges
Gesicht.*

A kisgyerek fejét két tenyerök közé véve, ide-oda mozgatják:

*Osievame múčku
Vslamenom klobúčku.
Mlinárovi babku!
Su na lopadku!*

(Lisztet szitálnak szalmakalapban. Polturát a molnárnak! Suh, fel a lapátra!)

A két utolsó sort így is mondják:

*Ked' naosievame,
Mlynárovi dáme!*

(Amikor majd megszitálunk, adunk a molnárnak.)

Altatódalok:

*Schlaf' Sepal, schlaf'!
Im Garten weiden die Schaf',⁶
Die schwarzen und die weissen,
Werden den Sepal beissen.⁷*

⁶ E két sor így is van: *Haja Bubaja, haja mein Bub, die Peltschen sind theur, die Peltschen sind gut.*

⁷ Változata: Simrock 235. vers, Frischbier 1. vers.

Vagy:

*Haja Sepal, csucsuja, bubája,
Csucsuja bubája, hajaba!*

Vagy:

*Haja Pupeda, du grosskopfetes Kind!
Wenn gleich nicht einschlafst,
So hau' ich dich hin.*

Vagy:

*Spím, spím, spala by.
Ked' by prišiel dala by
Koníkovi sena.
Na polvai obloky,
Že by išiel do skoky,
Jako mladá žena.*

(Alszom, alszom, alhatnám. Ha jönne, szénát adnék a lovacskának. A padláson ablakok, hogy táncra kerekedjék, mint a fiatalasszony.)

Andersen kedves meséiből ki ne ismerné *Ole Luk-Oie*-t? Kicsi kis ember. Selyem kabátja van, mely zöld, piros, kék színben ragyog, minden mozdulatra másképp. Mindkét karja alatt egy esernyőt tart. Az egyik gyönyörű képekkel van cifrázva. Ezt a jó gyermekek fölött feszíti ki, akik aztán egész éjjel szép mesékkal álmodnak. A másik esernyőn semmi sincs. Ezt a rossz gyermekek fölött feszíti ki. Nem is álmodnak semmit, mélyen, kábultan alusznak. Lábán nemezipapucs van. Este zajtalanul, láthatatlanul lopózik a szobába. A gyerekek háta mögé kerül, nyakukra lehel, amittől nehéz lesz a fejök. Kezében egy kis fecskendő van. Evvel édes tejet fecskendez szemökbe, s leragad a gyermek szeme tőle. Amint a gyermek lefekszik, elalszik, *Ole Luk-Oie* ágya szélére ül, kifeszíti az esernyőt, s mutat, mesél sokmindenféle szépet. A *dán* hagyományok ez alakjához hasonló a *német Sandmann*, aki a gyerekeknek finom homokot szór a szemébe. *Tirolban* a *Pechmandl* szurokkal keni meg a szemök héját. *Alpenburg* közöl róla egy daltöredéket:

*Kommt's Pechmandel mit da Schnua,
Druckt dem Kindl d' Aug'n zua.*

De nem tudja, mire való nála a zsinór.⁸ *Vernaleken–Branky*⁹ is mondja, hogyha a gyerek ásítani kezd, azt kérdi az anyja: „*Kommt er schon der Pechzaherer?*”, vagy azt mondja: „*Es kommt 's Pechmandl.*” Ebből is látszik, mint kerültek ősmitológiai alakok idővel a gyerekszobába, s minő érdekes dolgokat találhatni ott a tudomány számára. Kérdés: nem fordul-e elő a mi gyermekversikéinkben ez a *Sandmann* vagy *Pechmandl*, s nem magyarázhatnók-e meg az utóbbi zsinórjának jelentőségét is?

Csitító nóta:

*Pischketelein, Pischketelein,
Was wird der Tati bringen?
Rothe Schuh' und weisse Strümpf',
Wird die Madi springen.*

Vagy:

*Kraut im Garten, Kraut im Garten,
Sitzt a Pubi drinnen.
Sucht die Mutter, sucht die Mutter,
Kann sie nimmer finden.

Geh' nicht 'nauf, geh' nicht 'nauf,
Geh' nur grad hiniba,
Wo die dicken Bäume wachsen,
Wirst die Mutta finda.*

Ébresztők:

*Cyrile môj malý,
Čo si tak opsalý?
Ja som už dávno stala,
Modlitbičky prospievala,
A ty ešte spiš,
Či sa nestydiš?*

⁸ Alpenburg, Johann Nep.: *Deutsche Alpensagen*. Wien, 1861.

⁹ Vernaleken, Th. und Branky, Erz.: *Spiele und Reime der Kinder in Oesterreich*. Wien, 1876.

(Cyrilkém, kicsikém, miért vagy olyan álmos? Én már régen felkeltem, imácskáimat elénekeltem, és te még mindig alszol. Nem szégyelled magadat?)

Vagy:

*Pepiček náš,
Čo že deláš?
Deti idú do školy,
Ty si ešte v posteli,
A niš nedbáš,
A niš nedbáš.*

(Jóska, mit csinálsz? A gyermekek már iskolába mennek és te még az ágyban vagy, s nem bánod, nem bánod.)

Állani tanító:

*Láni, láni,
Schöne Babi!*

Térden lovagoltató:

*Hot, hot, Sepal!
In die Mühl' geht ein Reszal,
Weiz' werd'n wir mahlen,
Kuchal werd'n wir backen.
Kuchal werd'n wir dem Zipal geben,
Zipal wird uns Kokal geben,
Kokal werd'n wir dem Pfaff geben,
Pfaff wird uns a Tasch geben.¹⁰*

Vagy:

*Zieh', Schimmel, zieh'
Das Wasser bis zum Knie!
Morgen werd'n wir Hafer dreschen,
Werd'n wir dem Schimmel besser mess'n.
Zieh', Schimmel zieh',
Das Wasser bis zum Knie!*

¹⁰ *Reszal* = ló, *Zipal* = tyúk, *Kokal* = tojás.

Vagy:

*Hí, hí na koni!
Pojedli si pirohy,
Okrem jeden ostal,
Jankovy sa dostal.*

(Hi, hi a lóra! / Barátfülét eddegéltek, / Csak egy maradt meg, / Jankónak jutott.)

A kodácsoló tyúknak így kiabálnak:

*Kot, kot, kot, kot, kot-kodák!
Štiri vajcia za turák.
Jedno predám, jedno zjem,
Kohutkovi ne poviem.*

(Kot, kot, kot, kot, kotkodács! / Négy tojás egy turák.¹¹ / Egyet meg-eszem, egyet eladok, / Kakaskának nem szólok.)

Az érkező fecske ezt mondja:

*Mein lieber Wirth, mein lieber Wirth,
Ich bitte dich um einem Sporn,
Wann ich zurückkommen,
Hab ich ihn wieder' schon verloren.*

A fecske érdekes madara a magyar néphagyományoknak, amint már egyszer fejtegettem.¹² De a gyermekversikékben csak hangját utánozzák, meg tavasszal babonás mondókával fogadják, hogy a szeplőtől megszabaduljanak. Kiss Áron gyűjteményében hét fecskeversike van, melyek közt hat a „Fecskét látok, szeplőt hányok”-nak változata. A mi vidékünkön eddig csak az itt közlött ez egy német versikét találtam, mely hangutánzóféle. A benne előforduló *Sporn* = ereszgerenda.

A kakas ezt mondja: „*Kúpim ti čižmi.*” A tyúk ráfeleli: „*Choj tak bosá ako ja.*” „*Veszek neked csizmát. Nekem is van.*”

¹¹ 5 krajcár.

¹² A fecske népünkénél. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1882. évf. 87. sz.

A kakukkról ez a vers van:

*Heute gehen wir nicht nach heim,
Bis nicht der Kukuk schreit,
Hab'n wir denn alloweil schöne Zeit.*

Vagy:

*La kukala kukurjenka na kraj hori;
Která žena muža bije, dobre robí.*

(Megszólalt a kakukk az erdőben; amelyik asszony a férjét megveri, jól teszi.)

Megkérdezik a kakukkot, mint általában mindenütt, az élettartama felől is. „Kukuk, kukuk, wie lange werd' ich leben?” Ti. anynyi évig, ahányat e kérdésre a kakukk kakukkol. Nyoma van, hogy e szokás már a középkorban megvolt.¹³ Általában a kakukk a tavasz hirdetője. *Uhland*,¹⁴ egy régi német költő latin hexameterekben írt versének tartalmát közli, melyben a Tavasz és Tél vitázik a kakukkról. Amaz dicsérő, ez gyalázó éneket mond róla. De úgy látszik, néha baljóslatú madár is a kakukk. Erre vall *Alpenburg* fent idéztem gyűjteményében a Kukuksschreit című monda.¹⁵

Bikabosszantó:

Biki-bake, Strohfresser!

A gyíkhöz így szólnak:

*Jašterica malá,
Bráň ma od hada,
A ja ťa bránim
Od divého človeka.*

(Kis gyíkcocská, óvjál meg a kígyótól, én megóvlak téged a vad embertől.)

¹³ Zingerle, Ignaz V.: *Das deutsche Kinderspiel in Mittelalter*. Innsbruck, 1873. 34.

¹⁴ *Uhlands Schriften*. I–VIII. kötet. A Sommer und Winter c. fejezet III. kötet.

¹⁵ *Simrock* 16 kakukkdalt közöl, 655–700. vers.

A katicabogár (*Coccinella septempunctata*) a kis állatok közt első helyet foglal el a gyermekversikékben. Érdekesen ír róla *Busch Mór*. Világosan látszik – mondja –, hogy a gyermekek előtt ma is az ég követe, közvetítő az istenek és emberek közt. Egykor *Fruova* istennő kedvelt állata volt, ki a derűtség, a tiszta napfényes idő, s aztán *Friával*, *Frickkel* vagy *Holle asszonnyal* együtt a szerelem istennője is vala, s kinek helyét a néphitben később *Szűz Mária* foglalta el. E bogárkának egykor ugyanazon szerepe volt, mint ma a gólyának. *Fria* vagy *Holle* mennyei fellegrútjából lelket hozott az újszülött gyermekek számára. Emellett napos, derült időt is hozott. Végre jósálat is volt, kitől különösen házassági ügyekben kértek tanácsot. A német pogánykorban a nép hite szerint az istennő mellett lakott a fényes vizekben vagy a felvilág gyermekútjában. A gyermekversikékben, melyekkel üdvözlük, mikor tavasszal megjelenik, sok vonás emlékeztet erre. A kis állatka mindenütt szent és sérthetetlen. Nem szabad megölni, hanem a mutatójra kell tenni, s egy verset mondani, míg az ujj hegyéig mászik, s onnan elröpül. Ha ég felé repül, jó időt vagy egy kisgyereket hoz, néha vajas- és cukrosperecet is. *Bajorországban* azt hiszik, hogyha a bogár a hozzá beszélő gyermekre repül, a Nap azonnal felbukkan az erdő mögül. A *sváb* gyerekek azt mondják, hogyha valaki egy katicabogarat megöl, másnap a Nap nem fog sütni, s a gyilkos pokolba kerül. A versikékben tett ígéretek emlékeztetnek a régi áldozatokra, melyek nagyobbára süteményekből állottak. Rendesen bár, de nem mindig van a bogár szárnyán hét fekete pont. Ha több van, azt hiszik, hogy abban az évben a búza ára felszökik; ha kevesebb, gazdag aratást remélnek. Némely vidéken éppen, mint a kakukkot, az élettartam, s a menyegző felől is kikerdezik. Ha sok időbe telik, míg a bogár az ujj hegyéig mászik, nem megy férjhez a lány. Mint *Németországban*, úgy *Svédországban* is összeköttetésben látszik *Fruovával*, a szerelem istennőjével. Ott a leányok kezökön mászkáltatják, hogy a menyasszonykesztyűt megjelölje, s aztán jól megvigyázzák, minő irányban repül el, mert onnan jön a vőlegény. *Westfáliában* a gyermekeknek ruhát és aranyláncot visz. A halál utáni életről is jósoltatnak vele. Ha felfelé repül, a kérdező a mennyországba, ha lefelé, a pokolba, ha egye-

nesen, a purgatóriumba jut. Némely versike a tehenekkel is összeköttetésbe hozza. A *Duna felső vidékén* azt hiszik, hogyha a katicabogarat megölik, a tehenek véres tejet adnak. Az *argau* gyermekversekben meg éppen úgy tűnik fel, mint tejet-vajat adó tehén.¹⁶

Nálunk ilyen mondókákat hallottam:

Herrgottskälbchen, Herrgottskälbchen, wo wirst meine Truhe hintragen? In der Himmel, oder in die Hölle?

Vagy:

Herrgottskälbchen, Herrgottskälbchen, nimm deine Truhe und geh' in Himmel, wirst deine Mutter dort finden.

Vagy:

Tragen sie meine Truhe hinauf, hinunter, hinüber und herüber?

Mikor elrepül, azt kiáltják: *Kruhu, Kruhu!*

Vagy:

*Skrinka Anka
Do pekanka!
Kde poletíš?
Či do neba,
Či do pekla?
Šmurr!*

(Skrinka Anka, do pekanka! Hová repülsz? Az égbe vagy a pokolba? Smurr!)

A cserebogárnak azt mondják:

*Maikäfer, fliege!
Dein Vater ist im Kriege,
Deine Mutter ist in Pommerland,*

¹⁶ Busch, M.: Kleine Kinder und kleine Thiere. *Neue Illustrierte Zeitung*, 1881. II. 2.

*Pommerland ist abgebrannt,
Maikäfer, fliege!*¹⁷

A hangyának:

*Kokovce, mravce, dajte mi víno,
Ja vám dám pivo!*

(Hangya, hangya adj nekem bort, én adok neked sört.)

A csiga különösen ismeretes a gyermekversikékben. Ilyen versek:

*Schneck, Schneck, Schnierer,
Zeig' mir deine Vierer!
Wirst du sie mir nicht zeigen,
Schlag' ich dir dein Häusel ein.*¹⁸

Vagy:

*Slimáčík, máčík,
Vypusť si rožky!
Ak ich ne vypustíš,
Hodim ta o kostol,
Bude z teba apoštol.*

(Csigabiga nyújtsd ki a szarvacskádat! Ha nem nyújtod ki, a templomhoz váglak, s apostol lesz belőled.)

Így is:

*Slimák, slimák, vytrč rožky.
Dam ti masla na paroški,
Ak vytrčíš, nehám teba dom,
Ak ňe vytrčíš, rozbúram ti dom.*

¹⁷ Változata: Simrock 586. vers. 22 dalt közöl a katalinkáról és cserebogárról. Frischbier 223. vers. Itt a bogár neve: *Herrgottspferdchen* vagy *Herrgottskuhchen*.

¹⁸ Változata: Simrock 573. vers. S. 13. csigadalt közöl. Frischbier 235. vers. Egy lengyel dalra is hivatkozik: *Šlimak, Šlimak wypušč rogi, / Dam ci grosz na pirogi*.

(Csigabiga nyútsd ki a szarvad. A szarvadra vajat adok. Ha kinyúj-
tod, meghagyom a házadat; ha nem nyújtod ki, összetöröm.)

Mikor a gyerekeknek kihull a foga, bedugja az egérlyukba, mond-
ván, éppúgy, mint a magyarban:

*Mäuschen, Mäuschen, gib mir 'nen eisernen Zahn, ich gib dir
einem beinernem!*

Változata megvan *Frischbiernél*, a 397. versike. Előfordul *Ver-
naleken-Brankynál* is.

A békáról:

*Umrela nám stará mati,
Ktože bude narlokati?
Ja, i ti, i Žofia, u, u, u!*

(Meghalt az öreganyám, ki fogja siratni? Én és te, meg Zsófia, u, u,
u!)

A pattogóbogarat hátára fektetik, s ezt a verset mondják:

*Schusterlinko, Schusterlein,
Mach' mir schöne Schuerlein,
Nicht zu grosz und nicht zu klein,
Schusterlinko, du bist mein!*

Naphívogató:

*Sunal, Sunal, komm' herüber,
Monal, Monal, bleib' darüber,
Redal, Redal¹⁹ hinter die Thür',
Lass' mir mein herziges Sunal fűr!*

Vagy:

*Klobučický stávaju,
Páná Boha volaju,
Že by bolo jasno,
Jako v hrnce maslo.*

¹⁹ *Redal* = karika.

(Felszállnak a kalapocskák, hívják az Úristent, hogy legyen tiszta az idő, mint a vaj a fazékban.)

Mikor az esőn hajabéznak, így énekelnek:

*Prši, prši dažď,
Kdože bude kozi pást’?
Pride Jano z Oravi,
Doňesje nám kusbabi.²⁰*

(Esik, esik, esik eső, ki fog kecskét őrizni? Jön Árvából Janó, hoz nekünk kalácsot.)

Mutatóujjával a gyermek homlokára bök: *Zucker*, jobb arcára: *Kaffee*, bal arcára: *Thee*, orrára: *Rhum*, szájára: *bumm!*

Egy falat kenyeret tartva kezében, keresztet vet, az utolsó szónál a kenyeret bekapja:

*Ádám, Éva, Ábrahám!
Všetký zuby vytrhám,
Ani jedon nenahám.*

(Ádám, Éva, Ábrahám! Minden fogat betörök, egyet sem hagyok meg.)

Fürdés után, öltözködés közben így szólnak:

*Lika, lika, kdo sa, kdo sa,
Prv oblieka, sipanice, bradovice
Na toho človeka!*

(Aki hamarabb felöltözik, himlő, szeplő essék rá!)

Tilinkócsináláskor:

*Wirst nicht saftig werden,
Werd’ich dich ins Bachal werfen,
Werd’n dich die Fröschal fressen.²¹*

Verselés közben a gyerek vonáskákat húzogat, úgy hogy végül éppen tizenhat vonás legyen:

²⁰ *Kusbabi* = tepsiben sült nagy lapos kalács.

²¹ Változata: Simrock 705. vers.

*Sekám, sekám, sekaničku,
Nasekám ti šestnác.
Kto neverí, nach prečíta:
Či ich je nie šestnác?*

(Vágok, vágok, vágicsálok, vágok neked tizenhatot. Ki nem hiszi, olvassa meg; nincs-e itt tizenhat?)

Vagy:

*Ein Kukuk auf dem Baum sas,
Es kommt ein Regen, er wird nasz,
Es kommt ein warmer Sonnenschein,
Es muss zwei und dreissig sein.*²²

Vernaleken–Brankynál a 119. lapon meg van a két első sor, aztán egészen más 14 sor, s más tárgyú és célú versike.

Számláló vers:

*Eins, zwei,
Polizei;
Drei, vier,
Granadier;
Frünf, sechs,
Alte Hex;
Sieben, acht,
Gute Nacht;

Neun, zehn,
Lass' mich geh'n;
Elf, zwölf,
Ins Gewölb;
Dreizehn,
Komm' mit mir nach Waitzen,
Komm' mit mir nach Polen,
Dort soll dich der Kukuk holen.*

²² Változata: Simrock 655. vers, a kakukkdalok közt. Rochholz 225a. vers. A kiolvasóversek közt. Frischbier 216. vers. A kakukkdalok közt.

A *Vernaleken–Branky* gyűjteményében csak tízig van, s az utolsó sor: *Lass’ dich nimmer sehn!* De csillag alatt megjegyzi, hogy tízen felül is szoktak menni.²³

Mikor farsang három utolsó napján dudaszó mellett járnak házrul házra a pásztorok, ezt éneklük utánok a gyerekek is:

*Hätt’ der Vetter Michel nich gegaidet
Hätt’ ich mir die Stiefel nicht zerteufelt,
Zerteufelt, zerteufelt.
Hej, Vetter Michel, spielt ja noch a’ mul,
Mul, mul,
Hab’ ja noch a Stickl von die Suhl,
Suhl, Suhl, Suhl!*

Ha valaki azt kérdi: „Was?” Ráfelelik: „*Ein altes Fass.*” *Vernaleken–Brankynál* tovább folytatódik, így:

*Sitzen drei Weib’r drin,
Wiss’n net was;
Ani thuat spina,
D’ andere thuat nahn,
Die dritte thuat da Katz
’S Schwaferl abdrahn.*

A szerkesztők azt jegyzik meg róla, hogy a három nő a három *Nornára* emlékeztet. Kettő itt is jóindulatú, jóakaró, a harmadik, ki a macska farkát csavarja, kegyetlen. *Simrock* nagy mitológiájában²⁴ érdekesen tárgyalja egy fejezetben a sorsintéző *Nornákat*, gyermekjáték-gyűjteményében²⁵ pedig egész csomó versikét közöl, melyek szerint a Nornákra vonatkoznak.²⁶

²³ 104.l. Változata uo. a 108. lapon a kiolvasóversikék közt. *Frischbier* 557. vers. *Henry Carrington Bolton Dunger* után közöl egy százsz verset, amely húszig megy.

²⁴ *Simrock*, Karl: *Handbuch der deutschen Mythologie*. Fünfte verbesserte Auflage. Bonn, 1878.

²⁵ *Deutsches Kinderbuch*.

²⁶ *Simrocknál* is van folytatása, 102. versike.

Mikor valami gaz hull a gyerek szemébe, szemepilláját kezével felhúzza, így szól:

Von z očka do potočka!

(Szememből a patakba!)

Ha a gyerekek ráesnek valakire, hogy meséljen, azt kérdi: „*Soll ich von der grünen Sau erzählen?*” Ha a gyerek azt feleli: *Ja*, a mesélő így szól: „*Nicht das hab’ ich gesagt sondern: soll ich von der grünen Sau erzählen?*” S folyvást avval bosszantja őket.

Már a találósmesék közé tartozik az ilyen:

Es war einmal ein Jemand und Niemand. Der Jemand ist bei der Thür hinausgegangen, der Niemand beim Fenster, wer ist drinnen geblieben? A gyerek rendesen azt mondja: *Niemand*, pedig a felelet az: *und*.

Szombatra ez a vers:

Sobota, diovkám robota.

(Szombat, a szolgálóknak munka.)

Csúfolódó vers:

*Košelanda, planda,
Či je to nie haňba?*

(Rongyos az inged, nem szégyelled magad?)

Mariskára:

*Už idu, už idu
Pre Maru strapatu,
Na šeravom voze,
Na prašivej koze.*

(Már mennek, már mennek boglyas Marisért, lyukas szekeren, beteges kecskén.)

Jancsira:

*Janko, Janko, Jankonáš,
Sedivé vlasy más.*

(Jankó, Jankó, Jankócskánk, ősz hajad van.)

Jakabra:

*Jakob hier, Jakob her,
Jakob ist ein Strudelbär,
Jakob macht sich nichts daraus,
Hat kein Brantwein nicht zu Haus.*

Versike különböző nevekre:

*Andel Páne zlomil sane,
Prišla Éva, dala dreva;
Prišla Tereza dala železa;
Prišel Vince, ten kuval klince;
Prišel Dávid, dal ich spravit';
Prišel Tomáš, dal oldomáš.*

(Az úr angyla eltörte a szánkát. Jött Éva, adott fát; Jött Terka, adott vasat; Jött Vince, csinált szeget; Jött Dávid, megkésztette; Jött Tamás, ő adta az áldomást.)

A csizmediákat avval bosszantják, hogy leül vagy lekucorodik egy gyerek, a térdére köpik, s a csizmadia varrását utánozva, előbb két kezét lefelé húzza: *Ich will ka Mermal,*²⁷ *ich will ka Kraut!* Aztán felfelé: *Hätt' ich noch, hätte ich noch!* Ekkor öklével háromszor a köpre üt: *Da hast, da hast, da hast!*

A cigányt így csúfolják:

*Cigáň more na komore,
A cigáňka na pitove.
Jaj, krk!*

(Cigány more a padlason, a cigányné a pitvarban. Jaj, krk!)

²⁷ *Mermal* = burgonya. Így az ismeretes burgonyaültető népdalban is: *Setzt man schöne Mermal in die Erd' hinein.*

Játékra hívó tót versike:

*Tlče bubeníček,
Tlče na bubeň,
A zvoláva chlapcov
Chlapci, podte ven!*

*Hrávajme sa vojáci,
Máme flinty a bodáci,
Horáh-hurah-hajh,
Nikdo ne meškaj!*

(Veri a kis dobos a dobot, veri a dobot, s összehívja a fiúkat: Fiúk jertek ki! Játsszunk katonásdit, van puskánk és panganétunk. Hora, hura, haj! Senki el ne késsék!)

Kiolvasó mondókák:

*Ich und du,
Müllners Kuh,
Müllners Esel,
Der bist du.²⁸*

Vagy:

*Ene-wene, witi-wene,
Kommen wir aus Ungarland,
Ungarland ist zugeschlossen,
Goldener Schlüssel abgebrochen.*

*Zing, zang,
In der langen Gasse
Liegt a volle Flasche.
Trink' aus, sauf' aus,
Du bist recht wohl aus!²⁹*

Vagy:

²⁸ Változata: Simrock 810. vers. Rochholz 214., 227. vers.

²⁹ Változata: Simrock 822-823. versike. Frischbier 545.

*Enketi, penketi, zukuti me,
Abri, fáabri domine,
Ex Brod in der Noth,
Wija, waja, von!*³⁰

Vagy:

*Karl ist im Garten gegangen,
Wie viel Vögel hat er gefangen?
Eins, zwei, drei,
Du bist recht wohl frei!*

Vagy:

*Messer, Bandl, Fingerhut, Stita (=Stadt), Bauer, ist kein gut.
Kommt der Engel mit dem Licht, Ábrahám, du gehst ganz hinaus.*

Vagy:

Einzahl, zweizahl, dreizahl, veirzahl, fünfzahl, sechszahl, sibenzahl, achtzahl, neunzahl, zehnzahl! Az utolsó szóra Körmöcön nagyon jól nevetnek, mert Czenczálnak hínak egy általánosan ismert hülyét.

Hogy a versikékben értelmetlen szavak vannak, azon nem szabad megütközni. Részint azért történik, mert a gyermek a szót, melyet használ, rosszul hallotta, elferdíti, részint talán a használatból kiveszett szó lehet. Egy magyar gyermekvers pl. így kezdődik:

*Angete Pankete
Cuketye me.*

Barna Ferdinánd azt mondja: de hát mi az az „Angete Pankete cuketye me”? Angete Pankete se több, se kevesebb, mint a *mordvák*³¹ égistenasszonya, Ange Pat’äi nevének eltorzítása, a *cuketye me* pedig tisztán oláhul van, és annyit tesz: csókolj meg engem! Vagyis ez egy szeretetteljes fohász a gyermekek védőszentjéhez: „Ange Pat’äi, csókolj meg engem!” És ez a közvetlenség amily költőien szép, a *mordva* pogány vallási felfogásnak éppoly egé-

³⁰ Változata: Vernaleken–Branky 107. l.

³¹ A magyarral testvér nép, valaha régen együtt éltek.

szen megfelelő.³² Itt tehát az érthetetlen magyar szöveg meg volna magyarázható egy rokon nép hagyományaiból. Máskor nem értjük ugyan, de valamely rokon népnél, habár értelmét éppoly kevésbé tudják már, mint mi, feltaláljuk szövegünket, s talán valamely harmadik nép hagyományaiból lesz megfejthető. Ugyancsak *Barna Ferdinánd* fent idéztem értekezésében szembeállítja *Kriza Vadrózsáinak* székelý versikéjét egy zürjén (szintén rokon nép) versikével.

Székelý:

Ögyötöm, bögyötöm,
Tijom, tájom,
Tozzsok, bozzsok,
Bányabükki
Bükkmagyaró.

Zürjén:

Ögödym, ögödym
Tyvjän, konjön
Tödsör, pödsör
Niss jam vart
Puon, pegyschön
Broton lyijiss.

Nem azért mondom ezt, mintha az *Ange Pat'äi*-féle magyarázathoz kétség nem férne, csakhogy rámutassak: mily fontos dolgokban is fordulnak a gyermekversikékhez. Hiszen felötlő, hogy a mi *felvidéki német* verseinkben is előfordul az *Enketi, penketi, zukuti me*, anélkül, hogy *mordva* rokonságról volna szó, s anélkül, hogy itt a németiség oláhsággal volna keverve. Ám mondhatni, hogy magyar kölcsönzés. De ugyanez a verssor előfordul pl. egy amerikai angol gyűjteményben is, bár német eredetinek jelezve: *Eckati peckati zuchati me*.³³ Az *ene-mene, witi-wene*, meg a *wija*,

³² Barna Ferdinánd: *A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai*. Budapest, 1879.

³³ Newell Wells, William: *Games and songs of american children*. New York, 1883. 199. lap.

waja won (vagy wu) igen gyakori mindenfelé, kivált bizonyos elváltozásokkal. Azt hiszem, a spanyol *pera veure vi* is erről a töről sarjad.³⁴ Különben egy angol folklorista egész nagy könyvet adott ki csupán a különböző nemzetek kiolvasó-mondókáiról.³⁵ Ebben valami 18, különböző dialektusokkal bíró népnek kiolvasó-mondókáit állítja össze, s fejtegeti. Magyar persze nincs benne, csak öntudatlanul csúszott be egy diarbekiri örmény vers, mely így hangzik:

*Chayi chember,
Měski ember,
Tas toos;
Tembele felek,
Fěs tēs.*

Ellenben van benne 285 német versike a különböző gyűjteményekből.

Bigézésnél, hogy az ütőfát le ne üssék, az ütőfa két végére mutatva, így kuruzsol a gyermek: *Da wachst zwiefal, da wachst Knofal!*

Ismeretes az a játék, mikor a gyermekek körbe állanak, összefogóznak, s forogva éneklnek:

*Grünes Gras, grünes Gras,
Unter meinen Füßen,
Welche wird die schönste sein,
Diese werd' ich küssen.*

Erre a közepén álló valakit megcsókol a körből, s az megy helyére.³⁶

Épp így játszanak erre az énekekre is:

³⁴ Maspons Y Labrós, Francisco: *Jochs de la infancia*. Barcelona, 1874. 9.

³⁵ Carrington Bolton, Henry: *Te countingout rhymes of children*. London, 1888.

³⁶ Változata: Vernaleken–Branky 50. l. Kiss Áron, *Ethnographia*, III. 38.

*Blauer, blauer Fingerhut,
Steht der Jungfrau, all zu gut.
Jungfrau, die muss tanzen
In den grünen Kranzen.
Schäfflein, Schäfflein knie dich,
Knie dich zu Füßen!
Gestern hab' ich Zeit gehab,
Einen Knaben küssen,
Küsse, wem du willst.*³⁷

Körben forognak, énekelnek, egy a közepén áll, s az ének végén letérdel, aztán feláll, s más megy be helyére.

*Hier liegt die alte Jungfrau
Im Regen u im Schnee.
Was geben wir ihr zu essen?
Kipfel und Kaffee.
Zipfen, Zapfen, alte Krapfen,
Alte Jungfrau, knie dich!*³⁸

Körbe állanak, egy a körben térdepel; a többiek mindkét kezökkel megfogják a ruháját. Egyik kívül körüljár, s éneklük:

*Hier kniet die junge Königstochter,
Sie ist ganz vermauert.
Mauer muss man brechen,
Zingel muss man stechen.
Eine Hand herab!*

Erre a kívül álló megüti egyik karját annak, ki mellett épp e szónál van, s az ezt a karját a térdeplőről leveszi. Mikor valakinek mind a két karja lenn van, felugrik, megfogja a körben futónak a ruháját, vele együtt járkál, énekelvén:

*Alte Hex, häng dich an
An den schönen Wandersmann!*

Mikor már mind felkeltek, vége van a játéknak.³⁹

³⁷ Változata: Vernaleken–Branky 48. l. Simrock 932. vers.

³⁸ Változata: Vernaleken–Branky 52. l. Wlislöck, Ethnographia, III. 25.

³⁹ Változata: Vernaleken–Branky 52. l. A játék más.

Körben állnak. Egyik összefont zsebkendővel körüljár. Valakinek titkon kezébe adja a kendőt, aki avval jobb felőli szomszédját üti, míg a kört egészen megkerülik. Aztán az jár körül. E játékban nem szabad hátranézni. Ezért a körben járó azt szokta kiáltani:

*Nicht schaut um,
Der Wolf geht umadum.*

Körben forognak, egy a középen énelkel:

*Jakob hatte zwölf Söhne, heisasa!
Éva hatte das kleinste am liebsten, hopsasa!
Machten alle so, so, so, so!
Machten alle so, so, so, so!⁴⁰*

Ekkor a körben álló valamit csinál, pl. tapsol, emeli a lábát, ki-nyújtja a nyelvét, s a többinek mind ezt kell tenni.

Körben forogva éneklik ezt is:

*Dort und da steht ein Fleckel Tannen,
Wenn die alte Weiber sterben,
Kriegen die Madeln die Männer.*

Körben forogva, egy a középen áll. Énekelnek:

*Pischketelein, Pischketelein,
Ich bin ein armes Mädelein.
Einmal um, zweimal um,
Liebe Anna, dreh' dich um!⁴¹*

Ekkor, akinek nevét mondják, kifordul. Mikor mind kifordultak, meg visszafordultak, vége van a játéknak.

Így is éneklik:

*Gloria, Gloria, hat gedient sieben Jahre.
Sieben Jahre um, dreht sich schön die Anna um,
Die Anna hat sich umgedreht,
Hat den goldenen Kranz verdreht.*

⁴⁰ Változata: Vernaleken–Branky 99. l. Simrock 900. vers.

⁴¹ Változata: Kiss Á.; Ethnographia, III. 38.

A gyermekek sorban egymás mögé állnak. Egy előttük áll, s így szól:

Lokeč!
Čo chceš?
Toho zadniho.
Chi' si ho ak môžeš.

(Lokecs! Mit akarsz? Azt a hátulsót. Fogd meg, ha bírod.)

Ezalatt az utolsónak előre kell jönni. Ha sikerül úgy, hogy valaki megérintené, jó; különben ő áll ki kérdezőnek.

A gyerekek sorba állnak. Az egyik a sor előtt van. Ez, meg a sorban állók váltogatva énekelnek:

- A. *Es kommt ein Mann aus Linafé, Linafé!*
Kaiser von Pilatus.
- B. *Was will der Mann aus Linafé, Linafé?*
Kaiser von Pilatus.
- A. *Er will die jüngste Tochter haben, Tochter haben!*
Kaiser von Pilatus.
- B. *Wir geben die jüngste Tochter nicht, Tochter nicht!*
Kaiser von Pilatus.
- A. *So schlagen wir die Fenster ein, Fenster ein!*
Kaiser von Pilatus.
- B. *So legen wir die Bretter vor, Better vor!*
Kaiser von Pilatus.
- A. *So stecken wir das Haus in Brand, Haus in Brand!*
Kaiser von Pilatus.
- B. *So rufen wir die Polizei, Polizei!*
Kaiser von Pilatus.
- A. *Die Polizei, die hilft auch nicht, hilft auch nicht!*
Kaiser von Pilatus.
- B. *So nimmt Euch die jüngste Tochter hin, Tochter hin!*
Kaiser von Pilatus.

Ekkor odaadják a sorból az elsőt, aki az elöl álló mögé lép. Így foly tovább, míg mind a másik oldalra kerülnek.

A *Vernaleken–Branky* gyűjteményében is megvan e játék (56. l.), de A. második felszólalása után két oly verspár következik,

amely a miénkből hiányzik. A mi *Linafének* helyett pedig ott *Nine-*
ve áll. Rövidebb és sok tekintetben elütő változata *Simrocknál* is a
903. vers. Valamint *Frischbiernél* a 706. vers: *Der Herr aus Nini-*
ve.

A gyermekek sorban egymás mögé állanak. Ketten összefogott,
s feltartott kézzel előttök kaput képeznek. A kapusok kérdeznek, a
többiek felelnek:

- A. *Von wo kommt Ihr her?*
- B. *Vom schwarzen Meer.*
- A. *Was habt Ihr dort gemacht?*
- B. *Weisse Wäsche gewaschen.*
- A. *Ihr seid ja kohlenschwarz.*
- B. *Wir haben keine Seife gehabt.*
- A. *Habt sollen Kaufen.*
- B. *Wir haben kein Gold gehabt.*
- A. *Habt sollen stehlen.*
- B. *Stehlen ist verboten.*
- A. *Was gebt zum Pfand?*
- B. *Das letzte Kind zu eurer Hand.*

Ekkor a kapusok azt mondják: *Lasst die Räuber durchmar-*
schieren! A többiek keresztülmennek a kapun. Az utolsót elfogják,
s megkérdezik tőle, hová akar menni: a liliumhoz vagy a nárcisz-
hoz? Egyik virág az angyal, a másik az ördög. De csak a játék vé-
gén tudják meg, ki hová jutott, mikor az angyal kilép, s rámutat
egyenként a két sorra: angyalok, ördögök!⁴²

A gyerekek sorba ülnek. Egyik kiáll, s titkon mindenkinek egy
virágnevet ad. Jön az angyal, szól:

Zink, zink!

Erre ez a párbeszéd:

Wer ist draussen?
Der Engel.
Was will er?

⁴² Változata: Vernaleken–Branky 54. l.

*Eine Blume.
Was für eine?
Pelargonía.*

Ha van ilyen nevű a gyerekek közt, viszi magával. Jön az ördög:

*Gang, gang!
Wer ist draussen?
Der Teufel mit dem Schürhacken.
Was will er?
Eine Blume.
Was für eine?
Die Hyacinthe.*

Ha eltalálta, szintén magával viszi.⁴³

Egy kimegy hunyni. A többiek leülnek, kezöket összeszeszik. Egyik sorra járja őket, mintha mindeniknek tenne valamit a kezébe, mondván: *Ich gib dir einen Thaler, kauf' dir was!* Valakinek csakugyan kezébe csúsztatja a gyűrűt vagy általában valamilyen apró tárgyat, mire a hunyó bejő, s azt mondja neki az osztó: *Ringerei, Ringerei, was du findest, ist alles dein.* Ha kitalálja, hogy kinél van a gyűrű, az megy helyébe hunyni.

Egy gyermek kiáll, s azt mondja: *Es falle die Blüthe!* A többiek feléje futnak, s aki hamarabb odaér, az váltja fel őt.

Vannak versikék, amelyeket csak úgy mondogatnak, minden különösebb cél nélkül. Ilyenek:

*Deti moje, posedajte na lavičku,
Dám vám chleba po kústičku
Deti moje ne kradnite,
Čo vidíte, uchmatite!*

(Gyermekeim, üljete a padlóra, adok nektek egy darab kenyeret. Ne lopjatok, amit láttok, ragadjátok el!)

⁴³ Változata: Vernaleken–Branky, 92. l. Rolland, E.: *Rimes et jeux de l'enfance*. Paris, 1883. 135. lap. Francisco Maspons Y Labrósnál a 91. lapon.

Vagy:

*Pod moston taňierik,
Tvoj apa je angelik.*

(A híd alatt tányérka, a te apád angyalka.)

Vagy:

*Kann nicht bindisch, kann nicht deutsch,
Kommt die Mutter mit der Peutsch,
Kommt der Vater mit dem Stecken,
Schlägt der Mutter blaue Flecken.*

Vagy:

*Kaschamster Diener!
Was machen denn die Hühner?
Sie legen die Eier.
Wie theuer?
Zwei Kreutzer. Hol' sie der Geier!*

Változata *Simrocknál* a 678. versike, *Frischbiernél* a 447. versike.

Vagy:

*Ja som malý drotovníček
Zo trenčianskej stolice.
Ja viem dobre drotovatí
Hrnce, mysky, rajnice,
Hrnce, mysky rajničky,
Malým detom na kasičky.
Ja som malý drotovíček
Zo trenčiaskej stolice.
Ja viem dobre drotovatí
Hrnce, mysky, rajničky.*

(Én vagyok a kis drótos Trencsén vármegyéből. Tudok jól drótozni fazekat, tálakat, kis lábasokat, kicsi gyermekeknek kávéhoz.)

Vernaleken–Branky a gyermekversek közé sorolja ezt is:

*Drei Rosen im Garten,
Drei Lilien im Wald;
Der Jäger hat g'schossen,
Die Büchse hat knallt.*

Nálunk csak korcsmában hallottam, amint mulató parasztok énekelték így:

*Drei Rosen im Garten,
Drei Lilien im Wald!
Im Sommer is' lustig,
Im Winter is' kalt.⁴⁴
Aschtara-rarara, aschtara-rarara,
Aschtara-rarara-ra!*

Áfonya- és mogyorószedéskor a lányok ezt szokták dalolni:

*Schöne grüne Heidelbeer (vagy: Haselnuss),
Schöne grüne Finken!
Junge Mädel tanzen gern,
Alte Weiber hinken.*

Ez is gyakran megfordul a gyermekek ajkán. Különben a mogyoró és a cseresznye igen gyakori a mi népdalainkban. Legyen szabad így mellesleg előhozakodnom egy párral:

*Ich sitz' beim Fenster und schau' hinaus.
Ich seh' mein Schatzl steh'n bei einem Haselstrauch.
Ich mach' mich auf die Füße und lauf' hinaus zu ihm,
Ich pflück' mir Haselnüsse, diese sind so wunderschön.*

Vagy:

*Ich geh' im Gässlein auf und unter,
Schwarze Kirschlein hängen runter.
Schwarze Kirschlein pflück' ich gerne,
Bei mein Schatzl bin ich's gerne!*

Vagy:

⁴⁴ Simrocknál ugyanígy, 537. versike. Frischbiernél is, csak a harmadik sor végén *lustig* helyett *lieblich* van. 539. versike.

*Schwarze Kirschlein, hohes Haus,
Herzgeliebster, was machst du dir daraus?
Waschen und kämmen thu' ich mich,
Herzgeliebster wart' auf mich!*

Ez utóbbi emlékeztet a magyar dalra:

*Kerek udvar, kicsi ház.
Hát te kislány mit csinálsz?
Csinosítom magamat,
Várom a galambomat.*

Tudom, hogy e gyűjtemény nem teljes. De teljessé válhatik, ha sikerült az olvasók figyelmét és érdeklődését felkeltenem, s vállvetve igyekeznénk ez apróságokat is megmenteni a feledéstől. (13)

Deutsche Volkslieder aus der Körmöcbányaer Gegend¹

[Német népdalok Körmöcbánya vidékéről]

I.

*Paters Gärtal, Paters Gärtal
Sitzt a Regapfeifen.
Hut ka Floiga,² hut ka Floiga,
Sieht man ihm die Seit'n.*

[Pater Gärtal, Pater Gärtal
Nekiült pipázni.
Szárnyas kalapja, szárnyas kalapja.
Látni az oldalát.]

II.

*Bin ein jung's Bürschtl,
Bin ein jung's Blut,
Und wie der Tanz geht,
So setz' ich mein Hut.*

[Fiatal legény vagyok,
Fiatal a vérem,
S ahogy a tánc megy,
Úgy viselem a kalapom.]

¹ Vgl. Ethn. Mitt. I. Band, S. 101–106.

² Flügel.

III.

*Heut' ackre ich uf an Oke,³
Maug'n⁴ ackre ich uf an Rán.
Heut' schlaf' ich bu mein Schatzl,
Maug'n meusz ich's biede⁵ allan.*

[Ma a szántóföldön szántok,
Holnap pedig a Ránon.
Ma a kincsem mellett alszom,
Holnap újra egyedül.]

IV.

*Ben⁶ die Lind das Láb veleist,⁷
Trauern alle Äste,
Alle hübsche Mädelein
Tragen das Kränzlein feste.*

*Wie soll ich denn noch fester tragen,
Wann es nicht will bleiben?
Kauf' ich's mir ein Schleierlein
Von Sammet und von Seide.*

[Mikor a nyárfa lombja lehull,
Gyászol minden ága,
Minden szép leány
Szilárdan hordja a kis koszorút.
Hogyan hordjam én akkor még szilárdabban,
Ha nem akarsz maradni?
Veszek magamnak egy kis fátylat
Bársonyból és selyemből.]

³ Acker.

⁴ Morgen.

⁵ Wieder.

⁶ Wenn.

⁷ Verliert.

V.

*Ist denn das Süsze so angemessen,
Dass man die Gläslein füllen soll,
Auf unsern Herrn Schullehler nich zu vergessen,
Denn es geht uns ewig wohl.
Drum leben wir Alle, Alle, Alle,
Schüler, wir leben so wohl!*

[Édes dolog és méltányos,
Hogy megtöltsük a pohárkát,
Ne feledkezzünk meg iskolamester urunkról,
Hiszen mindig jó a sorunk.
Azért élünk mi mind, mind, mind,
Tanulók, olyan jól!]

VI.

*Schatzelein, ich lieb dich gerne,
Wenn ich dich nur seh' von ferne,
Wenn ich dich nur kann erblicken,
So thut sich mein Herz erquicken.*

[Kicsi kincsem, úgy szeretlek,
Még ha csak messziről látlak is,
Hacsak megpillanthatlak,
Megdobban a szívem.]

VII.

*Drei Binte,⁸ drei Summa, drei Äpal am Bám,
Kommen die lustigen Soldot'n in Hám.⁹
Der erste im Kappl, der zweite im Hut,
Der dritte mein Schatzl, den kenn' ich's so gut.*

⁸ Winter.

⁹ Heim.

[Három tél, három nyár, három alma a fán,
Hazajönnék a vidám katonák.
Az első sapkában, a második kalapban,
A harmadik az én kincsem, akit oly jól ismerék.]

VIII.

*Mein Schatz hat mir an Brief geschrieben,
Dass ich soll kein Andern lieben.
Ich soll noch ihm treu verbleiben,
Bis er mir wird wiederum schreiben.*

[A kincsem azt írta nekem levélben,
Hogy ne szeressem mást.
Maradjak hozzá hű,
Amíg majd újra ír.]

IX.

*Ach ich armes Mädelein!
Wo find sich meines Gleichen?
Alle hübschen Knäbelein
Nehmen nur die Reichen.
Wenn ich's auch nicht reicher bin,
Hab' ich noch meine Ehre,
Alle hübschen Knäbelein
Lieben mich wohl mehre.*

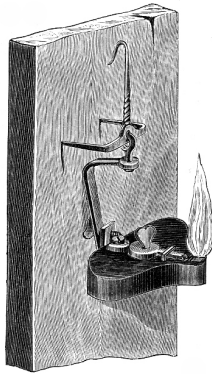
[Ó én szegény lány!
Hol talállok magamnak egyenlőt?
Minden csinos fiú
Csak gazdag lányt vesz el.
Én ugyan gazdag nem vagyok,
De megvan a tisztességem,
Minden csinos fiú ezért
Inkább engem szeret.]

X.

*Ist es Binte oder Summa,
Zu mein Schatzl muss ich's kumma.
Thut es regen oder schneien,
Zu mein Schatzl thut's mich freuen.*

[Akár tél van, akár nyár,
Az én kincsemhez kell mennem.
Eső esik, hull a hó,
A kincsem megörvendezettet.] (14)

(Kékellő)

Adalékok a gyermekekről való magyar néphithez

(Részletek)

I.

A szegény nép bizony gyakran nem vágyik a gyermekáldásra. *Körmöcön*, ha a menyasszony anyja nem akarja, hogy leányának gyereke legyen, bezárt új lakatot dob a kútba. De ha e lakatot valaki megtalálja, s kinyitja, a varázs megszűnik. Ám aki elhajtja a magzatát, annak a pokolban tányéron adják fel, hogy megegye.

A magtalan asszony gyermek után eped. Ha a *buziási* ércgőlya előtt háromszor áhítatosan meghajol, gyereke lesz.

Általánosan elterjedt hit, hogy aki felé a pohár dűl, ott keresztező lesz. *Udvarhelyszéken* azt mondják, hogyha a macska oldalán elperzselődik a szőr, a háziasszony teherbe esik. (Nyr. V. 87.) Ha az asszony gombostűt talál, fia, ha varrótűt, leánya születik. *Nagybányán* azt mondják, hogy leánya lesz akkor is, ha főzés közben lyukat talál égetni a kötőjén (Nyr. VIII. 182.), vagy ha szoknyája kiég. (*Bajmok*, *Bács m.* Nyr. VIII. 227.) [...]

Ha a fa másodszor virágzik, abban az eszendőben sok fattyúgyermek fog születni. (*Nagybánya*. Nyr. X. 328.) Ha a megkeresztelt leánygyermeket az apja veszi el a bába kezéből először, a következő szülött fiú lesz. (*Szeged*. Nyr. III. 277.) *Körmöcön* azt mondják: terhes asszony ne tagadja, hogy viselő, mert néma gyereke lesz; *Göcsejben*: hogy nehezen tanul meg beszélni. (Nyr. VI. 228.) Terhes asszony ne menjen messze, csak amíg a háza tetejét látja. [...]

Ha az anyja hasából kivett gyermeknek a kisujját levágják, meggyújtják, az egész házat el lehet vinni, mégsem ébred fel senki. (*Szörnyeg*, *Zemplén m.* Nyr. XVII.) A *Felvidéken* a rablót lát-

hatatlanná teszi. *Körmöcön* azt hiszik, hogy a holtan született gyermekek, kik a nap világát nem látták, nem mehetnek a mennyországba, hanem örökké bolyganak. 1884 késő őszen is láttak a *Kőtestvérek* nevű szíkcsoportozat tájékán két csillagot bolygani a földön; hol akkora lett, mint a hold, hol, mint egy közönséges csillag, míg végre eltűnt. [...]

Körmöcön, mikor a gyermek megszületik, a bába az asztal alá teszi, hogy jó legyen. Mikor pedig megfüröszttötte, bepólyálta, hozzá-méri valami jó termetű férfihoz vagy nőhöz (amilyen a gyermek neve), hogy olyan termetű legyen. Ha az újon szülöttet ócska ruhába öltöztetik, szegény ember lesz. (*Hídalmás, Kolozs m.*) *Zilahon* (*Szilágy m.*) azt mondják, hogy özvegyasszony felesége (özvegyember ura) lesz. Ugyanott mondják, hogy a feresztővizet nem jó akárhová önteni; legjobb rózsafa alá. Este nem kell kiönteni, mert különben valaki meghal a háznál, vagy (*Nagybánya. Nyr. VIII. 327.*) a gyerek hal meg. Az is *zilahi* hit, hogyha a kisgyermeket a lába nagyujjánál fogva végighúzzák a fürösztővízben, jó úszó lesz. [...]

A *Felvidéken* azt mondják, hogy mikor a gyermek megszületik, a bába ne menjen el, mert az anya elalszik, s az első három nap alatt a bányaré-m kicseréli a gyermeket. *Körmöcön* a szőke hajú, fekete szemű vízitündérek szokták kicserélni a gyermekeket. Egyszer, amint a vízitündér az újszülöttet elkapta, az anya és a bába mindjárt észrevették. A bába a kezébe vette az idegen gyereket, elvitte a legközelebbi kúthoz, s elmondván a bűbájos igéket, így szólt: „*Víziszellem, add vissza gyermekünket! Im a tiéd itt van, vedd el!*” Vissza is adta, s az övét a bába a kútba dobta. Egy másik asszony egyedül volt csecsemőjével. Egy szegletből csak előbújik a szellem, s elviszi a megrémült asszony gyermekét. De annak mégis volt annyi ereje, hogy azt mondja: „*Az az én gyermekem, tedd le, én szenvedtem érte, nem te.*” S le is tette. [...]

Hontban azt tartják, hogy ugyanazon keresztelővízből nem jó két gyermeket kereszteni. *Körmöcön* a bába, visszajöve a keresztelőről, azt mondja: „*Elvittem egy pogányt, visszahoztam egy keresztényt.*” [...]

Nagybányán, hogy valaki a kisgyerek álmát el ne vigye, jó, ha a vendég valami rongydarabocskát, vagy gubája szőriből néhány

szálat a gyermekre vagy a bölcsőjére vet. (Nyr. VIII. 327.) Ha a gyermek nem alszik, az idegen egy foncsikát tesz ruhájából ágyára. (Körmöc)

Ha az ostyát, mit a pap a nyelvedre tesz, észrevétlenül kivesszed, s kisleányoddal megeteted, legszebb leány lesz a faluban, és gazdag vőlegény veszi el. (*Rozsnyó vidéke*. Nyr. XXI. 475.) [...]

Körmöcön a nagyobb gyereket, ha rossz, édesalmafa vesszejével verik meg. Mikor a gyermeket elválasztják, utoljára egy kártyusra ülve szoptatja meg az anya. (*Dés*) Körmöcön ilyenkor horgolnak egy kis zacskót. A gyerek kér az apjától a csics helyett egy krajcárt, azt beléteszik a zacskóba, s a nyakába akasztják. Azt is teszik, hogy egy főtt tojást melegen a kezébe adnak. Amint eldobja, elfelejti a csicset. [...]

Mikor a gyerekek először vágják le a haját, meg kell vele füstölni a gyereket, akkor nem lesz főfájós, fogfájós, s a szemverés sem árt neki. (Körmöc.) [...]

A fog egérlyukba vetése országszerte ismeretes, valamint a monddoka is: „*Egérke, egérke, adjál nekem vasfogat, adok érte csontfogat.*” Leánygyermeknek nem jó bort adni, mert megnő a csecse tőle. (*Nagybánya*. Nyr. VIII. 327.) [...]

Ha egy asszonynak meghalt a gyereke, Szent Iván-nap előtt ne egyék gyümölcsöt, mert a mennyországban ez nap oszt *Szent János* gyümölcsöt a gyerekeknek. Akinek az anyja már evett, azt mondja: „*Te nem kapsz, a te részedet megette anyád.*” (Körmöc.) [...]

Körmöcön elküldik az ilyen gyereket oda, ahol kenyeret sütnek, s ott a lapáttal verik meg. *Szucságban* tüzes seprővel verik meg. *Désen* a disznó gyűrűjét etetik meg vele sülve, s a disznó körmeiből pálinkát itatnak. *Mármarosban* egérhúst etetnek vele. (Nyr. VII. 276.)

Húshagyókedden az ez évben született gyermeknek húrral kötik meg a lábát, hogy meg ne igézzék. (Körmöc.)

Ha megigézik a gyereket, egy pohár hideg vízbe vess 9 db eleven szenet, mindenikre vess a tenyered élivel keresztet, a pohárra is. Ezt a vizet igya meg. (*Nagybánya*. Nyr. X. 328.) Más helyütt a szenes vízzel megmossák az arcát, s a maradék vizet az ajtó sarkához öntik. (*Tasnád*. Nyr. VIII. 377.) (15)

A néphagyományok gyűjtéséről

(A Mária Dorothea Egyesület december 8-án tartott felolvasóestéjén felolvasta a szerző)

(Részletek)

Azt olvastam valahol, hogy a mai kor nem a titánok, hanem a hangyák kora. Valóban, a tudományok terén is hangyaszorgalommal gyűjtik a tényeket, az adatokat, hogy aztán művészkezeknek legyen mit feldolgozniuk, hogy az összehordott anyagból megépíthessék a tudományok nagyszabású csarnokait.

Így vagyunk a néphagyományokkal is. Nemzeti alapon épül a tudomány, művészet. De hogy ez alapot megtalálhassuk, hogy a nemzet lelkéhez férhessünk, megbecsülhetetlen kulcsul szolgálunk a néphagyományok.

Ezekből ismerjük meg népünk észjárását, gondolkozása módját, szíve vágyait és reményeit, örömét és bánatát, lelke megnyilatkozásának formáit, egész szellemi világát.

Sok száz ember hangyamunkájára van szükségünk a gyűjtés körül. S e munkából ki kell részöket venniök a nőknek is. Ők különösen érintkeznek a néppel; legkönnyebben, legközvetlenebbül férnek hozzá e hagyományokhoz. Igaz, hogy az önálló működéshez szükséges ismerni az előmunkálatokat, tudni kell: mi történt addig, mi a további tennivaló, hogy fölösleges munkát ne végezzünk. De hogy hasznára lehessen valaki az ügynek, elég, ha nem engedi elsiklani füle mellett azt, amit alkalomadtával hall, hanem lejegyzí, s átadja valamely tájékozott gyűjtőnek, aki kiválasztja, s felhasználja a felhasználhatót.

A nép dalol munka, multság közben. Dalolnak a konyhán, udvaron, kertben, mezőn, mindenütt. Igaz, hogy *Erdélyi János*, *Kriza János*, *Gyulai Pál* és *Arany László*, a *Magyar Nyelvőr* dol-

gozótársai stb. már sok dalt, balladát, táncszót gyűjtöttek össze. Úgy látszik, mintha e gyűjtés már be volna fejezve. Ritkán kerül elő új dal, csak a régiek, az ismertek változatai. Azt is tapasztalhatjuk, hogy a nép körébe a divatos népszínművek nótái hatolnak el, s bedugják az igazi népdal forrását. De azért még vannak, kell lenni eleddig ismeretlen daloknak. S éppen azért, mert az általános művelődés terjedésével mindinkább kiveszőben van a közvetlen népköltészet, igyekeznünk kell, hogy ami még megmenthető, mentjük meg. Sok elveszett ügyis örökre. Hisz nálunk ezeket a parasztdalokat sokáig lenézték. Csak nagy későn kezdtek ügyet vetni rájuk, s az első gyűjtemény csak 1846–1848-ban jelent meg. Bezeg a kis *Dániában Vedel* lelkész már 1591-ben kiadott egy nevezetes balladagyűjteményt; *Zsófia, II. Frigyes* dán király neje egy *Tycho Brahenál* tett látogatás alkalmával rossz idő által több napig fel lévén tartóztatva, nevezett tudós bemutatta neki barátját és szomszédját, *Vedelt*. Az érdemes lelkipásztor, ki úgy látszik, egyszerű, jószívű, jámbor ember volt, ide kiváló ízléssel a csodálatos írárt, felolvasott néhányat a költeményekből a királynénak, s anynyira elbájolta felséges hallgatóját, hogy ez a balladák kiadását egyenesen meghagyta. (*Arany János hátrahagyott iratai és levelezése*. II. 147. lap.) A mi népköltészetünknek nem voltak már a régi időben ily finom ízlésű, előkelő pártfogói. De azért kérdés, hogy amint *Vedel* kétségkívül a maga mulattatására, gyönyörűségére írta össze a balladákat, nem voltak-e nálunk is a múltban ily feljegyzők? Nem lappangnak-e padlásokon, mestergerendákon, poros levelesládákban stb. régi gyűjtemények? Hiszen tudjuk, hogy *Thaly Kálmán* a *Thököly–Rákóczi* kortörténetével foglalkozván, a véletlenül kézbe került, gondosan kiírogatott e korbéli költeményekből minő becses gyűjteményt szerkesztett. Ki tudja, mily értékes kincseket menthetne még meg a figyelem, a gondos körültekintés?! [...]

Gyerekversikéket és játékokat komolyabban a *Nyelvőr* kezdett gyűjteni, s azután *Kiss Áron dr.* egy vaskos kötetben becses gyűjteményt tett közzé. De azért még mindig van tallózni való. S kiknek volna több alkalmuk e versikéket, játékokat megfigyelni, mint éppen a nőknek!?

A gyermekjátékokban is van bizonyos drámai elem. De a nép drámáit a misztériumok képezik. Betlehemes játék sok van az *Arany-Gyulai-féle* népköltési gyűjteményekben és a *Nyelvőr* kötetiben. Gyűjtöttek vízkereszti játékokat, Balázs-járásokat, Gergely-járásokat. De azért itt is van még tere a gyűjtésnek. Ám lehet más tárgyú ilyfajta játék, melyről az irodalomnak még semmi tudomása nincs. *Körmöcbánya* városának jegyzőkönyveiben a 17. század elejéről nyoma van, hogy iskolás fiúk Gál napján is játszottak, mégpedig e játékkal össze volt kötve a *Hahnbeiszen*. De hogy milyen volt ez a játék, miben állott a *Hahnbeiszen*, azt nem tudjuk. Kérdés: vajon nincs-e még valahol ez a Gál-napi szokás? [...]

De különösen a munka kezdetén vagyunk a mondákkal, regékkel. Gyűjtött ilyeneket már *Mednyánszky Alajos*, *Majláth János*, kiváltképpen pedig *Kőváry László* és *Orbán Balázs*. De mindez mi ahhoz a kincshez képest, ami még kiaknázatlan!? Hiszen minden falu egy kincsesbánya, ahol jóformán minden dűlőhöz, minden barátához egy-egy monda fűződik. Egy-egy sajtósárga földalaku-lat, szikla, valami feltűnőbb képződmény, mind alkalmul szolgál, hogy a nép képzelmet megragadjon.

A *Torda-hasadék* regéjét mindenki ismeri. De tele van ilyenekkel minden vidék. Bocsnátot kérek, hogy többnyire a *Felvidékre* fogok hivatkozni, de kezem ügyébe eső eddigi gyűjteményem leginkább oda utal. [...]

Korponán (*Hont m.*) meg az történt, hogy egy asszony a fiával, s leányával aratott, a gyermekek lustálkodtak, csak bosszúságot okoztak az anyjuknak. Kifogyván a türelméből, rájuk kiáltott: „*Oh, hogy válnátok kővé!*” Kővé is váltak tüstént; a leánynak a kezében még a sarló is ott van. [...]

Körmöcön a *vártemplomban* van egy harang, mely az égből szállott alá. Vihar elé evvel szoktak harangozni. [...]

Szinóbánya közelében (*Nógrád*) van egy vízzel telt barlang. Ha valaki belelép, a boszorkányok lehúzzák és megfullad.

Mindenfelé vannak helyek, ahol a nép kincseket hiszen. [...]

Egy *körmöci* aranyműves egyszer inásával az ún. *stószli* erdőségbe ment. Az inas kissé elmaradt tőle. Egy lyukra talált. Bebújt, ment, mendegélt, s egy csillogó barlangba ért. A nála levő fogóval lecsípett egy darabot a csillogó anyagból. Megindult, s nagy nehe-

zen kitalált. Gazdája nem győzte várni, hát hazament. Késő éj volt, mire a fiú is hazaverekedett. Megverték csatangolásáért. De mikor elbeszélte a történeteket, s látták, hogy amit magával hozott, szín-arany, kimentek az erdőbe. De már a lyuknak nyoma sem volt. [...]

Sok ily monda elveszett már, de kétségkívül feltalálható még az illető családok körében.

Hát, a különböző babonás alakok.

Körmöcön azt hiszik, hogy minden háznál van egy *fehér kígyó*, mely a ház védőszelleme. Rendesen 12 órákor megy a napra süt-kérezni. Nem szabad agyonütni, mert akkor meghal valaki a háznál.

Élt egyszer egy szegény bányász a feleségével meg a gyermekeivel. Az asszonynak volt három édes- és egy mostohaleánya. Egyszer, mikor uzsonnáltak, becsúszott a szobába egy *koronás kígyó*. Az asszony és három leánya el akarták üzni, mindenfélet dobáltak feléje. De a kis mostohaleány megsajnálta, odanyújtotta uzsonnáját, s a kígyó kiszürcsölte a tejet a kis csuporból. Este, mikor a leány a szalmazsákon aludt egy szögletben, odacsúszott a kígyó, s azt mondta: „*Te jót tettél velem, meg akarom hálálni. Éjjel 12 órákor, mikor mindenki alszik, eredj ki a hegyoldalba, ahol kecskéidet szoktad legeltetni. Vidd el magaddal a hosszú nyelvű baltát is. Ott találsz egy alvó fiatalembert. Költsd fel!*” A leány ki is ment. Felkölti a fiatalembert. Az megindul vele. Egy helyütt megállanak, a balta nyelvét a földbe szúrják. Egyszer csak nem megy tovább. Ásni kezdenek, s egy vasládára találnak, amely tele volt pénzzel. A fiatalembert eltűnt. A leány hazavitte a sok pénzt, gazdag lett. Várat építtetett *Körmöc* és *Besztercebánya* határán az erdőben, melyet a vasládáról *Vaskapunak* nevezett el. [...]

Szóval, ha lehetőleg teljesen összegyűjtjük a néphagyományokat, csak akkor következhetik tudományos feldolgozásuk. De az nagy munka, amelyet csak sok száz munkáskéz végezhet el. Itt nagy szükség volt a nőkre. Rendkívüli öröömre szolgálna, ha a munkára való ösztökélésben a szavaknak is volna valami részök. Mentül több nő venne részt a gyűjtésben, annál inkább elmondhatná majd az, aki korunkat újra hangyák korszakának fogja nevezni, hogy e korszaknak voltak a legszebb hangyái. (16)

Felvidéki népmondák

(Részletek)

1. *Patkós lábnyom, szarvazott fő a sziklában.* Körmöc és Jánoshegy közt, a *Revolta* nevű hegyen van egy kő, melyen két patkós lábnyom meg egy szarvazott fő bemélyedése található. Az ördög repült egyszer erre a *Stósz* nevű hegyről. De ideérve leesett, mégpedig oly erővel, hogy szarvazott fejének, s patkós lábainak nyoma a kövön maradt. [...]

6. *Lábnyom a sziklában.* Körmöcön, a vasúti állomás felett, óriási láb nyoma látható a sziklába mélyedve. Régebbi közlés szerint (*A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről*) egy óriás lábnyoma, ki négy lépéssel az egész vidéket bejárta. Újabb változat, hogy mikor *Krisztus* erre járt, a *Kálvária-hegyről* egy lépéssel ide lépett, s az ő lábának a nyoma látszik ott. [...]

8. *Kővé vált testvérek.* Korponán (*Hont m.*) volt egy asszony, s annak egy fia meg egy leánya. Egyszer kimentek mindhárman aratni. De a gyermekek lusták voltak, csak bosszúságot szereztek az anyjoknak. Ezért az asszony, kifogyván a türelemből, rájuk kiáltott: „*Oh, hogy válnátok kővé!*” Kővé is váltak. A leánynak még a sarló is a kezében van. [...]

15. *Kiapadt bánya.* Szinóbánya mellett (*Nógrád m.*) van egy köves hely, hol régen gazdag aranybánya volt, melyet *Stara Masának* híttak. Birtokosa felfuvalkodva avval kérkedett, hogy ő még az *Istennél* is gazdagabb lesz. Egyszer, puskát véve, háromszor az égbe lőtt, hogy lelője az *Istent*. Három vércsepp hullott az arcára, amitől meghalt, s a bánya összeomlott, maga alá temetve mind a munkásokat. Ezóta nincs arany azon a vidéken.

16. *Síró fa.* Ozdin mellett van egy hasonló nevű hegy, s rajta egy magányos fa, mely, ha szél fújja, nősíráshoz hasonlóan nyikorog. Hajdan vár volt a hegyen, benne gazdag úr, szép leányával. A

lányt szeretője elhagyta, s ő e fára felakasztotta magát. Azért sír máig is a fa.

17. *Vadmacska a tornyon.* A körmöci vártemplom tornyának egyik oldalán vadmacskaalak van. Mikor a toronyőr éjjeli óráütés-kor elénekli szokott mondókáját – „*Dicsértessék az Úr Jézus, mindörökké!*” –, ne mondja utána az áment, ha éppen akkor a folyosónak a macska felett való részét készül átlépni, mert azonnal lebuknék a toronyból.

18. *A jánoshegyi templom.* Mikor még Jánoshegy (*Bars m.*) Kunosvágása, Kékellő, Alsó- és Felsőturcsek igen kicsinyek voltak, s így külön papot nem tarthattak, külön templomot nem építhettek, elhatározták, hogy közös erővel építenek egy templomot a központban. Kiszemelték erre a mostani jánoshegyi templom mellett lévő helyet. Hozzákezdtek az építéshez. De mikor már majdnem készen voltak, éjjel az egész épület leomlott. Háromszor ismétlődött e szomorú esemény. Végre egy, a mostani templom helyén álló bokrban síró fiút találtak, kiben *Keresztelő Szent János-ra* ismertek. Ez azt mondta, hogy ha boldogulni akarnak, a bokor helyére építsék az új templmot, s nevéről nevezzék el. Úgy is történt, így kapta a falu a Jánoshegy nevet. A templom oltárán lévő üvegszekerényben ma is láthatni a kisfiú szobrát. [...]

22. *A jánoshegyi kút.* Régen, mikor a mostani Jánoshegy helyén (*Bars m.*) még csak 1–2 ház állott, megjelent ott az *Isten* anyja tiszta fehér ruhában, s az emberek szeme láttára ismét eltűnt. Utána egy szép fehér báránka jött, s megálló helyében elkezdé első lábaival kaparni a földet, mire a gödörben egy forrás támadt. Az emberek melléje egy vörös tornyot építettek. Egyszer a faluban egy öregasszony megvakult és súlyosan megbetegedett. Azt kívánta, hogy vigyék a szent forráshoz; odaérve, nagy csodálkozásukra, a kút mellé egy ezüstkupa, s egy ezüstkánál volt láncolva. A beteg ivott a kút vizéből, s megmosta szemeit; azonnal jobban lett. Ez időtől fogva igen sokan látogatták a gyógyító erejű szent kutat. Egy éjjel azonban valami nagy úr utazott keresztül a falun, kinek egyik lova vak volt. Felhasználta a jó alkalmat, s megmosta a lova szemét. A ló vissza is kapta látását, de a víz elvesztette gyógyító erejét. Később az ezüstkupát és -kanalat is ellopta valaki. Mások

azt mondják, hogy a vörös torony régibb a kútnál. Ott találták már, mikor az erdőt kiirtották. Keletkezése körülményeit azonban nem tudhatni, hanem az bizonyos, hogy nem emberkezek emelték. [...]

24. *Szent Katalin harangja.* Egyszer Körmöcön nagy tűz volt. Már a vártemplom is kezdett égni, s oly nagy volt a hőség, hogy a harangok már-már olvadoztak. Ekkor az egyik harangon fehér nőalak jelent meg. Egy kis vizet freccsentett a harangra, s a tűz azonnal megszűnt. *Szent Katalin* volt. A harangot azért szentelték neki.

25. *Szent Katalin.* A körmöci volt *plébániatemplom*on 1880. január 1-jén óriási repedések mutatkoztak a talajsüppedés következtében, amiért a szép templomot le kellett bontani. A szerencsétlenség előtt való éjen a templom körül kibontott hajjal egy fehér ruhás asszony járkált, s keservesen sírt. Az őr hozzálépve kérdezte: „Miért sír?” „Hogyne sírnék – felelte –, mikor el kell innen költözöm.”

26. *Égből esett harang.* Körmöcön nem szabad vihar elé más haranggal harangozni, mint avval, mely egy vihar alkalmával az égből szállott le.

27. *Szűz Mária.* Körmöcön a *Zólyom-völgy utca* végső házán egy szentkép van: négy térdelő férfi *Mária* előtt. Egyszer négy kereskedő ment haza a *besztercei* vásárról. Akkor e helyen egy nagy fa állott. Rablók kifosztották őket, s a fához kötötték. *Máriához* fohászkodtak, aki megjelent az ágak közt, s kötelékeik nyomban leoldódtak. Hálából festették e fogadalmi képet, mely a fa kipusztulása után a helyébe épült házra került.

28. *Blaufusz neve.* *Blaufusz (Kékellő)* nevét onnan kapta, hogy az első települők itt sok kék lábú madarat találtak. A *blaufusziak* lábikráján nadrágyjokon ma is kék folt van rávarrva.

29. *Blaufusz leégése.* *Blaufusz* leégett. A temetőből tüzes seprűk ugráltak ki, s fel a háztetőkre. Ebből származott a veszedelem. [...]

36. *A Kosternizstein.* A körmöci erdőségben, *Magyarkövétől* (lásd: *A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről* című értekezésemet) körülbelül egynegyed órányira van egy másik kő, e már-már alig olvasható felírással:

*Hundert Schritt von diesem Stein,
Soll das Geld vergraben sien.*

Már többen próbálták a pénzt felkeresni, de hiába. Egyszer azonban egy paraszt tót fiúnak kedvezett a szerencse, de nem tudott vele élni. Egy napon ugyanis a kőtől mintegy százlépésnyire nyitott vasszekrényt látott, tele arannyal. Hazafut, hogy odahívja apját, anyját. De mire visszamentek, a szekrény már eltűnt. A szerencsétlen fiú nem tudta, hogyha az ember kincset talál, érintse meg, vagy vessen reá valami ruhadarabot, akkor megáll, nem tűnik el. Most már ki tudja, merre van a kincs, mert az efféle minden hét évben változtatni szokta a helyét.

37. *Kincses fekete alak.* Mikor a *körmöci vártemplom* folyosóján egy éjjel az ör végigment, egy fekete alakot látott, aki integgett felé. Nem hajtott rá, csak elhaladt mellette. Amint később e helyre visszatért, egy fekete kesztyűt talált tele pénzzel. [...]

39. *Kincs az erdőben.* A *selmeci* erdőben van egy szép nagy kő. Előtte minden éjjel egy asszony látható, kulccsal kezében. Az arra menő asszonyokat megállítja, s hívja be a kő belsejébe. Egyszer egy asszony éppen arra járt gyermekével. Ezt is hívta, s be is ment. Sok pénzt kapott, gazdag lett, de gyermeke még aznap meghalt.

40. *Az aranyműves inasa.* Egyszer egy *körmöci* aranyműves inásával az ún. *stósz*i erdőségbe ment. Az inas kissé elmaradt tőle. Egy lyukra talált. Bebújt, ment, mendegélt, s egy csillogó barlangba ért. A nála lévő fogóval lecsípett egy darabot a csillogó anyagból. Megindult, s nagy nehezen kitalált. Gazdája nem győzte várni, hát hazament. Késő éj volt, mire a fiú is hazaverekedett. Megverték csatangolásáért. De mikor elbeszélte a történeteket, s látták, hogy amit magával hozott, színarany, kimentek az erdőbe. De már a lyuknak nyoma sem volt. [...]

47. *Elásott kincs.* *Körmöcön* a *Kálvária-hegy* és a *Mátyás-akna* közt valahol sok kincs van elásva. Egy gazdag úr ásta el a kurocoktól való félelmében. De aztán nem bír ráakadni. Ma is folyvást keresik, mindhiába. [...]

50. *A Dornstein tárnája.* *Jánoshegyen* (*Bars m.*) a *Dornstein* nevű hegyben van egy tárna, melyből folyvást igen jó ivóvíz ömlik

ki. De éppen ezért nem lehet beléhatolni. Pedig a tárna végében egy asztal mellett vénember ül, s a behatolót meleg galuskával kínálja meg.

51. *A csillagok.* Jánoshegyen azt mondják, hogy minden csillag egy-egy meghalt ember lelke. Ezért nem mernek éjjel a csillagokra mutatni, nehogy valakinek a lelkét agyonszúrják.

52. *A halál.* Jánoshegyen a halált kaszás férfinak képzelik. Nős, felesége él, de nincsenek szép gyermekei. Ezért minden asszony a lebetegedés előtt jól beszenteli szentelt vízzel a szobáját, s égve hagyja a lámpáját, mert azt hiszik, hogy eljön a halál felesége, s a maga csúnya törpe, torz gyermekével kicseréli az újdonszülöttet.

53. *Locsogpfaff.* Körmöcön, mikor nagy zivatar van, az erdőben *locsogpfaff* vagy *lóderpfaff* szaladgál. Ő csinálja azt a nagy szelet, amitől a fák kitörnek. Különben igen békés ember, nem bánt senkit, ha őt nem bántják. De ha valaki beléköt, azt széttépi.

54. *A kuruc.* A jánosréti erdőben van a *Kuruc-tisztás*. Ha itt a pástor elalszik, elhajtja a kuruc a marhát.

55. *Üldöző láng.* A Körmöcről Zsarnóca felé utazók előtt meg szokott jelenni egy kis láng, mely a rossz embert addig üldözi, míg meghal. De az imádkozó, jó embert nem bántja. [...]

66. *Vízitündér.* Körmöcön, a zólyom-völgyi erdő tavában egy vízitündér lakott. Szépen énekelt, mitől a favágók elaludtak. Ezért nagyon bosszankodtak. Egyszer a farakások mögött elbújtak. Jött a halfarkban végződő tündér, egy kisgyerekekkel a karján. Egyik favágó kikapta a kezéből a gyereket, s a tó partjára dobta. A tündér farkával hozzávágott, de a százados fenyőt érte, amely kettétört. A favágók felvették gyermekét, s elfutottak vele. A tündér sírva bukott le. Azóta nem látták. *Nagybiccsén* is azt mondják, hogy a *Vágban* volt egy vízitündér, félig ember, félig hal, aki réme volt a vidéknek, mert a falubeli gyermekeket hordogatta el.

67. *Féreg.* Mikor a *sztranszkei* paraszt nyakravalót vesz, előbb spirituszbá mártja, aztán köti fel, mert különben valami féreg, amely ilyesmiben tartózkodik, megfojtaná.

68. *Heinzelmännchen.* *Heinzelmännchennek* hívnak Körmöcön egy kicsi embert, aki a tűzhely alatt szokott tartózkodni. Esténként eljár a szorgalmas lányokhoz, segít nekik a munkában, pl. a fonásban, hogy hamar elvégezhessék dolgukat, s lefekhessenek. Láthatatlanul jelenik meg, s dolgozik.

69. *Csodavirág*. A körmöci Stószon terem egy virág. Neve németül: *Walpurgiskraut*, tótul: *hadnamna*. Ha valaki magával hordja, az a leány (vagy legény), akit akar, utána fut. [...]

72. A *fehér kígyó*. Volt Körmöcön egy szegény bányász, s ennek egy felesége. Az asszonynak volt három édesgyermek, s egy mostohaleánykája. Egyszer, mikor uzsonnáltak, becsúszik a szobába egy *koronás kígyó*. Az asszony és három leánya el akarták üzni, mindenfelét dobáltak feléje. De a kis mostohaleány megsajnálta, odanyújtotta ozsonnáját, s a kígyó kiszürcsölte a tejet a kis csuporból. Este, mikor a leány egy szalmazsákon aludt a szögletben, odacsúszott a kígyó, és azt mondta: „*Te jót tettél velem, meg akarom hálálni. Éjjel 12 órákor, mikor mindenki alszik, eredj ki a hegyoldalba, ahol kecskéket szoktad legeltetni. Vidd el magaddal a hosszú nyelvű baltát is. Ott találsz egy alvó fiatalembert. Költsd fel.*” A leány ki is ment. Felkölti a fiatalembert. Az megindul vele. Egy helyütt megállanak, a balta nyelvét a földbe szúrják. Egyszer csak nem megy tovább. Ásni kezdenek, és egy vasládára találnak, mely tele volt pénzzel. A fiatalember eltűnt. A leány hazavitte a sok pénzt, gazdag lett. Várat építtetett Körmöc és Beszterce határán, az erdőben, melyet a vasládáról *Vaskapunak* nevezett el.

73. *Őrkígyó*. Körmöcön azt mondják, hogy minden háznál van egy *fehér kígyó*, mely a ház őrszelleme. Rendesen 12 órákor jár ki a napra sütkérezni. Ha agyonütik, meghal valaki a háznál. [...]

76. *Boszorkány*. Körmöcön volt egy csizmadia, s annak két leánya. Feltűnt, hogy bár egy kosztón éltek, egyik jó húsban levő, s folyvást vidám, a másik igen sovány, s mindig szomorú volt. Hiába tudakolták, miért szomorkodik, mélyen hallgatott. Társa egyszer észrevette, hogy egymás után többször az éjnek egy részében nincs otthon, s mikor hazakerült, izzadt, s egészen ki van merülve. Feltette magában, hogy meglesi: mi történik ott. Este a sovány mindjárt mély álomba esik, a másik ébren maradt, de azt színlelte, hogy aluszik. Éjfélkor nyílik a szobaajtó, s belép rajta a mester felesége. Odalép a szomorú legényhez, felkölti, kendője alól elővesz egy kantárt, s a fejébe dobja. A legény rögtön lóvá változik, gazdasszonya pedig felül reája, s elvágtat. Társa elhatározta, hogy véget szakítja annak a kínszenvedésnek. Másnap ismét kérdőre vonta a szomorú legényt, s mikor az most sem akart semmiről szólani, elmond-

ta, hogy mindent tud, s azt is, hogy meg fogja szabadítani. Este ágyat cseréltek. Jön a mesterné, fejébe akarja vágni a kantárt, de ő felugrott, kikapja kezéből, s az asszony fejébe vágja. Az változott most lóvá, rápattant a legény, s bár ugyancsak gyorsan vágatott, mégis folyvást kegyetlenül kergette. Nemsokára megérkeztek a *Rennwiesere*, ahol a boszorkányok gyűléseiket szokták tartani. Egy bokorból végignézte az egész jelenetet, s látta, hogy több ismert városi asszony van ott, s több olyan szegény pára, mint az ő társa. Azután hasonló módon visszatértek. A kantárt a fiú eltette, hogy a boszorkány többé ne használhassa. Az asszony másnap nem bírt felkelni, úgy össze volt törve, keze, lába megpatkolva. Nemsokára meg is halt.

Szinóbánya környékén (*Nógrád m.*) van egy vízzel telt barlang. Ha valaki belélép, a boszorkányok lehúzzák, megfullad.

Körmöc közelében van a *Teufelsberg*. Ezen hajdan egy boszorkány lakott, ki az arra menők után egy fekete zsákot dobott. E zsák addig üldözte a szerencsétlent, míg csak holtan össze nem rogyott.

A céllövő mellett van egy kápolna. Egy papot falaztak belé, akihez misézés közben mindig beszéltek a boszorkányok. [...]

77. *Ördög*. *Körmöcön* hajdan egy gazdag ember lakott. Háza tele volt arannyal megrakott szekerekkel. De hogy honnan került mind e gazdagság, azt senki sem tudta. Azt susogták, hogy a gazdag úr felesége az ördöggel kötött szerződést. Igazuk volt. Egy nap, mikor az asszony a lakóházból a kincsházba igyekezett, az utcán egy vad, vörös-tüzes ló nekirohant, s magával ragadta. [...]

83. *Víz az aknában*. Van *Körmöcön* egy akna, amelyben hajdan nagyon sok arany volt. Egyszer egy munkás lenn dolgozott. A többiek már hazamentek, de ő nem akart felhagyni a munkával, mert dús aranyérre talált. Felment, s két lámpát, egy új csákányt, s egy korsó vizet hozott magával. Tovább dolgozott. A munkában nagyon szomjazott, s már csak kevés víz volt a korsóban. Mögötte egy kis, feketenadrágos, vöröskabátos ember jelent meg, fején nagy báránybőr sapkával. Bal kezében aranymécses, jobbáiban ezüstkalapácsot tartott. Kérte, hogy adjon egy kis vizet. A munkás nem akart, mert neki is kevés van. Hiába ismételte kérését a kisember háromszor, s hiába fenyegetőzött, hogyha majd ő látja el a munkásokat vízzel, nem lesz benne köszönet. A bányász még kinevette.

Alig tesz pár csákányütést a sziklára, háttranéz, de már a kis ember eltűnt. Mire aztán visszafordult munkájához, az aranyér már eltűnt. Hiába fáradozott, nem akadt többé rá. Búsan kifelé indult. Sajátságos nesz ütötte meg fülét, aminőt öreg bányász létére még sohasem hallott. Mindenfelől csöpögött a víz. Ettől fogva tele van az akna vízzel, amely megakadályozza a bányáskodást. A furcsa kis ember a bányarémm volt. [...]

85. *Kincs Felsőtótiban. Felsőtótiban (Bars m.)* van egy mező. Benne sok pénz van elásva. De csak az találhatja meg, aki két olyan ökrön megy oda szántani, melyeket egy anya egyszerre szült.

86. *A feketerigó.* A feketerigó 99 nyelvet tanult meg. De a századikat már nem engedte az *Isten*, mert akkor úgy tudott volna beszélni, mint az ember.

87. *Kincs Svábon. Sváb* falu mellett (*Bars m.*) egyszer egy gazdag urat kifosztottak, megöltek. Azon a helyen most egy oszlop van. Azt hiszik, hogy alatta van sok pénz, mert a zsványok ijedtékben hirtelen oda rejtették el. [...]

92. *Mit visz?* A vásárra menő *hodrusi* asszonyok (*Hont m.*) nagyon haragusznak, ha azt mondják nekik: „*Mit visz kend abban a kosárban? Ég valami benne!*” Hajdan ugyanis a *hodrusi* férfiak igen aprók, az asszonyok meg nagyok voltak. A férfi beült hát a felesége hátikosarába, rágyújtott [a] pipára, s úgy szállította magát az akna szájáig. (17)

Húsvéti szokások

(Részletek)

A természet újraébredése idején ősrégi idők óta a pogány népeknek is tavaszi ünnepe volt. A kereszténység a természet feltámadását összekapcsolja Megváltónk feltámadásának ünnepével. A nép életében érdekes szokások fűződnek e napokhoz. Nem egy közülök még bizonyára az őshit tisztos maradványa, többé-kevésbé keresztény színezetet nyerve. Az egész nagyhét virágvasárnaptól kezdve régi, mélyen gyökerezett szokásoktól is megszentelt hét. S [a] tavaszi babonás szokások csak Szent György-nappal érnek véget. De hadd szólok most éppen csak magáról a húsvétról! [...]

Torockón a húsvéti kalács csiga alakú, s *somodinak* hívják.

A *Felvidéken* hiszik, hogyha húsvétkor egy fehér főtelen tojást eltesznek, száz év múlva táncolni fog. Ha valaki év közben eltéved – mondják *Körmöcön* –, eszébe jut, kivel ette meg az első húsvéti szentelt tojást, megtalálja az utat. [...]

Szomolnokon az öntözködésen kívül az is szokásban van, hogy húsvét másodnapján a legények a lányokat kis vesszőkötegekkel verik. Megvan ez némileg *Németpróna* vidékén is, csak hogy ott apró legények a kislányokat verik. De aztán megesik, hogy a lány erősebb, s akkor jól elrakja az erősebb nem képviselőjét. *Richter* szerint maradványa ez annak a régi szokásnak, hogy húsvéthétfőn a nagyalvókat fűzfavesszőből font korbáccsal ébresztgetik. *Torockón* húsvét utáni napon az apróbb gyermekek elmennek mustármagért. Házról házra járnak. A gazdák az ágy alá bújtatják őket, hogy ott a mustármag. Hátsó felökre csapnak. Mikor aztán kibújnak, kapnak diót, kalácsot. (Jankó János: *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar [székely] népe*. 226. lap.) [...]

Vannak más babonák is. Így pl. *Körmöc* vidékén húsvét első napján evés alatt a háziasszonynak nem szabad a helyéről felkelni, mert különben [az] év folytán muszájból is felkel, azaz nem lesz mit ennie. A húsvétkor ellett bárányt nem jó felnevelni, de húsa ízletes. Ha egy férfi húsvét első napján fokhagymát tesz a zsebébe, s a templomba megy, megismeri a boszorkányokat, mert azok fején nagy szarvakat lát. [...]

Szóval, e kedves, szép ünnephez sok érdekes régi szokás fűződik. Napról napra vész, feledésbe merül nem egy. Igyekeznünk kellene megmenteni a megmenthetőket, feljegyezni, ami kezünk ügyébe akad. (18)

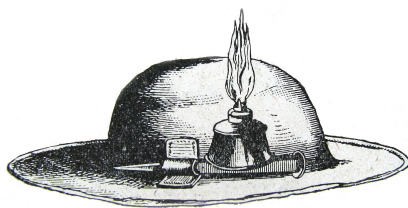

Dobsinai népviselet a 19. század közepén. (Fametszet.)

Erdélyi népmondák

(Részlet)

[...] 78. *Víziszellem*. Egy idegen országból ide vándorolt sóvágó feredett a bánya tavában, s beléfulladt. De a víz nem vetette fel a testét, mert a testéből víziszellem lett. Egy fiú pedig feredni akart, de alig lépett a vízbe, elmerült. Meglátja egy ember a partról, s utánaugrik. De valami láthatatlan kéz nagy erővel vonta lefelé. Az ember az Isten nevét említette, s a szellem tüstént elvesztette minden erejét, s mindketten megmenekedtek. (*Désakna*) [...] (19)

K ö l t e m é n y e k

Bányászdal

Libeg-lobog a bányamécs,
A föld alá ereszkedünk.
Megloccsan az a kis velőnk,
Úgy odavágjuk a fejünk.
Glück auf!

Negyven pénzért, ötven pénzért
Megkalapálunk, szuszogunk.
A kődarab ritkán csap szájba,
Legfelebb is a hutmannunk.
Glück auf!

Virradattól délebedig
Kergetjük az *aranyeret*,
Kitől a polgármester úr
Felordít, futásnak ered.
Glück auf!

Ha egy bogaras professzor
Szegény fejét reá veszi,
S az aknába ereszkedik,
A markunk picula veri.
Glück auf!

Új ruhát nemigen veszünk,
De annál többet snapszozunk.
Csak majd reggelre ne legyen
Nagyon nehéz a kobakunk.
Glück auf!

Ha néha el is követünk
Egy-, vagy másféle galibát,
Meggyónunk és megáldozunk,
S a bányarémmajd megbocsát.
Glück auf! (20)

Bányászdalok

I.

Ne igazítsd már meg
Az én fejemalját.
Hallom odalennül
A „kótogó” hangját.

Ide a kezembe
Csákányt, kalapácsot;
Ide ajkamra
Piros rózsaszádat!

Hajnal hasadása,
Ajkad mosolygása
Nem derül rám, csak a
Halvány bányalámpa.

S még azt is csak az a
Nagy jó Isten tudja:
Meglátom szép arcod,
Meglátom-e újra?

Ha halva hoznak fel,
Ejts egy könnyet értem,
Kis fenyőfejfára
Metszess reá szépen:

Erős volt a keze,
Egyenes a lelke,
Soha nem változó
Forró a szerelme.

II.

„Ahol jól él, ott a bányász hazája,
Egész világ édes hona, tanyája.”
Azt dongja a német nóta fülembé.
Magyar bányász csak elpirul ezekre.

Magyarország az ő édes otthona,
Nem megyen el, nem vágyik el sehova.
Jó magyar ő, jó magyarnak született,
Tagadd csak el, kiveri a szemedet.

Durva kőből hozza föl az aranyat,
Egy kevés a durvaságból rá ragadt.
Meglehet, de igaz érzés, becsület,
Amit ez a durva külső rejteget.

III.

Tisza-parton, szellős róna közepén
Kövér földjét vígan szántja a legény.
Mosolyogva gondol szegény bányászra,
Vakondokként ki ott túr a tárnába’.

Ne mosolyogj, megvetéssel ne nézzed,
Verejtékkal hozza ő fel az ércet.
Ekéd vasa csillog-villog, beh fényes,
A bányásztól kaptad biz azt, te kényes.

Minekünk is szívünk csak úgy helyén van,
A hazáért, a leányért megdobban.
S ha szüksége van reá a hazának,
Erős kara készen áll a bányásznak.

IV.

Dübörög a „csille”
Csepegő tárnába’.
Dübörög az én szívem is
Érette, utána.

Pattogzik a szikla
Kemény ütés alatt,
Megtörik a szegény lelkem
Nehéz bánat alatt.

Csillogó aranyszál
Sziklába befonva.
Mintha éppen az ő fényes
Aranyhaja volna.

Fényes aranyhaja
Hányszor beborított,
Édes este, mikor forrón
Szívéhez szorított.

Sűrű setét éjjel,
Halál éjszakája,
Megcsalatott hű szívemre
Te borulj már rája!

V.

Én hozom fel az aranyat,
Más rakja zsebébe.
Soh’s se sajnálj azért engem,
Ne törődj te véle.

Itt van az én aranybányám,
Az én feleségem,
Az ő színarany szívével,
Mosollyal szemében.

Ezek az én kis gnómjaim,
Akik itt futkosnak.
Csegettyűvel, síppal, csókkal
Akik nekem rontnak.

„Áldásba” hozzák a lelünk,
Úgy-e anyjok, szentem?
Vigyétek csak az aranyat,
Hagyjatok itt engem.

VI.

Nincsen nekem palotám.
De minek is lenne?
Kis kunyhóban lakom én
Jó bányász kedvemre.

Muzsika szól, a csárdást
De szívemből járom,
Az a kislány, a hamis,
Hiszen az a párom.

Piros bor a pohárba',
Mócsi zsidó adja,
Virradatig, reggelig
Ereszti a csapja.

Ne búsuljon senki se,
Inkább hazamenjen.
Hadd mulatok, ne bántsad
Tulipiros kedvem!

VII.

Kicsi keze gyorsan jár,
Bogozza a csipkét.
Két arcája ki-kigyúl,
Várja azt az estét.

Várjad lelkem, várjad csak,
Majd elmegyek hozzád,
A „töltésen” csókolom
Lángba borult orcád.

Van ugyan a csipkének
Hál’ Isten, jó ára,
Hanem azért marad is
Menyasszonyruhára.

Azt a napot, Istenem,
De nehezen várom.
Nekem lesz a vidéken
Legcsinosabb párom.

Nekem lesz a vidéken
Legjobb szívű párom.
Tíz bánya nem éri fel
Az én boldogságom.

VIII.

Most virágzik az arany
Szürke sziklamálban.
Majd megérik, meg talán
Már a jövő nyárban.

A hevének, szegénynek
Akkor lesz szüretje,
Jól ereszt majd a „szakmány”,
Tele lesz a zsebje.

De mit ér a gazdagság,
Mit ér már énnékem?
Elszegődött, megvetett
Az én édes szépem.

S nála nélkül bár nyakig
Színaranyban állnék,
Koldus volnék, nyomorult,
Kísértetes árnyék.

IX.

Szünetel a „zúzómű”,
S jaj, csodák csodája,
Emelkedik a „törő”,
Lezuhan magába’.

Meghal valamelyikünk.
Bárcsak én halnék meg!
Nekem úgy is átkozott,
Börtön ez az élet.

Tán ha kiterítenek
Halványan, setéten,
Eljő majd a hűtelen
Bánattal szívében.

Reám borul, elsirat,
Nagy bűnét megbánja.
Nem lesz neki sohasem
Igazabb babája.

X.

Egyedül kopácsolok
Süket vájatvégen,
Halaványan világít
Rezgő bányamécsem.

Fejem fölött a szikla
Sötét odujába'
Szürke kis tűk fénylenek
Borongós orcámra.

Kis törékeny bányatűk,¹
Eszembe jut róla
A te múltó szerelmed,
Lelkem megrontója.

A te múltó szerelmed,
Megtört esküvéсед.
Olyan nehéz a szívem,
Megszakad térted.

XI.

Szép ibolyaszínű kő.
Magam kerestem fel,
Gyűrűbe foglaltatom
Az aranyművessel.

Úgy tűzöm az ujjadra,
S viszlek esketőre,
Ha az Isten megsegít
Az új esztendőre.

¹ Antimonit.

Alabástrom-homlokod,
Gránát-ajkadat
Hadd csókolom addig is.
Hadd ölelem addig is
Karcsú derekadat. (21)

A bányába való leszállás egyik módja. (Metszet a 19. sz. közepéről.)

B Á N Y Á S Z M O N D Á K

I.

A keresztcsőrről

Kárörömmel néznek föl a szent keresztre:
Édes üdvözítőnk van reá szegezve.
Nincs aki sajnálja, nincs aki megszanja;
Panaszra, zokszóra nem nyílik a szája.

De egy szegény madár jó szíve megesik.
A vad csorda fölött szárnyra kerekedik.
Odaszáll, egymaga menteni próbálja,
Véres kezéből a szöveget huzogálja.

S félremegy a csőre, keresztbe csuszamlik.
(Ami meg van írva, meg nem változhatik.)
De megáldja az úr: ahol van tanyája,
Soh'se üssön oda az égnek villáma.

Bányászcsaládoknál ezért van oly becsbe',
Ezért tartják sokan kalitba rekesztve.
Etetik, itatják, a szélről is ójják,
S jó szívről ím, e kis regét dalolják.

II.

Vadászszerecse

Virágos rét a bérctetőn
Setét fenyvek között.
Vidám majorba odafenn
Vén pásztor költözött.

Szerit-számát se tudja tán,
Tengernyi juha van.
Ezüstpásztor az ő neve
Tizenkét faluban.

S hét vármegyében sincs bizony,
Nincs olyan szép leány,
Mint az övé, megbabonáz
A szemével csupán.

Setét völgyben zúgó patak,
Mohos vén sziklaszál.
Szikla tövén szegény vadász
Rozzant kunyhója áll.

Szegény vadász, gazdag leány
Egymást szeretik.
Csak azt tudják, hogy boldogok,
Csupán ezt érzik.

Fenyőhéjból készült bödön,
Szamócával tele;
Kövér fogoly, ízes falat,
Fényes pisztráng vele.

S színes kavicssal kirakott
Szekrény, tobozkosár...
Értök deli vadászra a
Szép lányka csókja vár.

S szólt a vadász mosolygó szép
Vasárnap reggelen:
„Öreg juhász, a szép leányt
Én forrón szeretem.

Szeretjük egymást, adja ránk
Áldását, jó apó!”
„Nem addig! Gazdag lány szegény
Vadászhoz nem való.

Ezüstjuhász az én nevem,
Aranyos léssen az,
Kinek leányom od’ adom.
Ez egyszer szent igaz!!”

Szegény vadász oly bánatos,
Barangol tétova.
Mindig csak belebb, maga se
Tudja: meddig, hova?

Elnézi a harmatfüvet,
Csillámló levelén
Meghal az aranyos bogár,
A színes légy, szegény.

Kopácsolja amott a fát
Vörössipkás cigány:
A harkály, és a víg evet
Szökell az ág bogán.

Szegény vadásznak szíve fáj...
Rebben fogolycsapat.
Közéjük ló, egy szép darab
Találva ott marad.

„De miért is lőttem?! Nincs kinek
Ajándékul vigyem.”
S könnyű fakad könnyet soha
Nem ismert szemiben.

Akaratlan felmetszi a
Meglőtt fogoly begyét,
S aranylemezke tűnt elé,
Kápráztatja szemét.

Egy gondolat, nagy és merész...
Hamar munkára kel,
Szegény vadász gazdag arany-,
Ezüstbányára lel.

Ezüstjuhász leányát is
De bezzeg megkapá.
Aranyvadász menyasszonyát
Lakába elhozá.

E helyt gazdag bányáival
Körmöc azóta áll.
S álljon soká! Az égre fel
Szívünk imája száll.

III.

Az Omlás

Fenn csillagok rezegek, lenn szentjánosbogár.
Csendes az erdő mélye, elült a szós madár.
De pázsitos tisztáson terebély bükk tövén
Szikrázva fellobog a nyájas máglyafény.

Körülülk csevegve jókedvű emberek,
Pirkadó hajnalon, hogy munkába kezdjenek.
A lép vesszők kirakva, már minden készen áll,
Hogy ott ragadjon sok szép, sok ízletes madár.

Fanyárson sistereg már a zsványpecsenye,
A kulacs is kéznél van, majd elbánnak vele.

Evén-iván gondúzó pipára töltenek,
S mesét mesére mondva, el-elmerengenek.

És sok csodás történet lassacskán szóba jött.
Egy vén bányász eképpen szól a többek között:
„Ismeritek az Omlást, ott a város felett,
Hej, nagy sora van annak! No, csak figyeljetek!

Vagy kétszáz év előtt volt. A bánya mélyiben
Volt ám ezüst elég, arany teméntelen.
Csak úgy fecsérte pénzét a bányabirtokos.
Hogyan mulasson, az, mi néki bajt okoz.

Egy szombat délután is, hogy összegyűltenek
A gazdag úri népek, e büszke emberek,
A bányamélybe szállva sokáig játszanak.
Aranygolyóbisokkal tekéznek az urak.

A szegény nép pedig csak dolgozott, fáradott,
Pedig éjfél is elmúlt. Hjába rimánkodott,
Hogy már a szent vasárnap íme elközeleg,
Isten elé készülni, haza hadd menjenek.

Ki sem hallgat reájok. Tovább csak játszanak,
Bár egy kicsinyt megunták. Egy asszony ezalatt
Csilléjét tolva éppen előttök veszteg áll.
Egy gonosz gondolat az urak lelkére száll.

Kérik, három golyóért fia fejét nekik
Adja oda. Az rááll. Gyerek fejét veszik.
S úgy játszanak tovább is vasárnap hajnalon.
De hej, e szép multság torkukra forrt nagyon.

Megroppannak a sziklák, a bánya összedől,
Tengernyi víz özönlik belé mindenfelől.
A vér patakként omlik egy tárnán kifelé.
Sok gőgös úr, sok munkás sírját biz ott lelé.”

Bevégezvén beszédét, készül rágyújtani,
Míg ily szókkal veszik körül társai:
„Ha elbeszélte bátyám e bús történetet,
Hát mondja el a másik, vidámabb esetet.”

S ujjával megnyomkodván dohányán a szent,
Körülnéz és beszédét imígy kezdette meg:
„Őserdő állott régen, hol az Omlás vagyon
És illatos számóca termett rajt’ gazdagon.

Három bányász kiméne egy szép vasárnapon,
Vásárban a számóca hisz elkél ám nagyon.
Kosaruk tele lőn már, s puha mohos gyepon
Leülve heverésztek, pihentek csendesen.

Amint ott üldögéltek, az egyik felszökell.
»Látjátok cimboráim? Ott, ott, emitt közel
Fehér láng ég a páston, s magasra fellobog.
Igen, igen; csakugyan nem látjátok amott?«

De nem lát senki semmit, s kettejük felkiált:
„Pajtás vigyázz, a bor tán kissé fejedbe szállt.”
És íme, ő se lát már semmit se e helyen.
Röstelli is, mert rajta kacagnak szertelen.

Aztán el is felejtí, amire hazament.
De álmában a látás háromszor megjelent,
S nem ment ki a fejéből. Megest kiballagott,
S a láng íme újlag fehéren lobogott.

Ott ásni kezd és három hosszú nap egyre ás,
Csak szürke földre bukkan; föld az és semmi más.
Már búsan hazaindul. De visszanéz megint,
S három fehér galamb a gödör felett kering.

Munkához fog legott és dús érctelepre lel.
Hol az Omlás vagyon most, ott volt a bányahely.”
S a mesén andalogva, fel-felsőhajtanak:
Fehér galamb, fehér láng, miért nem jössz újlag?

IV.

A tündérgyík

A mogyorós húsén amott
Lágy mohaszőnyegen
A pásztorgyerek heverész,
Búbánatos igen.

Hegymászóbotja ott pihen.
Lehajtja szép fejét,
Csillogó seregélycsapat
Szökdécsel szerteszét.

Tehenek hátát ellepi
A csacsogó sereg.
Nagy lakomát lakik, fogyván
Ím, a kövér legyenek.

A gébics épp erőlködik
Forrás mellett a fán,
Tüskére tüzni óriás
Szarvasbogárt kíván.

A banka tollbokrétáját
Ki-kiterjesztgeti,
Távol kiáltoz a kakukk,
Visszhang felel neki.

A zabvetésnél énekel
Kicsiny kenderike,
S havasi sármány szálldogál
A tiszta érre le.

A pásztor ám se lát, se hall,
Oly halovány szegény.
Részvétellel csüng kutyája rajt'
A rét kövér gyepén.

Megszállja bánatos szívét
Valami félelem,
Ki nyájröntő hiúzt leölt
Botjával könnyeden;

Ki medvékkel birokra kelt,
S remegni nem tanult,
Beteg jó anyjáért remeg.
Már eddig tán kimúlt,

Öreg búbájos ott lakik
Az erdő mélyiben,
Segíteni nem jó, míg neki
Aranyat nem viszen.

Zamatos málnát kérne bár,
Avagy kövér pelét;
Télre ízes fenyőrigót,
Őszre jó berkenyét.

Terhes szekérrel vinne el,
Megadná szívesen.
De aranyat, színaranyat
Szegény honnan vegyen?

És hosszú pásztorkürtjét ím
Veszi a bús fiú,
Az erdő csak úgy reng reá,
Amint beléje fú.

De hasztalan, nem könnyít az
Szívének bánatán,
Borztarisznyáját leveszi,
Ha enni tudna tán.

Egy falatot se ehetik,
A gyíkot eteti,
Szelíd kis gyíkja keziből
Az étket elveszi.

Hát ím egy óriási gyík.
Nagyobb mint egy tehén,
Előtte gyorsan elsuhan,
S odább egy lyukba mén.

Felugrik és utánaront,
Csak ássa a lyukat.
S uram-teremtőm, a dolog,
Ni csak, hová lyukadt!

Pásztorgyerek tiszta csupa
Aranybányát talált.
Beteg anyjához rögtön is
A bűbájos leszállt,

Meggyógyult és soká, soká
Éltek nagy boldogan.
S a helyen, hol az így esett,
Ma Selmecebánya van.

Két gyíkot címerében épp
Ma is azért visel.
Nézd meg saját szemeddel, ha
Nekem tán nem hiszel.

V.

A szlatinai sóvágó

Egy szegény sóvágó fáradott, dolgozott,
Konyhára a munka de keveset hozott;
Nem volt áldás rajta. Végínségre juta,
S annyi a gyereke, mint a rosta lyuka.

Most is, hogy egy kicsi fia született,
Azt se tudja, hogyan köröszöltösse meg.
Munkaidő elmúlt, s dolgozik egyedül,
Egy pár garassal tán mégiscsak több kerül.

Hát ím, a bányarém egyszerre megjelen,
Hogy a sóvágónak segélyére legyen,
Csak azt kötvén ki, hogy ami pénzt kap érte,
Atyafiságosan osztozzék meg véle.

S rövid idő alatt annyi sót kivágott,
A napszám megtöltött két közepes zsákot.
Másnap a bányarém pontosan megjelen,
S osztozni kezdenek hallgatag, csendesen.

Csak egy kis pénz marad végre a kezében.
Szól a bányarém: „Hát ez már kié légyen?”
„Tiéd – a sóvágó mindjárt ráfeleli –
Hiszen az egészét jó szíved szerezi.”

„Emberséges ember vagy te, most már látom;
Legyen mind a tiéd, édes jó barátom.”
Volt keresztelőre, maradt is banknóta,
S a szerencse nem is hagyta el azóta.

VI.

Szomolnok

Három vadász cserkészgetett
Tarolt mezőkön, réteken,
S pihenőhelyre értenek
Fáradtan, verejtékesen.

Remegő nyírfák árnyiban
Lelének pihenő tanyát.
Tarisznyájok fehér cipót,
S hozzá jóízű sültet ad.

Puskájokat meg azalatt
A buja fűbe rejtik el.
S ki-ki előhozakodik
Csodás vadászmeséivel.

Beszélgetés közt az idő
Észrevétlen csakúgy repül.
Pedig otthon az asszony ám
Zsémbel, haragszik mód nélkül.

S talán ha túllontúl soká
Hevernek, ellézenegenek.
Sem a süldő, a gomba sem
Segíthet rajtok, úgy lehet.

Szeszpetelőznek hát, s amint
Puskájok földről felveszik,
Szájtátva bámulnak nagyon,
Rézzel bevonva mindenik.

Mocsaras volt a hely, hová
Rejtik vala a fegyverek',
De ésszel fel nem foghaták,
A dolog mégis hogy esett.

Volt egy bányász a faluban.
Pedzette ez, s kikocogott.
Ásót, kapát kezébe vőn,
S legottan munkához fogott.

És nemhiába ásogat,
Egy gazdag rézbányát talált.
S az ő meg a három vadász
Sorsa de bezzeg jóra vált.

VII.

Kíváncsiságból

Csodadolog esett meg
Nem is olyan régen.
Két bányász dolgoztatott
Egy szűk vájatvégen.

Derék, jó az egyikök,
De gonosz a másik,
Aki dologtalanul
Csak máséra vágyik.

Ha a gonosz kopácsol
Benn a vájatvégen,
Bányarém az aranyat
Elzárja egészen.

De ha a jó dolgozik,
Dús ereket tár fel.
Csak hagyja: senkinek
Ne árulja ám el.

Napról napra gazdagabb
Lett a szegény ember.
Gonosz társa, s mások is
Nézik görbe szemmel.

De nem tudja senki sem,
Mi az oka ennek.
Világért se mondja meg,
Hogyha nekiesnek.

De feleségének sincs
Emiatt már nyugta.
Kíváncsiság oldalát
Majdhogy ki nem fúrta.

S addig-addig faggatja,
Míg ura elmondja.
Szerencsétlen teremtés,
Bár ne tette volna.

Másnap lenn a bányarém
Haragosan fogta,
S egyik faltól másikig
Taszigálta, dobta.

Tébolyodottan jött ki.
Élte nem is élet.
E szomorú esetről
Példát vehetnének.

VIII.

A bányarém bosszúja

Breznóbánya táján de sok arany volt ám!
Ámultak-bámultak Breznó gazdag voltán.
Mint a jégcsap, csüng le a ház ereszeről,
Úgy csüngött az arany a tárna tetejéről.

Ásni se kellett, csak úgy tördelték kézzel.
És sohasem fogyott, tán sohasem vész el.
Odamaradt néha a bányász hetekig,
Eleséget, italt, ami kellett, bevitt.

Egyszerre azonban csak azt veszik észre,
Valami tolvaj jár rejtett eleségre.
Haragusznak nagyon, tovább nem tűrhetnek,
Vakmerő tolvajra hanem reálesnek.

Egy félig meztelen asszony hát megjelen,
A tarisznyájoknak tartva egyenesen.
Nosza, rárohannak, szívök lángra lobban,
És a szegény asszonyt agyonverik nyomban.

Megadták az árát, megbűnhődtek érte:
A bányarémnek volt ő a felesége.
Összedőlt a bánya, hírmondó sem maradt.
Azóta sem látnak ott többé aranyat.

Nagy mocsár terül el, hol a bánya állott,
Éjente körösleg lobogva kék lángok.
S aki kincset sejtve indul el utána,
Nyomorultul vész el gonosz ingoványba.

Föld alól aztán is esztendőig hallák
A bús bányarémnek szívszakasztó hangját,
Amint feleségét siratja, kiáltja:
„Hol vagy én kedvesem, gyermekeink gyásza?!”

IX.

A jelek

A bányászifjút benn a bányamélyben
Az álom kissé elnyomá.
Nem is csoda, táncolva egész éjen,
Szép szeretőjét forgatá.

Álmában is átölelve tartja.
Hő leheletét érezi.
Álomban-é, imetten-é, de látja,
A bányarém hogy tart neki.

Nyájas, semmit se szól, se jót, se rosszat.
Csak átlépi, s megy hirtelen,
Felretten rá és helyére sietve,
Kalapácsot, vésőt veszén.

S amint a vajatvégen kalapácsol,
Járás-kelest hall hát megett.
Szerszámokért testvére jött bizonynal.
Reá hát ügyet sem vetett.

De nyomba' csobbanás hallszik mögötte,
S testvéri szíve megremeg.
Öccse esett talán a bányavízbe;
Rohan oda, hogy nézze meg.

De nem lát semmit és tovább az öccse
Nyugodtan dolgozik magán.
Nem is ment el egy percre sem, mióta
Helyére állt reggel korán.

Hát visszatér. De csákányát alig hogy
Kezébe fogva dolgozik,
A sziklafalba' halk kopácsolás szól...
Jel, jel! Ma már a harmadik.

Acélozott erőt nyer minden izma,
Szívét, szemét öröm teli.
Vés csüggedetlen és a gazdag érre
Reábukkanva, felfedi.

X.

Az asszony verve jó

Volt egy szegény szénégető.
Egyszer, hogy hetekig
Az erdőben munkálkodék,
Hazakerekedik.

Sok szép fehér pénzt vitt haza,
S útközben összevett
Egy csomó juhhúst, rég bizony,
Hogy ilyet nem evett.

Feleségének átadá
A drága hozományt.
Már képzeletben nyeldesé
A jó hagymás tokányt.

De hogy, hogy nem, az ördög is
Az ablakuk alá
Beszédes szomszéd asszonyok'
Cserfelni most hozá.

S megégett a hagymás tokány
Csúnyán megége a!
És a szegény szénégető
Haragra fortyana.

Ilyeténképp mi mást tehet?
Jutkát jól elveri.
S verné tovább is, ha tovább
Megállna tán neki.

De van esze és rést talál,
Ahogy tud, csak szalad.
Szalad a kenderföldeken,
Haricskás domb alatt.

A nagyra nőtt kukoricás
Elrejtí részvevőn.
Ott könnyezik magánosan
Egy óriás tökön.

S egy kicsi ember megjelen.
Zöld sipka a fején,
Piros nadrág, fehér kabát
Kicsike termetén.

Fehér szakállá térdig ér,
Kezével integet.
A hideg rázza féltibe'
Jutkát, de engedett.

S megy a kicsi ember után,
Csak megy, megy szüntelen.
A törpe egyszer eltűnik
Vadon sziklás helyen.

Szegény asszony ki nem talál.
Az éjjel meglepi.
És fogvacogva ott szepeg,
Fél föltekinteni.

Reggelre férje, s rokoni
Reá találtak.
S találtak mást is, ott körül
Fénylenek a falak.

Aranyszemek, aranycsapok
Csillámlanak körül.
Szegény, jámbor szénégető
De bezzeg megörül.

A kereszthegyi bánya¹/ úgy
Nyílt meg e helyen...
Hogy verve jó az asszony, ez
Új bizonyság legyen! (22)

Széles Kata

Meredek oldalon,
Hosszú haránt sorba'
Csillog a sok fenyőfáklya
Libegve-lobogva.

Bányász szívében is
Fellobog a bánat;
Reszketve tartja kezében
A világló szálát.

Kótogó elhallgat
Akna szája mellett,
A hevérek imádkozva
Verdesik a mellet.

¹ Nagybánya mellett.

Mondja az igéket,
De nem ügyel rája;
Mással van tele a szíve,
S mást rebeg a szája.

Létráról létrára
Haladnak a mélybe,
Kísértetien világít
Pislákoló mécse.

Súlyos kalapáccsal
A sziklát döngeti.
Súlyosabb a bánat, amely
Magát reá veti.

S mint a sziklafalról
A vízcsepp aláfoly,
A két szeme úgy patakzik
Könnyek záporától.

Katát úgy szerette,
Úgy megbízott benne,
Tisztább angyalt nem hihetett
Odafenn a mennybe’.

S bástyatorony alján
Ott sínlik most vasba’,
Harmat teste nyirkos almon,
Kő szép feje alja.

Cifra generális
Elszerette tőle,
Megejtette, eszébe’ sincs
Vinni esketőre.

Kicsike teremtés,
Vétek fogantotta.
Szégyenében, fájdalmában
Szegényt megfojtotta.

A szigorú bírák
Ítéletet mondtak:
Kivégezzék, fejét vegyék
A gyermekgyilkosnak.

Heisztter generális,
Bűnre csábítója,
Megkegyelmez nagylelkűen:
Bűne le van róva...

A szigorú bírák,
A város bírói,
Vezeklésül odateszik
Dögveszest ápolni.

Holtak, haldoklók közt
Nem borzong a lelke;
Nagyobb bajjal, félelemmel
Van a szíve telve.

S ím, a betegek közt
Megcsalt szeretője
A halállal most vívódik...
Oda rogy melléje.

Ráborul zokogva,
Egymást átölelik,
Egy patakba folynak össze
Megáradt könnyeik.

Egy hangot se szólnak,
Minden megbocsátva...
Úgy költöznek együtt tova
Ama jobb hazába. (23)

Bányászünnep

Csengnek-bongnak a harangok.
A bányászok hosszú sorba'
Zeneszóval, indulóval
Úgy vonulnak a templomba.

Ünnepelőbe öltözének.
Fejükön zöld sipka, rajta
Aranyos kalapács, csákány.
Játszi napfény ragyogtatja.

Kezökben égő bányamécs.
Zászlójok lobog a szélbe',
Szép hímzett selyemzászló,
Rajta Szent Kelemen képe.

Krímbe a száműzött főpap
Közbányásként izzad, fárad.
Áldott lelkének jósága
Ott is társaira árad.

Elepednek szomjúhozva.
Imádságot küld az égre,
S hófehér báránka száll le
Mohos szikla tetejére.

Felemelt lábbal mutatja
Azt a helyet, hol megásson.
S kristálytisza víz buzog fel
Kapa után asszu páston.

A templom félhomályában
Felzendül a hálaének,
Imádkoznak áhitattal
A kegyelem Istenének:

Őrizz uram, a földszínén,
Őrizz lenn a bányamélyben!
A te mindenható kezéd
Vezéreljen, áldjon, védjen!

Hozd áldásba aknáinkat!
Te adod a sajtó ércet,
S te zárod le az ereket,
Földi féreg, ha kevély lett.

Hozd áldásba szíveinket,
Hálával hogy legyen tele.
Éjjel-nappal hadd zenghessük:
Szent legyen az úrnak neve!

Szent Kelemen, légy szószólónk,
Imádkozzál miérettünk!
Légy népedért közbenjáró;
Esengünk, örködj felettünk!

Felettünk és hazánk felett.
Drága nemzetünket védjed,
Virágoztasd, boldogítsad!
Magasztalunk, áldunk téged. (24)

A bányász

Irgalmas Istenem! Zsigmond-akna szája
De nagyot sóhajtott... Mit akar, mi bántja?
Menyecskék, leányok,
Veszedelem rátok;
Szegény kis gyermekek, ott lenn van apátok...

Ím, alant a tárnán halovány hevérek
Lecsüggesztett fővel, szomorún kilépnek,
Kis létrára rakva,
Durva daróc rajta,
Társukat, szegényt, haj, hozzák vérbe fagyva.

Rútul összezúzva koponyája, arca.
Nehéz szikla boltja fejére szakadva,
Halál éjszakája
Ereszkedett rája.
Reá borul, jajgat, sikongat a párja.

A halottat immár sírás föl nem kelti,
Csókkal maga lelkét belé nem leheli.
Oh, aluszik mélyen
Hidegen, fehéren,
Barna szeme meg nem csillan szerelmében.

Még egyszer lemegyen a földnek mélyébe,
Nem a létrasoron, fokról fokra lépve.
Permetező szemmel
Bánatos társai
Maguk eresztik le szomorú énekkel.

Nem fényes ezüstért, nem aranyért mégyen.
Másokért törődni, túrni a vak éjben.
Vége a napszámnak!
Fölé hantot vágnak.
Úgy várja angyalát a feltámadásnak. (25)

Bányáskorcsma

Faragott ajtó, ékes famennyezet,
Aranyozása, színe rég elveszett,
Füst barnította fája, cifrája.
Szép királynénak volt palotája.

Most a bányászok facipője koppan,
Hogy ki-bejárnak nagy gomolyokban.
Vizes pálinkát kedvre nyakalnak
Öbléből hosszú nyakú palacknak.

Pipájok füstje kavarg magasra,
Hangzik a nóta, a dudás se hagyja.
Egy-egy rikkantás messzire kihallszik.
Lássa odafenn, ha ki nem alszik.

Sercegő mécsnek fénye elárad,
Megvilágítva halovány orcákat.
Sercegő mécsnek bűze elárad.
Nótába', ivásba' némelye kifárad.

Künn kapucsarnok sötét üregében
Egy-egy kaptos tapogatva mégyen.
Kovácsoltvasból lépcső rácsozatja,
Anjou-liliom, Zsigmond sasa rajta.

Belé fogózik, fejét hajtja rája,
Ott nyög, ott csuklik, tör ki káromlásba',
Amíg le nem rogy, s aluszik hortyogva...
Királyi pihenő ma bányáskorcsma. (26)

Bányászdalok

I.

Hej, a bányász vígan él,
Kis királlyal sem cserél.
Ha végződik szakmánya,
Betekint a korcsmába.
Hejje-hujja, így élek,
Ez az élet gyöngyélet!

A jó italt szereti.
Erőt, kedvet ad neki,
Fest arcára rózsákat,
Pusztul a gond, búbánat.
Hejje-hujja, így élek,
Ez az élet gyöngyélet!

Szereti a dalt, zenét.
Fújja kedves énekét,
Szava csendül, szeme ég.
Jó kedvének mire fék?
Hejje-hujja, így élek,
Ez az élet gyöngyélet!

A leányt is szereti.
Menyecske még jobb neki.
Ölében a babája;
Kinek mi gondja rája?
Hejje-hujja, így élek,
Ez az élet gyöngyélet!

II.

Zúzómalom zakatol...
Megtisztul az iszaptól,
Homoktól a nemes érc.
Adja bőven sziklabérc.

Itt marad az aranya...
A szívem is általa,
Szerelmétől tiszta lett.
A jó Isten áldja meg!

III.

Még alusznak mélyen
Puha ágy pelyhében
Szerencsés emberek.
Ébren csak mi vagyunk,
Lefelé baktatunk,
Keresve ösvenyet.

Meleg pokróc alatt
Tarka szép álmokat
Szövöget lelketek.
Zúgó vihar vágja
A havat orcánkba,
Egész testünk remeg.

Majd eljön a reggel,
Mosolygó szemekkel
Boldog ébredéstek.
Mi föld üregében,
Még sötétebb éjben
Keressük az ércet.

De azért az Isten
Velünk lesz tán itt lenn,
El nem hágy bennünket.
S hazaverekedve,
Öleljük epedve
Váró kedvesünket. (27)

Hófuvatban

Fenn a hegy tetején,
Túl a fenyveserdőn, vad sziklák tövében
Nyúlik el a falu szétszórt házaival
Csillagtalan éjben.

Zúg, bömböl a szélvész,
Hóval torlaszolja el a kis kunyhókat,
Hogy úgy kell kivájni magokat alóla,
Ha megéri, holnap.

De most föl sem veszik.
Megszokták a vihart, haragját ki bánja?
Széles zöld kályhában ég, pattog a tűzön
Illatos hasábfa.

Az asztalon pislog
Füstös bányalámpa, meg-megbillen lángja.
Asztal körül veri a csipkét serényen
Az anya, a lánya.

A gazda, s fiai
Pipákat faragnak hosszú türelemmel.
Csipkéből, pipából kerül majd valami,
Karácsonyra elkel.

Hej, bizony van helye,
Csak csurranjon a pénz, mert hiszen a bányá
Vékonyan ereszt már, attól a hevének
Felkopnék az álla.

De ha nincs aldásba'
Ősz öreg hegyeknek titokzatos méhe,
A gyerekáldásból szegény bányáspárnak
Kijutott a része.

Nem panaszkodhatnak.
Isten, aki adta, gondjokat viseli.
Csak erőben legyen szorgalmatos apjok,
Míg mind fölneveli.

Csak lenn a bányában
Nagy munkája közben valami ne érje.
Azért imádkozik buzgó, igaz szívből
Mindig felesége.

Sír a legkisebbik.
Altató dalt dúdol, s ringatja az anyja.
Kísérete is van, füttyöl a kéménybe
Az éjfél viharja.

S megered a mese
Bősz kísértetekről, jó hegyi manóról.
Hány hívő bányászt tett igazi jó módba,
Emelt föl a porból.

A jövődő titkát
Ki tudja? Talán még ide is benézhet.
Jó ember, jó asszony, türelmes munkádat
Addig is csak végzed. (28)

A gyémántbányász

A messze távol Indiában
Fűszeres édes illatár van,
Aranyos fény, sok kincs halomba',
Fényes gyémánt, silány rabszolga.

Tenyerökről a bőr levedlik,
Mezetlen hajnaltól napestig
A verőfényben állnak, járnak,
Kincset gyűjteni egyre – másnak.

A folyó kavicsát kihordva,
Szitálnak, keresgélnek sorba'.
Gyűjtik a csillogó gyémántot,
S ostorcsapás vár érte rájuk.

Egy szegény elalélt rabszolga
Könnyezve gondol szebb napokra,
Mikor gyermeki, felesége
Boldogan élhetnének véle.

Szabadon, békén, szerelemben.
De édes álma tovarebben.
A poroszlónak durva hangja
Nehéz munkára űzi, hajtja.

S amint dolgozik, kapingál ott,
Lel ím, egy csodaszép gyémántot.
Lábikráját gyorsan felmetszve,
Rejti kincsét a véres sebbe.

S jövőn a nyugodalmas este,
Amelynek jöttét vágyva leste,
A tengerpartra megy remegve,
Figyelve minden zajra, neszre.

A hold leragyog a habokra,
Csillog, türemlik a víz fodra.
Itt-ott hangja lágy énekeknek,
Sokárbocú hajók pihennek.

Imé, egy matróz ismerőse.
Elmondja titkát, kérve tőle
Tanácsot: vajon a mord gazda
Kőért szabadságát megadja?

Biztató szókat mond barátja,
S a hajóra szívesen látja,
A fedélzeten csendes minden,
Beszélgethetnek ott meghitten.

Ám föl az árboc mellé érve,
Belé löki a tengermélybe.
Összecsap a hullám felette.
De már a gyémánt jó kezekbe’.

A matróz tenger pénzt kap érte,
Lakodalom most egész élte.
Úr lesz, szörnyen nagy úr belőle,
Irigység, hír beszél felőle.

S haj, egyszer csak mindennek vége,
Elfogyott a sok kincs is végre.
Lopni, rabolni kezd azóta,
S bűnhődése az akasztófa.

Halak étke szegény rabszolga,
Matróz hűtözik a pokolba’,
S a gyémánt, mely mindezt okozta,
Koronán ragyog mosolyogva. (29)

Bányászdal

Mire kevélykednél, te nyomorult féreg?
Aranypalotádban a szegényt lenézed?
Kótogó hangjára vége a munkának:
Odakünn neked is kicsi kis sírt ásnak.

Te se búslakodjál, hogy daróc van rajtad,
Hogy a sors mostohán egyre csak abajgat!
Kótogó hangjára a munkának vége:
Odalenn a sírban nyugalom vár, s béke.

Ne gyűlölködjünk, vess véget a zokszónak.
Ki tudja, hogy mit hoz a jövődő holnap!
Kótogó hangjára vége a munkának:
Akkorra cimborák, késő a bocsánat.

Daloljunk, szeressünk, koccintsunk serényen,
Ma mienk a világ, a barátság éljen!
Kótogó hangjára a munkának vége:
Holnap bűg az ének, talán temetésre. (30)

Mese

(De csak félig)

Künn bolyongok az erdőben,
Záporeső csakúgy szakad.
Szénégetők gallykunyhója
Füstölög a szikla alatt.

Lobogó tűz lángja mellett
A ruhámat szárítgatom.
Csodálatos meséjüket
Be szívesen elhallgatom!

Kiesik a pipa számból,
S tátva marad szám beléje,
Mikor egy vén szénégető
Reágyújt egy új mesére.

„Volt egyszer egy szegény bányász,
Akármennyit lótot-futott,
Nem boldogult, valamire
Verekedni soh'se tudott.

Pedig annyi gyereke volt,
Ejhaj, mint a rosta lyuka,
Még eggyel több. S étkesek mind,
Mint valami falánk csuka.

Egyszer megint hívatlanul
Újra megjelent a gólya,
S szegény bányász kunyhójának
Eggyel több lett a lakója.

Végigjárja a telepet,
Rimánkodik fűnek-fának.
Nem bír senkit megkeríteni,
Hej, szegény! Keresztapának.

Jaj, hiszen már réges-régen
Komája az egész telep!
Én Istenem, mihez fogjak?
Keresztapát honnan veszek?

Épp egy ködös alkonyatban
Ballag haza a bányából.
Hát valami gyereksírást
Hall hirtelen. Arra bámul.

A hang után iramodik.
S a rohanó zúgó árban,
Mely a zúzóknak homokjától
Piszkosszürke télben-nyárban:

Egy szegény kisgyermeket lát.
Lehetett hatéves forma.
Mindjárt megfúl, a sebes víz,
A hideg víz elsodorja.

Nosza, rajta! Odaugrik,
A fuldoklót ki is menti.
Hát nem gyermek! A bányarém!
A hideg is rázni kezdi.

No, jó ember, ne félj semmit!
Jótétedért jót várj te is!
Kapsz te holnap keresztapát,
Akár kilenc szekérrel is.

S köd előtte, köd utána!
Mintha ottan se lett volna,
Úgy eltűnt. A szegény ember
Hát megindul, bandukolva.

S hiszik, vagy nem hiszik kentek,
Házába ahogy belépett,
Már ott várta egy zsák arany,
Mind új arany, csakúgy fénylett.

Persze akadt már komára!
A bányagróf lett komája.
Ő is olyan gazdag úr lett,
Hét megyében nem volt párja.”

Ez a zsvány szénégető
Talán velem figurázik!?
Honnan vegyek keresztapát?
Abban fő a fejem váltig.

Atyafiból, jó barátból
Mind egy szálig rég kifogytam.
Hej, a derék jó bányarém
Elémbe is mért nem toppan?!

Most hogy éppen így is, úgy is,
Itt lapítok, bőrig ázva,
Volna bizton jó kurázsím,
Beugrani zúgó árba. (31)

(Körmöcbánya)

A szegény törpe

Jaj de fényes a császári palota,
Sok szegény szív sóvárogva vágy oda.
Nem sóvárog, menekülni szeretne
Messze földről odaszakadt furcsa kis emberke.

Selyem bányászöltözetben járatják.
Pecsenyével, süteménnyel jól tartják.
Szép pohárból édes italt szürcsölget.
Bársonypokróc borítja be lába alatt a földet.

S nincs más dolga, ebédnél meg vacsorán
Megjelenik az ebédlő-palotán,
Hol nagyurak, szép asszonyok ott vannak,
Szép asszonyok, szép leányok a kis törpén mulatnak.

Mégis, mikor szobájába bemegyén,
Elrejtőzik, könnyezik kesevesen.
Kitekint a jégvirágos ablakon:
Édes hazám, szülőföldem, oh tán soh'se láthatom!

Mit vétettem jó Istenem, ellened,
Hogy haragod úgy ver, sújtol engemet?!
Fenn a földön, lenn a bányá rejtekén,
Parancsaid, törvényeid soha meg nem szegtem én.

Jött a császár, a királynénk hitvese,
Nagy pompával úgy szállott a mélybe le.
Városházán őrzik ma is ruháját,
Leszállását márványlapra aronyosan kivágták.

Van muzsika, ének, ünnep, lakoma,
Hogy e napot ne felejtsek, de soha.
Búcsúzóul sípok, kürtök rivallgnak,
S engem, mint egy csengős bárányt, ajándékba odadnak,

De a szívem fényben, zajban bús, beteg.
Nem feledlek balzsamos szép rengeteg,
Sziklák közé, kis falunkba sóvárgok,
Vadvirágos hegyi rétek... úgy epedek utánok!

Ott élnék én, ott élnék csak boldogan,
Ahol apám kicsi kis kunyhója van.
Fölébrednék a „kótozó” hangjára,
Facipőben úgy járnék be a csepegős tárnába.

A tárnába, hol a „csille” dübörög,
Ahol aranyvirágot hajt sziklarög.
Csákányom meg kalapácsom csengene.
A lelkemnek, bús lelkemnek az, csak az a víg zene!

Imádkozzál, Szent Kelemen, érettem,
Szülőföldem kebelére vigy engem!
Felüdítéd a sok szomjan tikkadtat,
Szívemben is a boldogság forrását így fakasszad! (32)

Krisztus és a bányászok

Krisztus urunk, s tanítványa,
A jó Péter Erdélyt járja.
Oda voltak a havason,
Hol a Maros feje vagon.

Tutajokkal jöttek alá,
Szép csendesén Újvár alá.
Monda Jézus: „Itt kiszálljunk,
Lássuk, mit művel a nyájunk?”

A bányásznak akkorába’
Nem sok volt a fáradsága.
Könnyen vágta a sópadot,
S érette aranyot kapott.

S éppen, miként ma a szásznak,
Soha egy-egy házaspárnak,
Nem volt több, csak két gyereke.
Hej, de volt is gyöngyélete!

Épp vasárnap délután volt,
A sok bányász vadul táncolt.
Kurjongatott, káromkodott.
Mit bánta ő a templomot?

Jézus bement, s így beszéle:
„Ejnye, istentelen népe!
Hát ti így en ünnepeltek?
No, most mindjárt hazamentek!”

Mire azok esnek rája:
„Mit papol itt kend hiába?”
Mindkettőt galléron fogták,
S egy-kettő! Kilódították.

Az Úr szörnyen megharagszik,
Ajkáról nagy átok hangzik:
„Sok-sok gyermeketek legyen,
Dolgozzatok nagy nehezen!

Mindig szomjasok legyetek,
S hozzá kevés a béretek!”
Beteljesedett az átok,
Végeznek nehéz napszámot.

Teméntelen sok-sok gyerek,
Sivalkodik, kér kenyeret.
S csip-csup egy kis jövedelem,
Szomjúságuk meg végtelen. (33)

(Székesbesenyő)

A bányász

Mohos szikla alján, rengeteg erdőben
Búg elő a forrás, árja omol bőven,
Csattogva sikamlík kövecses medrébe’
Parti nefelegtsek gyönyörűségére.

Egyszer csak eltűnik, se híre, se hamva.
Hová tűnt, mi lelte? Senki nem tudhatja.
S mikor nem ügyelik, mikor nem is várják,
Újólag csak ontja csillogó kristályát.

Mélyen a föld alatt a kemény sziklába'
Dolgozik a bányász, csattog kalapácsa.
Feltárja, kihozza a fényes aranyat,
Nem is kell vetnie, ő mindig csak arat.

Egyszer elveszti a csillogó eret,
Elébe mindenütt silány, rossz kő mered.
Ám reméli folyvást, hogy újra ráakad.
Élete mécse de ellobog ezalatt.

Miklósnek az apja, nagyapja, dédapja
Bányabirtokos volt. Ezüstje, aranyja
Garmadában áll. Fizetett a bánya.
Gazdagságuk fényét mindenki csodálta.

Fényben, gazdagságban Miklós kevélyé lett,
Úgy vette át majdan a dús örökséget.
Ám mintha a bánya meg vón babonázva,
Napról napra csappan, tűnik az áldása.

De a remény tartja, hogy fordíthat rajta,
Győzi ő még; pénzét búsásan megkapja.
Meg mindenét imígy lassan elvesztette,
Maholnap nem övé a ház sem felette.

S e nagy fájdalomba', kétségbe'esésébe
Babonáságra is vetemedik végre.
Olyan mint egy örült, kapkod fűhöz-fához,
Fohászkodik, jajgat, Istent, embert átkoz.

Napfölkölte előtt nagypénteken reggel
A domb oldalára mély titokban ment el.
Ottan levetkőzött merős-meztelenre,
Mogyorófa éves hajtását hogy messe.

„Te drága gally, áldjon meg az Isten téged!
Az atya nevében ím fölkeresélek,
A Fiúistennel föl is találtalak,
Szentlélek nevében többől kivágtalak.

Kérlek, kényszerítlek, oh nekem megintsd,
Hova találom föl a földbe rejtett kincset?
Igazán jelentsd meg, tiszta szívvel kérem,
Az Atya, a Fiú, s a Szentlélek nevében!”

A kétágú gallyat levágva, vette,
Kicsi kápolnában meg is keresztelte.
Éjfélkor egyedül lement a bányába,
Hallgatagon ott lenn merően megállta.

A varázsvesszőt két szarvánál megfogva,
Aztán egyenesen messze kitartotta.
Várta, hogy lehajlik igaz bizonyságul,
Hogy ottan csak ásson, az arany feltárul.

Nem tudom, lehajlott, avagy nem a vessző?
De tudom, hogy el sem telt még az esztendő,
Miklós háza előtt megütték a dobót,
S az utcán koldusul rongyokban maradt.

II.

Szegény feleségét a nyomor, a bánat
Leverte, megölte. Hideg mély sírt ásnak.
Beléje fektetik, hantot húznak rája.
Neki nem fáj semmi e nyugalmas ágyba’.

Volt egy kicsi fia, kis erőtlen gyermek,
Csúszkálni, gagyogni még alig hogy kezdett.
Ezt irgalomból egy jó ember felfogta,
Mint saját fiára, ígérte, lesz gondja.

Munkás volt az ember Miklós bányájába'.
Jól bánt vele Miklós, megemlékszik rája.
Verejtékes pénzét összekuporgatta,
Van háza, kis földe, járogat fuvarba.

E városban lakni de Miklós szégyelli,
Ahol gazdag úrnak ismerte mindenki.
Elvándorol messze idegen országba,
Munkásnak áll be egy jó hírű bányába.

Ott rongyos ruhába', facipőbe' járva,
Hajnal előtt kél föl, jár le az aknába.
Kótgó hangjára akna szája mellett
Imádságot rebeg, szíve-lelke reszket.

Lenn a bányamélybe' libeg kicsi mécse,
Véső, kalapács csak cseng, csattog kezébe'.
Nagy nehéz munkáját szóttalanul végzi,
Halántékáru úgy csurg le verítéki.

Tárna tetejéről a bányavíz cseppen,
Döbörög a csille távolban, közelben.
Döbörög a szív is néha kebelében,
S kiszivárog egy könnycsepp szeme szögletében.

És ha a munkának, nagy munkának vége,
Fekete kenyérből áll szűkös ebéde.
Be-betéved ő is a füstös kocsmába,
Zajongó bányászok víg csapatja járja.

Felcsattan a nóta, jókedv van a borban.
Nem énekel belé, ott iszogát szóttan,
Rábámul pipája gomolygó füstjére,
Ha nótáját fújják, csak akkor eszmélve.

Szívet megillető, szomorú a nóta,
Lelkéből lopta el, aki kigondolta,
Minden igaz bányász lelkéből is fújja.
Kipirul az arca, nó, cimborák, újra!

„Mire kevélykednél, te nyomorult féreg!
Aranypalotában a szegényt lenézed?
Kótogó hangjára vége a munkának,
Odakünn neked is kicsi kis sírt ásnak.

Te se búslakodjál, hogy daróc van rajtad,
Hogy a sors mostohán egyre csak abajgat!
Kótogó hangjára a munkának vége,
Oda lenn a sírban nyugalom vár, s béke.

Ne gyűlölködjünk, hagyj békét a rossz szónak!
Ki tudja, hogy mit hoz a jövődő holnap.
Kótogó hangjára vége a munkának,
Akkorra cimborák, késő a bocsánat.

Daloljunk, szeressünk, koccintsunk serényen,
Ma miénk a világ, a barátság éljen!
Kótogó hangjára a munkának vége,
Holnap bűg az ének talán temetésre.”

III.

Azonban az idő lassanként eltelik,
Otthon szegény Miklóst egészen feledik.
Legfőlebb vén anyók, a vidám fonóba’
Tündérmesék közt emlékeznek róla.

Azt sem tudják már, hogy az ő története
Igazán megesett, vagy csak olyan mese.
Egy van csak, akinek szerető szívében,
Bár nem is ösmerte, képe ott van mélyen.

Az ő fia az, ki amint növekedett,
Hallotta apjáról a bús történetet.
Az volt éjjel-nappal mindig az eszében:
Ha ő segíthetne rajt' valamiképpen!

Iskolába adták, küszködött, nyomorgott,
Végezett a háznál apró szolgadolgot,
Meglopta az álmat, csakhogy tanulhasson,
De Isten áldása volt is e szorgalmon.

A legjobb tanuló volt az osztályába',
Egész ifjúság megdicsért példája.
Bányászat tanulni úgy ment el Selmecre.
Ott is mindenkinek igazi kedveltje.

S mint kiképzett bányász ment a nagyvilágba,
Öregbült naponta bő tapasztalása.
Nagy, hatalmas, művelt nemzetek közt járván,
Szíve melegedett egyre régi vágyán.

Évek múlva így tért szép szülőföldre.
Repesett a lelke, ő nagy örömébe',
Nemcsak hogy e drága helyet újra látja,
Teljesülőben van forró kívánsága.

Egy dúsgazdag gyáros megismerte esztét,
Fáradatlanságát, nagy munkaerejét.
A fiú egy tervvel elejébe állta:
Jövedelmezővé lehet még a bánya.

Pénz kellene hozzá, hogy a sok új gépet,
A sok új szerszámot hogy szerezhethné meg,
S a munkások bérét addig fizethesse,
Míg pénzt ad a bánya, meg a jó szerencse.

Tetszett a gyárosnak a jó ember terve,
A szükséges pénzt is hát előlegezte.
Majd meg társa leve a nagy vállalatba'.
A tisztas munkának volt is foganatja.

Gazdag ember lett ám Károly (e volt a neve),
A volt büszkesége, a volt fő öröme,
Hogy apjáért indult, amihelyt tehette,
Magával elhozta, híven becézgette.

És az öreg lelke tele boldogsággal.
A zimankós múltba gyakorta elszárnyal,
Szemét az örömnél könnye meg-megteli,
Összekulcsolódnak imára kezei.

„Oh atyám, de sokszor vétettem ellened!
Lelkem hitetlenül vad kétségbe esett,
Ajkam nemegyszer nyílt káromlásra.
Végtelen irgalmad mégis megbocsájtja.

Nem bűneim szerint bántál te énvelem,
De irgalmad szerint, én édes Istenem!
Érzem jószágodat, érzem hatalmadat,
S térdre ereszkedve áldalak, áldalak.” (34)

(Körmöcbánya)

Önéletrajzi írások

Harminc év!

(Hegyesy Vilmosnak)

Azt kérded: „*Igaz-e az a kósza hír, hogy immár harmincesztendő az én írói pályám?*” Erre nem lehet egyszerűen igennel vagy nemmel felelni, csak úgy azazhogyan. Annyi bizonyos, hogy 1859 előtt nem voltam író, abból a természetes okból, hogy nem érttem a betűvetés mesterségét. Ugyanis 1859 szeptemberében vittek az *enyedi* kollégium első elemi osztályába. Olvasni már tudtam, megtanított rá otthon anyám. De írásra nem fogott, azt mondván, hogy ő is csúnyán ír, mindörökre elronthatja az én kalligráfiámat. Mellesleg megjegyezve, ez az óvatossága nem termette meg a remélt gyümölcsöket, amiről a kéziratból is megdönthetetlen bizonyosságot szerezhetni. Hanem azért magát a betűvetést hamar megtanultam. Akkoriban még boldog idők jártak.

Szeptember 1-jén kezdődött az iskolai év, s már október közepén háromhetes szüreti vakációt kaptunk. Karácsonykor újra három hetet. A félév végén, januárus utólján, februárus elején egy heti ún. kis cenzúrai szünet volt. A deákok (csak a VII. osztályon felül volt a tanuló deák!) minden tárgyból külön tettek vizsgálatot egy-egy délelőtt vagy délután, s ott mindenki felelt, akkor kapta az elhatározó, döntő kalkulust. De a négy elemi, s hat gimnáziumi osztály tanulóinak, az ún. osztályosoknak csak amolyan díszvizsgálatuk volt, egyszerre minden tárgyból, egy tanuló egy-két tárgyból felelvén, vagy talán egyből sem. Így akinek korán esett a vizsgálata, esetleg kétheti szünete is lehetett. Húsvétkor megint három hét, pünkösdkor kettő. Erre a kéthónapi kánikulai vakáció. Mikor az első szüreti vakációm kiadásának hírért kellett tudatnom, már magam írhattam meg a levelet apámnak.

Az iskolában mohón olvastam mindent, ami kezembe került. *Kölcsy* verseit 8 éves koromban, ponyváról a *Cigányprédikációt*,

Krasznahorkavár történetét, *Genovét*, *Petőfit*, kalendáriumot, rémtörténeteket, ahogy jött. De különösen divatban volt a mesemondás. Második elemista koromban a Felsősor 5-ben laktam *Tanító* bácsival. Ott volt egy *vajasdi* fiú, nagy mesemondó. De főleg egy nagydiák, a szekundárius, *Szilágyi Farkas* mostani jeles *enyedi* pap, mondott esténként nekünk szép meséket. Nagyon szerettem hallgatni s továbbadni. Így ötlött eszembe, hogy szép tarka borítékos füzetekbe lejegyezzem. Ez volt az én első irodalmi munkásságom. De sajnálom, hogy később kicsinyelve e foglalkozást, eldobtam az érdekes gyűjteményt.

Harmadik elemista koromban már hivatásos írónak csaptam fel. Prózai leírásokat vágtam a tavaszról, nyárról, őszi, téli, s megírtam az első verset *Zrínyi Miklós* hős haláláról. A másik évben már nemcsak didaktiko-lírikus költeményt zengtem a kanárimaldáról, hanem írtam egy ötfelvonásos drámát. Talán fölösleges megjegyeznem, hogy minden felvonás egy-egy kis lapra terjedt, s abból állott, hogy a korona és kard históriáját *Rajcsányiból* párbeszédbe iszkábáltam.

Így aztán mászkáltam tovább rettenthetetlenül a *Parnasszuson*. Mikor a III. gimn. osztályt végeztem, *Toldy* irodalomtörténetét nyertem jutalmul. Fura gondolat volt attól, aki kieszelte, de én azért a nyáron hűségesen bevágtam. Hanem ugyanakkor történt valami egyéb is. *Szucságba*, a pap fiához egy *kolozsvári* rigorozált diák jött tanítónak. Három évvel volt idősebb nálam. De az nagy korkülönbség volt akkor, mikor ő nyilvánosan, szabadon pipázhatott, úrnak szólították még a tanárok is, én meg vessző alatt állottam mindenért, de különösen a pipázásért. Hanem azért ő, tekintélyének gondos megóvása mellett, el-elbeszélgetett velem. Tőle hallottam először az önképzőköréről. Szegről-végre kifirtattam, megértettem a célját, eszközeit, szervezetét. Egészen lázba hozott. Alig vártam, hogy *Enyedre* érjek. Tanulótársaimat kioktattam, fellelkesítettem, s a IV. osztály növendékei kis önképzőkört alakítottunk, osztálytanítónk, *Somkerei Miklós* mostani *széki* esperes elnöklete alatt. Munkáinkat *Szabó Mócsi* szépen, ékesen bepingálta az érdemkönyvbe. Én voltam az éltető lelke, s lázasan, szenvedélyesen dolgoztam. Halomra írtam a búbánatos, epekedő szerelmi dalokat

a hűtlen leányról, s ebből elkövetkezendő korai, szomorú halálomról. Természetesen a mi kaszányaéletünkben leányt messziről sem láttunk, lány pedig minket még kevésbé, s így hűtlenül legkevésbé hagyhatott el. Hanem azért a bús dal csak zengett, egyre zengett. Műveltem az epikát is. *Garay-féle* románcokban, balladákban gyilkoltam vad kéjjel hőseimet. Egész hírem-nevem kerekedett. *Csombordig, Bagóig, Lapádig*, nemigen akadhatott párom.

A húsvéti szünetet otthon töltöttem. Egyszer ellátogat hozzánk egyik rokonom, *Sombory József*, a későbbi *dobokai* alispán. Igen képzett, eszes, szellemes ember volt. Beszélgetés közben azt mondja: „*Hallottam, hogy nagy poéta lettél. Olvass hát nekem is valamit!*” Nagy készséggel vettem elé a versnyalábot. Olvasom hévvel szép románcaimat, balladáimat. Ő nyugodtan, nagy érdeklődéssel hallgatja, s mikor már az ötödik vagy hatodik dalban elbeszélt tragédiában végzem ki kérlelhetetlenül a szerencsétlen leányzót, elégikus hangon, de komikus meghatottsággal csak annyit mond: „*Szegény kicsi leány!*” Mintha pofon vágta volna. Egyszerre érezni kezdtem, hogy bizony bolondságok ezek.

Soha nem írtam többé efféle képzelem alkotta nyögdelményeket. Előbb a görög-római történeteket vettem elő *Lamé Fleury* kezében forgó kis könyveiből. Megénekeltem *Krispost, Kleopátrát, Cornéliát, Julius Caesart* meg tudom is én, kit még. Majd az élethez fordultam. A nyarat *Háromszéken* töltöttem. Dalt zengtem a *Bálványosvár* romjain, a *torjai* kénbarlangnál, a *Szent Anna-tó* partján, megénekeltem a szerencsétlen *Sarolta* császárné tragikus sorát. Az új benyomások hatására egész kötet verssel, útirajzzal loholtam *Enyedre*. S folytattuk az önképzőköri munkálkodást, most már új osztálytanítónk, *Faluvégi Albert* (ma nyug. tanítóképző intézeti igazgató) elnöklete alatt. A szüreti vakáció *dévai* élményei *Koncz Domokos* barátomnál új virágzásba hozták lelkemet. Csak úgy omlott a poéma!

Ám egy véletlen eset új fordulatot adott életemnek. Jött a kis cenzúra. Az osztályunkról elterjedt az a hír, hogy nagyon megcsappant a szorgalma, s felette fogyatékos a tudománya. A vizsgálat a hittannal kezdődött. Én súgtam, mint ahogy az diákfelfogás szerinti becsületbeli kötelesség. A dolog pompásan ment, hogy

már-már rágalomnak bizonyul vala a rossz hírlelés. De egy nagy székely fiú nem hallotta jól, a pad előtt, előttem állván, s zavarában feltűnően felémhajtja fejét a fülének arányában. *Vajna* professzor, az elől ülő pedagogarcha észreveszi. Kisült a turpisság. Éktelen haragra lobban. Engem lepocskondiáz, hátrakerget az utolsó padba. Veszi az anyakönyvet, ír belé valamit. Tudtam már, mit. Ismertem a kezezését is, az eszezését is. Büntetésből a grádusomot, azaz az akkor szokásos rangsorozatot elsőről másodikra javítja, vagyis rontja. Ezt az én elkeseredett lelkem nagy méltánytalanságnak tartotta. Különösen az nem fért a fejembe, hogy hogyan vehet el valaki olyant, amit nem ő adott. Megváltoztathatja-e egy idegen ember öt tanítónak az ítéletét, nem felelet alapján, hanem csak úgy ötletből, hatalommal?

Ezért hát otthagytam *Enyedet*, a kedves *Enyedet*, hol annyi boldog szép időt töltöttem, s hová mindig, mindenünnen szeretettel vissza-visszaszáll a lelkem. Télvíz idején gyalog, harmadmagammal megindultam *Kolozsvárnak*, egy vékony felsőkabátban, melyet *Bogdán Gyula* cimborámtól kaptam emlékül, s melyet azért mindaddig, míg a tavaszi enyhe fuvalom zálogházba nem vitte, csak *bogdánkának* hívtunk.

Kolozsvárt már híre volt jövetelünknek, s új társaim, mint valami szabadsághóst, az eszmék bajnokát, vértanúját üdvözöltek. De szegény anyám kétségbe volt esve, hogy az ő jó fia rebellis lett, s még a szép stipendiumot is elhagyta, jön a semmibe, a nyomorúságba. Tán az ilyen veszedelmes fiút fel sem veszik a kollégiumba. *Sárkány Ferenc* volt a pedagogarcha. Igaz, hogy apámnak régi jó embere, honvédpajtása, birtokostársa; az is igaz, hogy a felesége anyámnak gyermekkori testi-lelki barátnéja, nekem keresztanyám, ő tartott a keresztvíz alá: de hát a törvény, a szabály! A legnagyobb sápolkodás közben lép be hozzánk, még kis cenzúrai vakáció lévén, *Sárkány*, aki pár napra kinézett *szucsági* birtokára, s aki már mindent tudott. „*Képzeld csak, professzor úr, ez a rossz gyermek!*” – sóhajtozik anyám. „*Higgye el, nagysád – szól az én áldott emlékü jó professzorom –, Kolozsvárt is meg lehet élni, nemcsak Enyeden!*” S azzal felém fordul: „*Ne félj, öcsém, csak kitartás, ha fűrészporon s berdón is kell élned!*” Evvel eloszloztak a fellegek. *Kolozsvári* kollégista lettem, s egész iskolai életem alatt

folyvást éreztem a jó *Sárkány* bácsi szeretetét, szíves gondoskodását.

Itt is volt kitűnő önképzőkörünk, az V. osztályban *Valler József* mostani *zalatnai* pap, a VI. osztályban segédtanár korában hamar elhalt *Kóti József* osztálytanítók vezetése alatt. Volt ugyan érdemkönyvünk is, de azért fő orgánunk a szerkesztésében megjelenő *Tavaszi* című lap lett, amelynek vagy két száma ma is birtokomban van. Hiszen *Kolozsvár* hírlapos város – a *diákoknak* is lapjuk volt, a *Remény*. Akkori szerkesztője *Hegedűs István*, II. éves jogász. Abban a kitüntető figyelemben részesített, hogy a *Tavaszi* első számában megjelent költeményemet átvette a diákok, azaz a a VII., VIII. osztályosok, vagyis filozófusok és jogászok lapjába, s csillag alatt elismerő szavakat fűzött hozzá. Nemsokára személyesen is találkoztunk, s szóval is elmondta, hogy csinos vers, de egy kissé emlékeztet *Heinére*. Ugye sokat olvassa? Egy percre küszködött bennem a régi és a modern ember: megvalljam-e, hogy eddig hírért sem hallottam *Heinének*, s különben is hiába olvasnám, mert nem nagyon érteném; vagy nagyképűsködve fitogtassam hazugul olvasottságomat, s mondjam, hogy kedvelt, imádott költőm *Heine* úr? De győzött bennem a tisztességérzet, s megvallottam, hogy még egy sort sem olvastam *Heinétől*. Ekkor adta ide a *Buch der Liedert*, s kötötte a lelkemre, hogy olvassam figyelmesen. Hiszen hacsak úgy menne! Kezdtém olvasni mindjárt az elején a *Traumbildereket*, de egy vakkantást sem értettem belőle. Nagyon lehangolt. Forгатom, forгатom, s megakad a szemem egy rövid kis versen. Ej – gondoltam –, csak nem halok bele. Ha minden szót is ki kell keresnem a szótárból, addig kínlódom, amíg megértem. Kezdem:

*Mädchen mit dem rothen Mündchen,
Mit dem Äuglein suaz und klar,
Du mein libes, kleines Mädchen,
Deiner denk ich immerdar.*

Mädchen, azt persze értettem; *mit, dem, rothen*: világos. De *Mündchen*, az sem az én fejemben, sem a szótárban nincs meg. Éppen úgy: *Äuglein*. Sok kínos vergődésemben, puhatolózásomba került, amíg kisűthettem: mit teszen. De végre megvolt. Nyomban

ékes rímekben le is fordítottam. A többi aztán mind könnyebben-könnyebben ment. Végigolvastam az egészet, s teméntelent fordítottam belőle.

Mikor aztán a VI. osztályban, *Graf Jakab* keze alá kerültünk, mindnyájan más szemmel kezdtük nézni a németet, mint eladdig. A szabadságharc leverése után, ahogy az elnyomó hatalom zsoldosai előzőnlőtték az országot, minden fájdalom, keserűség, nyomorúság a *német* névhez fűződött. Legkényelmesebb, s legédesebb bosszú az iskolában a német nyelv nem tanulása volt. Mi nem tanultunk, a tanítók se igen firtatták. A jobb fiúk annyit megtettek, hogy a grammatikát tanulgatták, *Mozartból* lefordítgatták a műszájolvasmányokat. De kedvről, érdeklődésről szó sem volt. Magam is előbb olvastam franciául, kivált, hogy egyik nagyném, *Kabos Giza*, ha otthon voltam, szórakozásból rákapatott *Bé-rangerre*. Talán egy francia hölgy nem értette volna meg a recitálásomat, de én azért ábrándosan sóhajtoztam:

*Malgré la voix de la sagesse,
Je voudrais amassei de l'or:
Soudain aux pieds de ma maitresse
J'iraia déposer mon tresor.
Adèle, à tou moindre caprice
Je satisferain chaque jour,
Non, non, je n'ai pomt d'avarice.
Mais j'ai beaucoup, beaucoup d'amour.*

De *Graf* a szabad *Helvécia* szülötte; már azért is tisztelettel tekinthettünk rá. Olvastuk *Schiller Wilhelm Telljét*, amely lángragyújtotta szívünket. Megismerkedtünk a német költészet szépségeivel.

Így, mire a nagy önképzőkörbe jutottam, eredeti költemények mellett meglehetősen sűrűn fordítgattam németből, franciából, latinból. A VII. osztály végeztével egész nyáron *Horatius* ódáival foglalkoztam. Az motoszkált a fejemben, hogy rímes sorokban az egészet lefordítom. Vagy húszig valóval el is készültem. Sőt, a görög-re is rámerészkedtem apróbb dolgokkal, amelyek teljesek, de mégsem fárasztják ki az embert. Így az egész *Anakreont* később olvastam, de egyes dalokat már ekkor ismertem, s próbáltam lefordítani, pl. az első dalt: *Thelo legein...*

Hanem, hogy visszakanyarodjak oda, ahonnan kiindultam: talán már a IV. osztályban, de az V-től bizonyosan küldözgettem verseket a lapokhoz. Természetesen a szerkesztők nem voltak boldok, hogy kiadják. Ám voltak lapok, amelyekhez elküldtem ugyan a verset, de aztán magát a lapot nem láttam, s nem tudhatok biztosat a poéma sorsáról. Anyámnak mondogatták ismerősei, hogy olvasták szép verseimet a lapokban. Most aztán nem tudom, hogy igazán akadt vagy egy szerencsétlen szerkesztő, aki kiadta a költeményt. Én azt hiszem, hogy az illetők írott lapunk közleményeit látták, evvel tévesztették össze a dolgot.

Az bizonyos, hogy az én tudásom szerint nyomtatásban, *nélkül*, első költeményem 1872-ben jelent meg. *Boér Emmának* volt jutalomjátéka, s valami titkos imádója verset akart leszóratni a karzatról. Felkérte egyik ismerősét, hogy szerezzen neki ilyet.

Így jutott közvetve, különböző utakon a felszólítás hozzám. Megcsináltam ímmel-ámmal, meg is jelent egy csomó sajtóhibával. Alig ismerhettem magaménak.

Igazi első, nevem alatt kiadott költeményem 1874 tavaszán jelent meg a *Jász-Kunságban*. De itt megint egy vargabetűt kell csinálnom. Azonban a vargabetű nem öl; lélek az, amely megelevenít; jobban megérthetjük a dolgoknak az ő mivoltát.

Az egyetemet *Pesten* végeztem. A múlt évszáz hetvenes éveinek első felében volt a *Magyar utca* és *Cukor utca* sarkán egy kávéház. A kávé egy *Gol* nevű, *Párizsban* is pincérkedett öreges úr volt. Később nevelt leányával *Nyilvayra* szállott az üzlet. *Golról* a *dunántúliak Golának* nevezték el a kávéházat. Ebből lett a tudományos színezetű *Ciconia*, vagy úriasan néha: *Grand Café de la Cigogne*. Itt 5 kr volt egy fekete, 8 kr egy nagy bögre tejeskávé. De egyszer csináltattak vagy három új széket, s felcapták a cikóriálé árát. A fekete 6 kr, a tejeskávé ára 9 kr lett. Ez volt a tanya. Reggel itt kávéztunk, ebéd után itt feketéztünk. Ebédre, s ha futotta, vacsorára *Carlhoz* jártunk, az *Újvilág utcai* henteshez. Az ő korcsmájának csúnya neve volt a diákok közt, úgy hívták: *Kövér t.ű.* De a kosztja jó és olcsó. 25 kr-ért boros ebédet kaptunk. Levest nem ettünk, hanem egy hurkás, húsos főzelék, vagy egy pecsenye 16 kr volt, két kenyér 4 kr, egy „halbszájti” bor 5 kr. Na-

gyon sokan jártak a szűk helyiségbe. Itt nem lehetett időzni, beszélgetni. Az embernek a háta megett állt, várakozott az új vendég, amint lenyelte az utolsó falatot, vagy kortyot, mennie kellett. De a *Ciconiában*, kivált rossz időben, félnapokat is ellebzseltünk, s igazítottuk *Európa* irodalmi és politikai ügyeit.

Aztán itt meg is lehetett vacsorálni. Volt rántotta meg pirítós. A mi asztalunk ezt az utóbbit favorizálta. El is nevezték bennünket *piritistáknak*.

Ebbe a kávé mérésbe csupa egyetemi hallgató vagy nem rég végzett fiatalember járt. Idősebb emberre nem is emlékszem másra, mint az öreg *Rétire*, a híres komikusra, meg egy ügyvédre (a nevét soha nem tudtuk!), aki nagy érdeklődéssel hallgatta beszélgetésinket. Mikor *Kenedinek* egy (a kávéház előtt első) verse megjelent, gondolom, az *Új Nemzedékben*, ő hozta el a lapot, mert a *Ciconiába* csak a *Fővárosi Lapok* jártak, mindenkinek mutogatta, dicsérte: „Meglássák, ebből a fiúból jeles ember lesz.”

Valóban, a közéletnek sok ismert munkás embere került ki a *Ciconiából*. Így pl. *Pósa, Várady Antal, Szabó Endre, Fenyvesi Ferenc, Zsilinszky Endre, Mihály József*. Ott volt *Sasvári Ármin* is, akit érdekes fejéért *Krisztusnak* híttak. Meg *Szalánczy (Behyna) Gyula*. *Futóbolond* című rapszódijával nagy reményeket keltett, *Kenedi* külön felolvasásban méltatta. De aztán vidékre kerülve elhallgatott, vagy legalábbis elrejtőzött. Néha *Reviczky* is bekukkintott. A színészek közül: *Ditrói, Gabányi, Szacsvey*. A *kolozsváriak* közül: *Márki Sándor*, aki váltig tagadja, hogy tőlem került ki nevének az a szellemes átírása: *Marquis Jean d'Or*. De a történelem ítélőszéke előtt bizonyára az enyém lesz az igazság, kivált ennek a tárcának a révén. *Szilasi Móric*, aki akkor nem volt ilyen csúf vénember, hanem csinos, nyalka, fiatal gyerek. *Gergely Samu* akkor is olyan szelíd, csendes, de nagy munkásságú ember. S szegény *Halász Náci*, fiatal kora mellett is még elég... hajas.

Dolinay Gyula akkor is pénzes ember volt, s akkor is szerkesztette a *Hasznos* (piritista nyelven: *Haszontalan*) *Mulattatót*. Pazarul fizetett, egy verssorért egy egész o. é. krajcárt. Ezért írtunk belé, aszerint nyújtva a strófákat, hogy kifussa egy pirítósig.

Érdekes alakja volt a *Ciconiának* a két *Golenich* fiú. Idegen nevők volt, de színmagyarok. *Franci*, az idősebb és a nagyobb, nyel-

vész, maga megvallotta, hogy a németet már egészen elfelejtette, csak annyira emlékszik még, hogy polen = király. Különben nap-pal karmolt a királyi táblán, este novellákat és regényeket írt, de csak spanyol tárgyúakat. Egyik régenye így kezdődött: „*Madrid székesegyháza tornyában tizenkettőt ütött az óra...*” Ez aztán szállólóigévé vált a *Ciconiában*. *Károly*, a fiatalabbik, filozófus volt. Jó katolikus, de azért összes filozófiáját a *Sárospataki Füzetekből* merítette. Persze ez a folyóirat nem járt a *Ciconiába*. Rettenetesen szeretett beszélni a nagy bölcselőkről. Mi csak letorkoltuk valahogy, befogtuk száját. De a szegény kávéscsalád védtelen áldozat volt. Ott szoktak a vendégek közt ebédelni, vacsorálni, hátul egy sarokasztalnál. *Károly* az öreg *Golt*, meg szépen fejlődő nagy leányát kíméletlenül a szegletbe szorította, s óráig magyarázott nekik *Hegelről*, hogy a szegény kávé vak szeméről diónyi verejtékcseppek potyogtak.

No, hát most már célnál vagyunk! *Golenich Károlyt* 1874 elején megválasztották tanárnak a *jászberényi főgimnáziumhoz*, s egyszersmind rábízták a *Jász-Kunság* szerkesztését. Mindnyájunkat megesketett, hogy írunk a lapjába, s elsődlegesen is amit össze tudott szedni, magával vitte. Így jelent meg az én első versem a *Jász-Kunság* 1874. évi folyamának 28. számában. Ennek hát valóban 30 esztendeje. Ugyanabban az évben, július végén tettem le a doktorátust, s jelent meg külön füzetben első munkám: *Az aesthetika hazánkban*.

Ettől fogva írok, írok. 23 kisebb-nagyobb füzetben, kötetben láttak napvilágot verseim, prózai dolgozataim. Most rendezek sajtó alá egy új költeménykötetet. Ezt önzetlenül azért mondom, hogy felhívjam az olvasók figyelmét rá, s siessenek előfizetni, nehogy elkéssenek vele. Szétszórtan megjelent irodalomtörténeti, etnográfiai munkáim jó vaskos néhány kötetet tennének ki összegyűjtve.

Bizonyára a nyájas olvasó gyöngéden azt kérdi: „*De volt e mindebből valami haszna az irodalomnak, a köznek?*” Hát, azt én nem tudom, nem is keresem. Én azt hiszem, hogy volt, mert e hit nélkül nem írtam volna. Az bizonyos, hogy sohasem haszonból, sem hízelgésből nem írtam azt, amit nem hittem. Meggyőződés,

szeretetet vezetett, eszmények lelkesítették. Már én ezután aligha foghatok megváltozni. Amíg bírom (nem fenyegetésből mondom!), csak írok tovább, ahogy *Isten* tudnom engedte. (35)

A nagyenyedi református kollégium 19. századi látképe.

Jubiláris gondolatok

(Részlet)

1875. november 9-én kelt rendeletével nevezett ki *Trefort* miniszter a *lőcsei Királyi Főgimnázium* helyettes tanárává. Öt évvel ezelőtt családi körben kipattant a titok, hogy tulajdonképpen megülhetném 25 éves jubileumomat. Valahogyan aztán kiszivárgott a nagyközönség közé is. *Kuun Géza* gróf, feledhetetlen elnököm az *Erdélyi Irodalmi Társaság* nyilvános ülésében aposztrofált. A hírlapok is szóba hozták. Az *Ujság* fel is szólított, hogy írjak valamit róla, *Évfordulón* címen ezt a verset írtam:

*Oh, egy évszáznegyed
A végtelenségben
Tovatűnő semmi,
Egy kis buborék sem.*

*De arasznyi élet
Görgeteges útján,
Megtörik a lélek
Idegölő munkán.*

*Kezdtem fiatalon,
Acélos erővel,
S állok kimerülve,
Őszbe borult fővel.*

*Kezdtem reményekkel,
Nagy hittel szívemben.
Nézek a jövőbe
Kétségbeesetten.*

*Vidámság derűje
Lelkem beragyogta,
Bánat éjszakája
Borult rá azóta.*

*Bizalommal néztem
Emberek szemébe,
Nem sanda gyanúval,
Veséket fürkészve.*

*Szeretve szerettem
Az egész világot,
Gyűlölség körme még
Szívembe nem vágott.*

*Oh, ez évszáznegyed
Vadul kiforgatott,
Magamnak visszája,
Már nem is én vagyok.*

*A végigbukdácsolt
Áldatlan, bús pálya,
Rettenetes hosszú!...
Vaj' sok van-e hátra?!*

Most immár a harmincadik évforduló is itt van. Úgy gondoltam: megint csak a fenti nótát dúdolhatnám. De aztán eszembe jutott, hogy az én harmincéves pályám története sok eljátszott élet története. Korrajz. S ha nekem nincs is hasznom a felidőzésében, tanulságokat lehet levonni belőle. Hasznos lehet másokra. Hadd mondok el hát, ami idetartozik.

A négy elemi osztályt, a négy alsóbb gimnáziumot, s az ötödiknek első felét a *nagyenyedi ev. ref. kollégiumban* végeztem, a gimnázium többi osztályait a *kolozsvári ev. ref. kollégiumban*, az egyetememet *Budapesten*. Ott tettem le a tanári és a doktori vizsgálatot. Soha egy osztályban sem volt más tanjeggyem, mindig, mindenből: kitűnő. Kitűnő a tanári képesítésem, *summa cum laude* a

doktori. Erre azt mondják: „*Ismerjük az efféle régi fajtájú első eminenseket; ezek találták fel a puskaport.*”

Nem, nem! De valamit mégis bizonyít. Azt, hogy évek hosszú során egyenletesen dolgoztam. Kellett bennem munkakedvnek, kötelességérzetnek lenni. Lehetetlen különben, hogy minden évben új tanítóm is lévén, annyi ember közt ne akadt volna egy, aki kevesebbre értékelt volna.

A második mozzanat az, hogy nem véletlenül léptem a tanári pályára. Gyermekkoromtól, első elemista koromtól tanár akartam lenni. Nem számítva azt a minden gyermekben, ifjúban fel-fellobbanó ábrándos rajongást, amelyben zsönge ifjúságomban én is vi-seltettem a színészet iránt. Tehát a hivatás érzete, szeretete vezett.

Harmadszor: folyvást nagy nélkülözésekkel küzdöttem. S mi-kor *Budapest*en a legnagyobb nyomorban voltam, fényes nevelői állással kínáltak meg. Nem kellett. Én tanulni akartam, s hallgatni az egyetemi előadásokat. Soha egy óráról sem maradtam el. Meg-volt a kitűzött célo-m. Arra törtem habozás, ingadozás nélkül, szí-vós kitarással, amit csak a szeretet adhat. Katonai kötelezettségem teljesítése után egy évig helyettes tanár voltam a *lőcsei Kir. Fő-gimnáziumban*, 18 évig rendes tanár a *körmöcbányai Áll. Főreális-kolában*, tizenkettedik éve, hogy a *kolozsvári Áll. Felsőbb Leány-iskolánál* vagyok.

Kora gyermekségemtől fogva babonás szeretettel csüggök a költészeten, az irodalmon, s művelem és tanulmányozom. Tavaly múlt 30 éve, hogy a nyilvánosság előtt felléptem, amint azt akkor meg is írtam.¹ Ez idő alatt egész kis könyvtárt írtam össze.

Meggyőződése-m, hogy jövődönk alapjai: a magyar nemzeti öntudat ébrentartása, a magyar nemzeti érzés erősítése és a magyar nyelv terjesztése. Minden erőmmel igyekeztem ebben a szellem-ben munkálkodni. *Körmöcbányán* megalapítottam a *Magyar Egye-sületet*, s 15 évig mint titkára, voltaképpen mindenese voltam, a kályhafűtőtől kezdve.

Megharcoltam minden titkos és nyílt ellenségével. S örömmel hallgattam, mikor a végén dicsekedtek a felsőbbség előtt az ered-

¹ Nemzeti Hírlap 1904. 8–9. sz.

ményekkel éppen azok, akik kezdetben legnagyobb akadályokat gördítettek elém.

Meghonosítottuk ebben a kis bányavárosban a magyar színészetet. Gúnyolódások, szidalmak közt dülőre vittük az ügyet. Ott voltam mindenütt, ahol a magyar kultúra fejlesztéséről volt szó.

S hogy visszakerültem *Kolozsvárra*, mindenki ösmeri azt a szeretetet, azt az odaadó munkásságot, melyet az *Erdélyi Irodalmi Társaságban* előbb mint rendes tag, aztán mint titkár kifejtettem. Bármely közmívelődési mozgalom, amelynek munkálkodásomra szüksége van, résen talál. Vonakodás nélkül állok az ügy szolgálatába. Megteszem, ami erőmtől, tehetségemtől kitelik.

De azért soha tanári kötelességeimet el nem mulasztottam. Előszörban annak feleltem meg.

Megfeleltem minden külsőségnek is. Elkezdve attól, hogy csengettyűkondultára megyek az osztályba. Engem egyik igazgatóm azért szólított meg ismételten, hogy igen korán megyek be. Megvolt minden órámról a tanítás terve. Nem azért, mert kell, hanem azért, mert úgy tartottam helyesnek. S tervszerűleg, következetesen avval foglalkoztam.

Arra törekedtem, hogy a tananyagot megértessem. Igyekeztem a tárgyat érdekessé tenni, hogy a figyelmet lekössem, szeretetet keltsek iránta a szívekben. Igyekeztem a tárgyat nemcsak tanítani, hanem megtanítani. Meggyőződése, hogy a középiskolai tanárnak ez a feladata. Nem az, hogy buktasson. Ez igen könnyű mesterség. Meg kell tanítani a növendékeket, s meg is lehet. Éppen úgy, mint a magaviselet elbírálásánál a legsúlyosabb eset az ország összes iskoláiból való kicsapatás, de hány iskola van, ahol ez a büntetés soha nem fordult elő, s országszerte a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. A buktatás is *utolsó* eszköz a tanításban, amelynek csak elvétve volna szabad előfordulnia. Tanítani, megtanítani kell, nem ítélni. Mi nem vagyunk bírák, becsüsök, végrehajtók, hanem tanítók.

Igyekeztem mindig nemcsak tanítani, de a szívre, jellemre hatni, hazaszeretetre, nemes erényekre nevelni. Nem egy előkelő állást elfogadó ember van, ki nyilván megvallja, hogy tölem vett tanulókorában impulzust a munkára, s indult meg a célhoz vezető úton. De sok száz tanítványom mind tanúbizonyságot tehet mellettem.

És ámbár egész életemet a köznek, a munkának szenteltem, soha a felsőbb hatóságtól egy kegyes vállveregetést, egy elismerő szót nem nyertem. Ebből világos, hogy előre még kevésbé haladtam. Harmincévi munka után ott vagyok, ahol kezdtem. Csak a számlálórán haladtam egy pár garas ára fokot. Az utolsónál ott is visszahúztak, az alsóbb fizetési osztályok első fokozatait egyelőre nem töltvén be.

Voltak nekem is vágyaim, ideáljaim. A magyar irodalom egyetemi tanára akartam lenni, mégpedig, mivel evvel is határozott tervem, célom volt: a *kolozsvári* egyetemen. Azt hittem, hogy mint törzsökös erdélyinek, kinek ősei évszázak során itt éltek, itt haltak, békés otthonukban vagy véres csatatereken, valami erősebb érzésem van a szükségletek iránt. Azt hittem, hogy egy eltűnő régi, s egy feltűnő új kor mezsgyéjén születve, élve, tapasztalatból és hagyományokból többet tudok olyat, ami a múltakat jobban megérteti, a jövőt jobban előkészíti. Arról álmodoztam, hogy szeretetemmel, szívós munkaerőmmel megírom *Erdély* irodalomtörténetét. Nyomozom azt a szellemet, amely ezen a sajátos földrajzi fekvésű és politikai viszonyú magyar földterületen lüktetett, alkotott, amelynek hasznát veszi nemcsak az irodalom, hanem a népek boldogításán fáradozó kormányzás is. Szóval: tervszerűleg tenni, dolgozni akartam.

De nem gondoltam, hogy egy ugrással egyszerre az egyetemi katedrába jutok.

Egyelőre a kis vidéki városból a nagy könyvtárak közelébe, *Budapestre* óhajtottam magamat áthelyeztetni, nem előléptetni, hogy dolgozhassam. Nem sikerült. Minden tanulóársam, tanítványom, akiben csak valami volt, ha nem is tehetség, legalább akarat, vágy: célhoz jutott.

Én nem. Ott sínylődtem, vergődtem 18 esztendeig *Körmöcbányán*, mert *Klamarik* nem akarta boldogulásomat és protekcióm nem volt. Kezdő tanár koromban megsértettem *Klamarikot*, aki akkor főigazgatóm volt. Magánbeszélgetés közben védtem az önképzőköröket, amelyeket ő hevesen és tudatlanul támadt. Ezt a bűnömet soha nem bocsáthatta meg. Pedig ő került a mi ügyeink élére mindenható erővel. 18 év után *de Gerando Antonina* és a *kolozsvári Áll. Felsőbb Leányiskola* tantestülete úgyszólván becsem-

pészett az intézetbe. Ez az intézet más ügyosztályba tartozik. *Klamarik* csak akkor tudta meg a dolgot, mikor már itt voltam. Nem lehetett megakadályozni.

Rajtam mind e panasz már, tudom, nem segít. De ha az intéző körök megszívlelik, segíthet a jövő nemzedéken. *Magyarországnak* erkölcsi megújulásra van szüksége. Politikailag minden magyar egyet akar: a független, boldog *Magyarországot*. A pártok tán nem is az eszközökben, csak a tempóban különböznek egymástól. Jöhet kormány bármilyen politikai, gazdasági programmal, bármilyen színmagyar vezényszóval, ha a régi erkölcstelenséget is magával hozza, el kell a nemzetnek vesznie.

A protekció mételyezte meg közéletünket. Hiszem, hogy protekció bizonyos mértékben más helyütt is van. Lehet, hogy egy német egyetemi tanár azért ajánl valakit középiskolai tanárságra, mert a leányát elveszi. De legalább megvan a látszata annak, hogy mint tanár ismeri, ítéletet tud mondani róla, felelősséget vállalhat érte. De mikor nálunk pl. egy magyar irodalmi tanárt egy osztrák tábornok protezsál, hol van itt a tisztességes jóhiszeműségnek csak a látszata is?

Nálunk *csak* protekció van. Az aztán véletlen szerencse, hogy olykor jóra való embernek is akad protektora.

Ezt tudja mindenki, s éppen azért nem munkával, protekciófogdosással igyekeznek boldogulni. A tehetségnek, tudásnak, jellemnek, munkának nincs becsülete. Protekció kell! Ez mindent pótol, de ezt nem pótolja semmi.

És ezt tudja már a gyermek is az iskolában. Hiszen látja, hogy hiába díszbe valaki az osztálynak, az iskolának, nem ő kapja meg a stipendiumot, hanem cégéres szomszédja, aki ennek vagy annak a befolyásos úrnak a fia, öccse vagy mije. Miért tanuljon, dolgozzék? Jobb, ha ezalatt protektort keres.

A protekció eredménye aztán az, hogy az embereket nem alkalmazzák a magok helyén, hanem ahol üresedés van. Hiszen nem ember kell az állás betöltésére, hanem pénz a protezsált fizetésére. Egy kisvárosban egyszer bizottságot küldtek ki napidíjjal valamely régi műemlék megvizsgálására, hogy mondjanak szakvéleményt: igazán műemlék az a templom, s méltó-e a renoválásra? Első volt a kiküldöttek jegyzékében egy szájas, majdnem analfabéta csiz-

madia. Ez jellemzi a mi egész protekciós közéletünket. Csupa műrégész csizmadiák. Értetni nem kell semmihez, csak szemérmetlenül törtetni, kapaszkodni, protektorokat fogni.

Ebben a fertőzött erkölcsi légkörben a legideálisabb ember is elfásul, a legszorgalmasabb munkaerő is elernyed, s megtelnek a szívek keserűséggel, gyűlölettel.

Azokkal a tudatlan, lelkiismeretlen emberekkel, vagy ezekkel az elgyötört, vérig sértett tehetségekkel, leláncolt *Prométheuszokkal* akarjátok kiépíteni *Nagy-Magyarországot*?

Erkölcsi megújulásra van szükség! Azé a párté a jövő, amely erkölcsi tartalmat bír adni beteg közéletünknek. (36)

Ahol Versényi György tanított: a kolozsvári Felsőbb Leányiskola a 20. század elején.

Gyermekkori emlékek

A völgyzugolyban elrejtett kis falunkban minden úgy megragadta képzeletemet: erdő, mező, forrás, patak. Van egy gyermekbosszantó: elmonddjam a veres kakas meséjét? Ennél a kérdésnél tovább soha se halad a dolog. Éppen ezért engem folyvást izgatott a veres kakas. Egy nyáron, aratás után apám a *hunyadi* vásárra ment tehenet venni. Engem is magával vitt. Hadd lássak országot, világot. *Kapuson* a korcsmánál megállottunk. *Gyuri* cigány kifogott, hogy etessen. Alig szállok le a szekérből, hát ott pompázik a szemétdombon egy szép, nagy veres kakas.

Ez az! A szívem csakúgy dobogott. Nem győztem betelni a látásával! Alig bírtam otthagyni. Azután is mindig láttam álmomban, éberen. Hallottam, hogy fut a szekér után.

Tarka képeket, történeteket szőttem róla. Láttam a kicsi játékszekér előtt, amelyet a béres faragott számomra; befogtam, s magam a szekér mögött léptetve tartottam a gyeplőt, hajtottam végig a hegyélen. A kertünk felnyúlt a hegytetőig, a kék égig. Akárhogy őriztek, fellopózkodtam egyszer, hogy szétnézzek a jóságos angyalok közt, akik már annyi szépet hozogattak nekünk. Fáj, hogy az ég csalóka módon eltűnt előttem. De sejtettem távolról a *Kapulát* nevű erdőt. Ez az erdő mindig olyan titokzatos bűbájjal élt lelkemben. Ha a mesében rengeteg erdőről beszéltek, mindig a *Kapulát* jutott eszembe. Bokorról bokorra kísértem a mesehóst. Most is, hogy képzeletemben befogtam a veres kakast a kis szekérbe, a hegyélen sima, keskeny, de nyílegyenes szekérúton egyenesen a *Kapulát*nak tartottunk. Az erdő mélyén szétnyíltak a sűrű bokrok, aranyos vesszővel megsuhintottam a rejtett sziklát. Szétvált, s a tündérbarlangból megraktam kicsi szekeremet drágakövekkel, gyönyörű piros, kék, zöld, sárga, ibolyaszín kövekkel, s nagy vígan csattogtam hazafelé. Amit én avval a veres kakassal képzeletemben hónapokig átéltem, ha azokra mind ráemlékezném, s olyan szépen le is tudnám írni: e volna a világ legszebb tündérmeséje.

Amint szekerünk tovazörgött az öreg országuTON, láttam, hogy szállnak a galambok seregestül a borsóföldekre. Olyan édes, fényes galambok voltak. Áhitattal néztem rájuk. Meg mertem volna esküdni, hogy a *Hamupipőke* jószívű galambjai. Ha csak egyikkel beszélhettem volna!

A tarlón legeltek a nagy szarvú fehér tehének. Úgy szerettem volna téhen lenni! Persze egy kissé magamhoz szabva az átalakulást. Úgy képzeltem, hogy benn, a téhenben rendes mivoltomban ülhetnék két takaros szekérláda közt. A tarlón minden learatott búzaszál ottmaradt része tenyérnyi széles volna, édes meleg sült döbbelccel töltve. Azt legelném.

Otthon sokáig versenyzett szeretetemben a veres kakassal egy kicsi ló. Azt álmodtam, hogy a kasztenről egy kétarasz (az én araszommal!) hosszú ló ugrott le. Gyönyörű, világossárga kis ló, nyakára piros pántlikával ezüstcsengettyű kötve. Egyenesen nekem jött barátságos nyerítéssel, s mindjárt hozzá is fogtam a játékhoz.

Meg voltam győződve, hogy nagyapó, akinek képe ágyam felett függött, ügyel reám éjszaka, s ha a paplant lerúgom magamról, szépen ismét betakar.

Éjjel a narancsáruló olasz leány, két gyermek, s a pásztor juhával mind kiléptek rámájukból. Együtt játszottunk. Napközben előre gyűjtöttem számokra az érdekes történeteket. Kedveskedésül félre is tettem egy-egy darab molnárpogácsát vagy szilvahajlepényt.

Az udvaron a gémeskút. El-elhallgattam nyikorgását; néztem a gém bólogását, mikor vizet merítettek a vályúba. De nem volt szabad odamennünk. Pedig ide ugrott be az édes- meg a mostohaleány, s jutott verőfényes szép mezőbe, ahol a gizes-gazos motyókörtefa meg a kidőlt-bedőlt oldalú sütőkemence van, és ott lakik az öregasszony, akinél a jó mostohaleány egy láda kincset szolgált, a megépített kemence friss kaláccsal kínálta, a megtakarított körtefa édes körtével. A rossz édesleány pedig egy láda kígyót-békát vitt haza, s nem aranyban, de vérbe fagyva érkezett meg.

Ezért, mikor *Hunyadon* apám egy sátorhoz vitt, hogy megvegye nekem a legelső bicskot, s azt mondta, hogy válasszak, a me-

sére gondolva a sok szép drága jószág közül egy kétkrajcáros fanyelű bicskot választottam ki, a körülállók nagy röhögésére. Egyszer mégis odasurrantam. Benéztem a kútba, s minthogy megrezzent a víz színe, láttam a rét szélét. Most is csodálkozom, hogy nem ugrottam be. De tudtam, hogy apám utánam ugrik, úgy is visszahoz, s még ráadásul megnadrágol.

Az állatokkal mind jó meselábon állottam. Hiszen *Raff György* természethistóriájában is maga a ravasz róka beszéli el élete történetét. *Ilána* cselédünk a szememet is majd kicsalta avval az ígérettel, hogy nyulat fog a lucernásból. Nem fogott. De azért én úgy beleéltem magamat a gondolatba, hogy nyulam van; minden nap gondoskodtam vacsorájáról, amit aztán mindig *Ilána* evett meg.

Medvét *Kolozsvárt* láttam először, a *Diána fürdő* udvarán. Ha azt mondták: „*Kászke gurá, moj Nyikuláj!*” – mindjárt kitáltotta a száját. Alig távoztunk onnan, az utcán egy medvetáncoltatóval találkoztunk. Javában táncolt a mackó, mikor a gazdája énekelte: „*Séz frumosz, si dohányestye, váj pujule váj!*” – s a medve szépen leült és pipázott. Szentül hittem, hogy a medve oláh. S mikor a mesét hallottam, hogy csúfondáros megjegyzést tett az ökörszemfiókákra, amiért azok igen elkeseredtek, nem bírtam felfogni, hogyan érthették meg, hiszen az ökörszemek nem tudnak oláhu.

A festett falon, ágyam felett, szöggel karcolgattam egy virágot. Egérialak lett belőle, de kissé csúnya egér. Nem mertem ott hálni, amíg be nem festették újra. Félttem, hogy az igazi egér azt gondolja, hogy csúfolkodom vele, s éjjel kibújik a lyukából, leharapja a fülemet a vasfogával. Mert vasfoga van. Azért dobják a kihullott csontfogakat a lyukába, hogy vasfogat adjon helyébe.

A virágokat is hallottam gyakorta beszélgetni és... „*Hadd el öreg!* – mondjátok –, *mesevilágban élsz te most is, azért vagy olyan szerencsétlen furulyás.*”

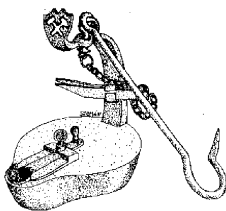
Ha úgy is! Ne bántsátok! Ez legalább az enyém. Nem kell hozzá kinevezés. Protekció nélkül jutottam belé. (37)

Szerkesztői jegyzetek

- (1) *Beszédek*. Losonc, 1880. 43–76.
- (2) *Pesti Hírlap*, 3, 1881, 354 (1075), [1–2] 1, 2; 355 (1076), III. Melléklet [1–2] 1.
- (3) *Magyarország és a Nagyvilág*, 19, 1882, 41, 656.
- (4) *Pesti Hírlap*, 4, 1882, 97 (1178), 2. Melléklet 1; 98 (1179), Képes melléklet 3.
- (5) *Selmeczbányai Híradó*, 2, 1883, 7, [1–2]; 8, [1–2]; 9, [1–2] 1, 2; 10, [1–2] 1, 2; 11, [1–2] 1, 2; 12, [1] 1.
- (6) *Fővárosi Lapok*, 20, 1883, 30, 194–195.
- (7) *Fővárosi Lapok*, 20, 1883, 146, [942–943] 942, 943.
- (8) *Fővárosi Lapok*, 22, 1885, 176, 1130–1131.
- (9) *Ethnographia*, 1, 1890, 335–345.
- (10) *Felvidéki Híradó*, 10, 1891, 6, [2]; 7, [1–3] 3.
- (11) *Zólyomvármegyei Hírlap*, 5, 1891, 24, 2–3.
- (12) *A körmöczbányai M. K. Állami Főreáliskola huszonkettedik évi Értesítője*, 1891/2. Budapest, 1892. [3–45] 3, 4–5, 7–8, 12, 13, 14, 15, 16–18, 20–21, 23–25, 26–27, 28–30, 31, 35, 39, 40–41, 43, 44, 45. Lásd még: *A Pesti Hírlap Esti Lapja*, 43, 1892, 209, 1; 210, 1; 213, 1; 214, 1; 215, 1–2. Újraközlései az alábbi művekben találhatók. Ujváry Zoltán: *Kis folklórtörténet*. V. Néprajz Egyetemi Hallgatóknak, 26. Debrecen, 2002. 42–80.; Uő.: *Magyar folklórtörténet*. II. Debrecen, 2008. 225–257.
- (13) *A körmöczbányai M. Kir. Állami Főreáliskola huszonharmadik évi Értesítője*, 1892/3. Budapest, 1893. 6–34. Rövidített változata német nyelven: *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn*, III. Band, 1893, 3–4. Heft, 101–106.
- (14) *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn*, III. Band, 1893, 9–10. Heft, 255–256. A szögletes zárójelekben: Dudich Endre fordításai.
- (15) *Ethnographia*, 5, 1894, [110–117] 110, 111–112, 113, 114, 115, 116.
- (16) *Erdélyi Híradó*, 7, 1894, 287 (2081), [9] 9; 288 (2082), [9–10] 9, 10; 289 (2083), [9–11] 9, 10, 11.
- (17) *Ethnographia*, 6, 1895, [123–132, 230–239] 123, 124, 125–126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 231, 232, 233, 234, 238, 239.

- (18) *Erdély Népei*, 3, 1900, 3, [17–23] 17, 20–21, 23.
(19) *Ethnographia*, 12, 1901, [125–127, 219–221, 266–272, 315–320] 319.
(20) *Képes könyv. Humorisztikus költemények*. Losonc, 1880. 81–82.
(21) *Költemények*. Budapest, 1888. 38–46.
(22) *Uo.*, 99–120. A *Vadászserencse* című mondafeldolgozás eredeti közlése: *Magyarország és a Nagyvilág*, 17, 1880, 16, 251.
(23) *Ujabb költemények*. Budapest, 1890. 57–60.
(24) *Uo.*, 162–164.
(25) *Uo.*, 169–170.
(26) *Gyopárok. Költemények*. Budapest, 1892. 50–51.
(27) *Uo.*, 64–66.
(28) *Uo.*, 143–145.
(29) *Uo.*, 193–195.
(30) *Fővárosi Lapok*, 25, 1898, 75, 11.
(31) *Száll az ének. Költemények*. Kolozsvár, 1899. 211–214.
(32) *Uo.*, 227–229.
(33) *Uo.*, 243–245.
(34) *Uo.*, 357–364.
(35) *Nemzeti Hírlap*, 1, 1904, 8, 1; 9, 1–2.
(36) *Jubiláris gondolatok*. Kolozsvár, 1905. 3–11.
(37) *Nemzeti Hírlap*, 2, 1905, 64, 1.

Versényi György,

a magyarországi bányászfolklór kutatója

„Mikor engem a kötekedő sors szülőházamból száműzve Kör-möczbánya sziklái közé sodort, Ovidius jutott eszembe, ki a Pontus partján nemcsak bánatos elégiákat küldött szerette Rómája felé, hanem felhasználta az alkalmat, megtanulta a géták nyelvét s ha mást nem tehetett, a Fekete-tenger halait tanulmányozta. Én a néphagyományokra irányozván figyelmemet, szánó mosolylyal találkoztam: nincs ott afféle semmi! S mégis évek során kötetekre valót gyűjtöttem össze!” – olvashatjuk a *Kalotaszegről* a távoli Kör-möczbányára került tanár, Versényi György egyik írásában néprajzkutatói munkásságának kezdetéről és eredményeiről. (Versényi, 1895b, 197.) *„Versényi Györgynek a folklór majd minden ágára kiterjedt a figyelme. Egy-egy témát részletesen igyekezett megvizsgálni és feldolgozni. Közleményei, cikkei elsősorban anyagközlők, de számos olyan szempontra, gyűjtési irányra hívta fel a figyelmet, amely sok tekintetben a modern vizsgálatoknak is megfelel. Műveltsége, nagy irodalmi ismerete, tájékozottsága, filológiai jártassága, tudatos gyűjtőtevékenysége révén a néphagyomány tudományos igényű művelője volt”* – írta *„a magyar néprajznak és folklórenak négy évtizeden át ernyedetlen munkatársá”*-ról (Solymosy, 1918, 312.) a munkásságát újrafelfedező és azt a közelmúltban terjedelmes tanulmányban (Ujváry, 2002, 2007) bemutató/elemező Ujváry Zoltán (Ujváry, 2007, 390.), aki szerint *„Versényi György munkásságának egyik érdeme, hogy a bányászhiedelmek a folklór-műfajok közé kerültek.”* (Ujváry, 2007, 380.) Ezt az érdemét hangsúlyozta ki Paládi-Kovács Attila is, amikor a következőket írta: *„A német földön a Rajna-vidékig követhető bányatorpével és bányaszellemmel kapcsolatos hiedelemtörténetek Versényi György révén*

már 1890-ben bekerültek az *Ethnographia* lapjaira, s ezzel a néprajzi kutatás tematikájába.” (Paládi-Kovács, 2007, 259.) A bányászfoklórnak, valamint a bányavárosok, bányásztelepülések (nemcsak bányász-) folklórjának gyűjtése és kutatása terén valóban sokat köszönhetünk *Versényi Györgynek*.

1. ábra. *Versényi György* arcképe (*Versényi*, 1894c).

Versényi György (1. ábra) 1852. február 2-án született a *Kolozs megyei Szucságon Versényi Károly és borosjenői Korda Anna* gyermekeként. Iskolai tanulmányait 1859-től a *nagynyedi református kollégiumban* (a négy elemi, a négy alsóbb gimnáziumi osztályt, valamint az ötödik első felét), a *kolozsvári református kollégiumban* (az ötödik gimnáziumi osztály második felét és a hatodikot), valamint a *budapesti tudományegyetemen* végezte. Az utóbbi intézményben, ahol például *Greguss Ágost*, *Toldy Ferenc* és *Horváth Cyrill* voltak a tanárai, 1874-ben szerzett középiskolai tanári

oklevelet és tett 1877-ben magyar nyelvből és bölcsészetből, valamint esztétikából doktori szigorlatot.

Egyetemi tanulmányai után, 1874–1875-ben katonai szolgálatot teljesített *Bécsben*. Az 1875–1876-os tanévben a *lőcsei Királyi Főgimnáziumban* tevékenykedett, mint helyettes tanár, majd *Körmöcbányán* (2. ábra) kapott munkát, ahol 1876-tól 1894-ig rendes tanárként majd’ két évtizeden át tanított magyar nyelvet és irodalmat az *Állami Főreáliskolában*. Ugyanezeket a tantárgyakat (időnként földrajzot és magyar történelmet is) tanította szintén rendes tanárként 1894 és 1906 között a *kolozsvári Állami Felsőbb Leányiskolában*, ahol éveken át a tanári könyvtár őre is volt.¹

2. ábra. Körmöcbánya látképe a 19. század végén.

¹ Életéről és munkásságáról lásd például: Ethnographia, 1891a; Athenaeum lex., 1893; Schack, 1896, 48.; Pallas lex., 1897; Versényi, 1898 (szerkesztői lábjegyzet); 1904; 1905a-b; Sándor, 1910, 128.; Felszeghy, 1911; Szinnyi, 1914; Baros, 1918; Gyászjelentés, 1918; Solymossy, 1918; M. irod. lex. 1., 1926; Révai lex., 1926; György, 1938, 12, 17, 18.; Gyalui, 1939, 19, 20, 21, 35.; Györke, 2000; Ujváry, 2002, 2007. Arcképe megjelent például: Versényi, 1890b, o. n.; 1894c; 1894d; 1898 (névének aláírásával); Felszeghy, 1911, 445.; Ujváry, 2007, 374.

Nyugalomba vonulása után, 1906-tól 1917-ig *Budapesten* élt, a fővárosban több évig az *Országos Nőképző Egyesület Veres Pálné Felsőbb Leányiskolája* címzetes igazgatójaként működött. Élete végén, rövid időre visszakerült *Kolozsvárra*, s a „kincses város”-ban hunyt el 1918. június 20-án. Végso búcsúztatása 22-én volt a város *Köztemetőjében*. Koporsóját a tisztelők és más családtagjai mellett megboldogult feleségétől, *Medgyes Klárától* született kilenc gyermeke állta körül.

A főfoglalkozását tekintve középiskolai tanárnak, *Versényi Györgynek*, az irodalomtörténésznek, esztétának, néprajzkutatónak, költőnek és írónak, több tudományos és kulturális egyesület (pl. *Erdélyi Irodalmi Társaság, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Magyar Egyesület, Magyar Néprajzi Társaság* stb.) tagjának és tisztségviselőjének, számos könyv, tanulmány, cikk, novella, tárcs és vers szerzőjének² első szépirodalmi műve, ahogy egy helyen írta: „*Igazi első, nevem alatt kiadott*” költeménye (Versényi, 1904, 9. sz. 1.) a *jászberényi Jász-Kunság* című lapban jelent meg 1874. április 11-én (Versényi, 1874a), s ugyanabban az évben látott napvilágot nyomtatásban a „bölcsész tudori” fok elnyerése céljából írt értekezése (Versényi, 1874b), majd néhány év múlva kikerült a nyomdából az első néprajzi dolgozata is.

Ez utóbbinak *A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről* című cikkét tekintjük, amely a magyar nyelv ápolása céljából általa 1880-ban alapított és másfél évtizeden át titkárként irányított (Versényi, 1886; 1905a, 6.; Sándor, 1910, 62.) *körmöcbányai Magyar Egyesület* estélyén ugyanazon év március 28-án megtartott előadásának írott változata (Versényi, 1880a). Ebben témaválasztását így indokolta: „*Már Magyarország sok vidékéről gyűjtöttek, de a mi bányavidékünk még egészen parlagon áll. Sőt a bányásztárgyú műdarabok is olyan ritkák s rendesen oly értéktelenek, hogy bátran mondhatjuk: a bányászvilág ismeretlen a magyar költészetben.*”

² Műveinek jegyzékei: *Ethnographia*, 1891; Versényi, 1905a, 12–30.; Szinnyei, 1914, 1147–1148.; Solymossy, 1918, 313.; Ujváry 2002, 36–37.; 2007, 390–391.

(Versényi, 1880a, 45.) Ebben a vonatkozó irodalom, valamint saját gyűjtései és tanítványainak adatközlései (Versényi, 1880a, 64, 66.) alapján számos, bányavárosokat, bányásztelepüléseket érintő (nemcsak a bányákkal és a bányászattal kapcsolatos) mondát említett, illetve közölt, s cikkéből a különféle babonák, hiedelmek és szokások leírásai sem hiányoznak. Írását gyűjtésre való buzdítással zárta: „Szóval mind e sok beszédnek az a vége, hogy tegyünk már a néphagyományok gyűjtése terén mi is valamit. Én első lépésül be akartam mutatni azt a keveset, a mit eddig összegyűjtenem sikerült.” (Versényi, 1880a, 76.)

A következő években megjelent, különféle témájú írásaiban, például a karácsonyi és szilveszteri babonákat (Versényi, 1881), a lakodalmi babonás szokásokat (Versényi, 1882a), a nagyheti babonákat (Versényi, 1882b), a *felvidéki* néphagyományokat (Versényi, 1883a) bemutató, illetve a *felvidéki* húshagyókeddi (Versényi, 1883b) és Szent Iván-napi (Versényi, 1883c) szokásokról szóló cikkeiben sok adat szerepel a *felvidéki* bányavárosokból, bányásztelepülésekről (például *Szomolnokról*, *Rozsnyóról*, *Selmecbányáról*, *Hodrusbányáról*, *Libetbányáról*), elsősorban, saját gyűjtései alapján, *Körmöcbányáról* és környékéről.³

Versényi György kezdettől nagy figyelmet szentelt az általa *bányaszellelemnek* vagy *bányarémmek* nevezett, másutt, például (amint

³ *Körmöcbányának* 1890-ben 4222 (480 magyar, 2210 német, 1485 szlovák, 4 román, 35 egyéb nemzetiségű) lakosa volt. A településhez tartoztak az alábbi ún. „területi község”-ek: *Jánoshegy* (*Johannisberg* vagy *Berg*), *Jánosrét* (*Honneshäu*, *Honeshaj*, szlovákul *Lucska*), *Kékellő* (*Blaufuss*, szlovákul *Plovec*), *Kunosvágása* (*Kuneschäu*, *Kuneshaj*) (többségében német lakosságú); *Felsőtóti* (*Windischdorf* vagy *Hornavesz*), *Körmöcliget* (*Legentl*), *Sváb* (*Schwabenhof*) (többségében szlovák lakosságú). (Versényi, 1893a, 9–10.; Hlatky, 1897, 17.; 1909, 130–132.) „*Körmöcbányához tartozott még 9 falu, melyek más falvakkal szemben előjogokkal bírtak. [...] Névszerint Legentl (Városliget), Windischdorff (Ókörmöske), Schwabenhof (Hornavész), Hanueszhay (Jánosrét), Berg (Jánoshegy), Blaufuss (Kékellő), Ober Turcer (Felső-Turcsok), Unter Turcer (Alsó-Turcsok), Koneschhay (Kunosvágás).*” (Zsemley, 1905, 571.)

ezt korabeli és későbbi gyűjtésekből tudjuk) *Pécsbányatelepen és Hosszúhetényben bergmandli, Várpalotán bányamanó, Felsőgalán bányaszellem, Etesen, Karancsberényben és Mátraszélén, valamint Iglón bányatorpe, Dobsinán és Rudnán permonyik, Torokón birgej, Felsőbányán, Kapnikbányán és Aknaszlatinán bányapásztor* névvel illetett, a bányában „élő”, ott a bányászokat segítő vagy büntető, illetve egy „személyben” segítő és büntető természetfeletti lény alakjának.⁴ Már fent említett, 1880-ban megjelent első néprajzi tanulmányában több oldalon át írt róla (Versényi, 1880a, 62–68.), három év múlva egyik cikkében panaszkodott, hogy „A bányaszellemről többször említett értekezésem [Versényi, 1880a] megjelenése óta nem kaptam semmi újabb adatot. Pedig ez minket itt a bányavidéken leginkább érdekelne.” (Versényi, 1883a, 10. sz. 2.)

Az 1885-ben megjelent egyik cikkében a *felvidéki fenyvesek* legendás (pintyféle) madarának, a *keresztcsőrnek*⁵ a fogását mutatta be, s a *körmöcbányai* madarászás leírásába is „becsempészett” néhány, a felvidéki (szepességi, gölnicbányai) *bányaszellemről* szóló történetet. (Versényi, 1885, 1130–1131.)

Egy fennmaradt levél tanúsága szerint *Versényi Herrmann Antalt* az 1870-es évek végén már bizonyosan ismerte (Versényi, 1878), s miután 1888-ban elkészült egy, a *bányarémről* szóló összefoglaló tanulmánnyal, elküldte azt *Herrmannnak*, hogy a dolgozatot az általa 1887-ben alapított és szerkesztett *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*ban közölje. Az 1888. április 2-án *Körmöcbányán* kelt levelében az alábbiakat írta – egyebek mellett – a szerkesztőnek:

⁴ A *bányaszellem* elnevezéséről, tulajdonságairól és cselekedeteiről részletesebben lásd: Hála–Landgraf, 2001a, 26–32, 64–68., további bőséges irodalommal.

⁵ A hagyomány szerint a *keresztcsőr* (*Loxia curvirostra*) Jézus megfeszítésekor ki akarta húzni a szögeket a keresztfából, ami nem sikerült neki, akkor „csuszamlott” keresztbe a csőre. Jézus hálájának köszönhetően, ahol ez a madár tartózkodik, oda nem csap villám. „Énekéért, husáért s villámhárító voltáért tömegesen is fogdossák.” (Versényi, 1885, 1130.) Korábbi cikkében a *keresztcsőr*ről: Versényi, 1880a, 58–59. Verse ugyanarról: Versényi, 1888a, 99.

„A bányarémről szóló értekezést küldöm, de mielőtt kiadnám kezemből, szeretnék egy kissé lapozgatni az Erdélyi-féle népk. gyűjteményben és Pap Gyula palóc népmeséiben. Ezek sem nekem, sem könyvtárunknak nincsenek meg. Többször megrendeltem, de nem juthattam hozzá. Nem tudná rövid időre használatra megkölcsönözni? [...]” (Versényi, 1888b)

Az ugyanazon év május 6-án ugyanonnan keltezett levelében a következőket olvashatjuk:

„Kedves barátom! A bányarémről írott cikkemet küldöm. Azért késtem vele, mert szerettem volna átnézni Erdélyi gyűjteményét s Pap Gy. palóc népmeséit. De nem juthattam hozzájuk. Így ha van bennök valami idevonatkozó, mellőznöm kellett. Szeretném, ha azután, mintegy mutatóványul az Ethn. Mitt. legújabb füzetéből magyarul is megjelenne valamely fővárosi lapban, pl. az Egyetértésben. Ott többen olvasnák s tán ezen a réven juthatnék még egy pár új adathoz. Próbálja meg! [...]” (Versényi, 1880c)

A bányarémről című tanulmány végül is nem az *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn*ban és nem az Egyetértésben, hanem az időközben, 1889-ben megalakult Magyarországi Néprajzi Társaság (amelynek Versényi kezdettől rendes tagja volt [Ethnographia, 1890], sőt, abba a körmöcbányai Magyar Egyesületet is beléptette [Ethnographia, 1891b]) folyóiratában, az *Ethnographiában* látott napvilágot, mint az egyesület 1890. június havi ülésén elhangzott előadás írott változata (Versényi, 1890a). Ebben, miután szintén a vonatkozó és az általa elérhető irodalom alapján bemutatta a mesék és a mondák törpéit, a következőket írta:

„Néhány év előtt az ország minden bányavidékére felszólításokat küldtem, kérve a bányatiszteket, hogy sziveskedjenek nekem iratokat küldeni a bányarémről, tájékoztatást nyújtva, hogy minő kérdésekre várnék feleletet. De egyetlenegy helyről sem kaptam választ. Így a bányarém ismertetését adva, egyedül a magam hiányos böngészeteire vagyok utalva, s éppen a magyar nyelvű bányavidékekhez nem volt alkalmam eddig hozzáférni.” (Versényi, 1890a, 338.)

Amint ez a fentiekből kitűnik, vizsgálódásaihoz senkitől sem kapott segítséget, így a saját kutatásai alapján foglalta össze a bá-

nyarémre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat (elnevezései, alakja, öltözete, „családi élete”, természete, viselkedése stb.), mondanivalóját az ország különböző bányavidékeiről származó mondákkal illusztrálta. Úttörő tanulmányát az alábbi szavakkal fejezte be:

„Ezek azok, a miket eddig a bányarémről összegyűjtenem sikerült. Talán akadnak, kik olvasták s nem engedik elkallódni a még feltalálható adatokat, hanem illetékes kezekbe juttatva, megmentik a tudománynak.” (Versényi, 1890a, 345.)

A régen érlelt dolgozatának megjelenése okozta örömbe némi öröm is vegyült, amint ez a *Herrmann Antalnak* írt egyik levele alábbi soraiból kiderül:

„A bányarémről szóló értekezésemben sok a sajtóhiba. Mindjárt írtam volt a szerkesztőnek [Réthy Lászlónak], de nem találta szükségesnek a helyreigazítást. Pedig én azt hiszem, tudományos munkában ez igen fontos. [...]” (Versényi, 1890c)

Az 1894-ig tartó *körmöcbányai* éveiben írt cikkei közül – ismereteink szerint – már csak kevésben szerepel bányászmonda, illetve annak említése (Versényi, 1891a, 7. sz. [3.]; 1893a, 9.), mert – amint Herrmann Antalnak küldött egyik levelében írta – „A bányászmondák gyűjtésével nem hagytam fel, csak nagyon nehezen megy.” (Versényi, 1891c)

Viszont értékes folklóranyagot, gyermekversikéket és mondókákat (Versényi, 1893a; 1893b) és népdalokat (Versényi, 1893c) közölt *Körmöcbányáról* és vidékéről. Az 1890-es évek elején publikált cikkei közül megemlítjük még a *Körmöcbánya* 18. század eleji társadalmi viszonyait és szokásait bemutató (Versényi, 1891b), a gyermekekre vonatkozó néphitadatokat (köztük *körmöcbányaiakat*, *nagybányaiakat* és *Rozsnyó környékieket* is) felsorakoztató (Versényi, 1894a) és a *Babonás napok* (Versényi, 1892a-b; 2002; 2008) című dolgozatát. Az utóbbi, bányavárosokra és bányásztelepülésekre (pl. *Körmöcbánya* és vidéke, *Szomolnok*, *Selmecbánya*, *Brenóbánya*, *Désakna*, *Nagybánya*) vonatkozóan is bőséges adatokat közlő és már megjelenésének idején méltányolt, *Herrmann Antal* által „érdekes”-nek és „tanulságos”-nak (Herrmann, 1893, 78.) nevezett, *Katona Lajos* megfogalmazása szerint „érdemes”-nek, „követésre méltó”-nak és „hasznos munkácská”-nak (Katona, 1893, 69,

70.) tartott dolgozat *Versényi* (a bányarémről szóló mellett) második úttörő műve, ahogy *Ujváry Zoltán* megfogalmazta:

„*Egy nagy tanulmányban Babonás napok címen (1892) összefoglalta jeles napról jeles napra haladva a kalendáris szokásokat és babonákat. Bőséges példáival az esztendő folklórjáról elsőként összeállított munkának tekinthető.*” (*Ujváry*, 2007, 378.)

Majd’ két évtizedes *körmöcbányai* tartózkodás után 1894-ben megérkezvén új szolgálati helyére, *Kolozsvárra*, rövid idő alatt beilleszkedett és bekapcsolódott a város társadalmi és kulturális életébe, s szinte átmenet és megszakítás nélkül folytatta szép- és szakirodalmi munkásságát.

Sok egyéb mellett megérkezésének évétől kezdve több néprajzi programadó cikket és felhívást tett közzé. A *néphagyományok gyűjtéséről* címűben a nőket buzdította néprajzi gyűjtőmunkára, s felsorolt példái között több az *észak-magyarországi* bányavidékről (*Korponáról*, *Körmöcbányáról*, *Szinóbányáról*) származik. (*Versényi*, 1894b, 288. sz. 9, 10.; 289. sz. 9, 10.) A *Teendőink az ethnographia terén* címet viselő írásával tanítókat, papokat és más értelmiségieket szeretett volna megnyerni a néprajzi kutatásnak és a felsorolt teendők között a *bányarémmel* kapcsolatos gyűjtés is szerepel, mert – amint írta – „[...] a törpék az eddigi gyűjteményekben nagyon gyéren fordulnak elő, a mint azt A bányarémről írott értekezésemben (*Ethnographia* I. 7.) kimutattam.” (*Versényi*, 1895b, 198.) Az *erdélyi* népmondák gyűjtését szorgalmazó dolgozatában a feladatok között nevezte meg a „*népies és babonás alakokról*” (pl. a törpékről, bányarémekről) „*szóló csodálatos történetek*” rögzítését is (*Versényi*, 1900a). A húsvéti szokásokat bemutató írásában *körmöcbányai*, *torockói* és *szomolnokai* adatok is szerepelnek (*Versényi*, 1900b, 17, 20, 21, 23.).

Kolozsvári munkálkodásának elejére esett a *Felvidéki népmondák* címet viselő dolgozatának a megjelenése, amelynek anyagát bizonyosan még a *körmöcbányai* évek alatt gyűjtötte össze. Ebben szép számban szerepel bányavárosokkal, illetve bányásztelepülésekkel kapcsolatos folklóranyag (pl. *Körmöcbányáról*, *Jánoshegyről*, *Korponáról*, *Szinóbányáról*), köztük több bányászmonda is

(Versényi, 1895a, 123, 124, 125–126, 127, 128, 129–130, 131, 132, 231, 232, 233–234, 238, 239.)

Az *Erdélyi Kárpát Egyesület* a 19–20. század fordulóján tervbe vette az erdélyi népmondák összegyűjtését és kiadását, a szerkesztéssel *Versényi Györgyöt* bízták meg (Versényi, 1900a). Ismereteink szerint e mondákból kötet nem született, viszont az *Ethnographiában* megjelent egy összeállítás *Versényi* tollából, amelyben azonban csupán egy bányászmonda szerepel a *désaknai vízi szellemről*, azaz egy, a bánya tavába fulladt és *vízi szellemmé* lett sóvágóról (Versényi, 1901, 319.).⁶

Versényinek Erdélyben kevés szerencséje volt a bányászfoklórral, kutatómunkája, illetve gyűjtési felhívásai nemigen eredményeztek bányászmondákat, -hiedelmeket, viszont részese lett egy kisebbfajta irodalmi botránynak, mégpedig éppen egy bányászati vo-natkozású elbeszélő költemény kapcsán.

A 17. századtól ismert az a történet, amely szerint *Nagybányán* egykor nagy bányaszerencsétlenség volt, ennek következtében háromszáz bányász halt meg. A bánya tulajdonosa, az erdélyi fejedelem mulatságra hívta meg a bányászfeleségeket, akik szórakozás és tánc közben a fejedelem cinikus kijelentéséből tudták meg, hogy özvegyek lettek.⁷

Történt, hogy az *Erdélyi Irodalmi Társaság* 1905. március 5-én a *kolozsvári Kereskedelmi Akadémia* dísztermében megrendezett felolvasóülésén, nagyszámú közönség előtt, *Versényi* mint az egyesület titkára olvasta fel költőbarátjának,⁸ *Révai Károlynak* a fenti

⁶ *Versényinek* a bányászfoklóról, ezen belül a bányászmondákról szóló művei a témával foglalkozók részéről megkerülhetetlenek. Ezért a *Landgraf Ildikóval* írt, a magyarországi bányászmondák rendszerezésére tett kísérletünkben, illetve annak példatárában gyakran idéztünk azokról (Hála–Landgraf, 2001a, 14, 15, 17, 19, 21, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 36–37, 47, 64–65, 67, 69–70, 74–75, 76, 77, 80, 92–102, 115.).

⁷ A mondáról, annak változatairól, eredetéről, tánc történeti, szépirodalmi stb. vonatkozásairól lásd: Hála–Landgraf, 2001a, 21–22, 50–52.; 2001b. Az utóbbi tanulmány újraközlése: Hála–Landgraf, 2006.

⁸ *Versényi György*höz című versét lásd Révai, 1907, 37–38.

történetet feldolgozó és azt *I. Rákóczi György* erdélyi fejedelem és felesége, *Lorántffy Zsuzsanna* korába helyező, *A háromszáz özvegyasszony tánca* című művét, amit a jelenlévők elismerő tapsa követett (Ellenzék, 1905; Nemzeti Hírlap, 1905a). A vers hamarosan megjelent egy lapban és az *Erdélyi Múzeum* újraközölte (Szádeczky, 1905, 169–171. vö. Hála–Landgraf, 2001b, 499–500.). Mivel *Révai* elbeszélő költeményében meglehetősen rossz színben tüntette fel az erdélyi fejedelmet és feleségét, *Szádeczky Lajos* történész, egyetemi tanár indulatos és dörgegelmes kritikát írt róla, amelyben kategórikusan visszautasította a szerző történelemhamisítását és deheroizálását.⁹ Bizonyára ez az éles hangú bírálat volt az oka annak, hogy *Révai Károly*, a „nagyági, szelidlelkű bányászpoéta” (Nemzeti Hírlap, 1905b), az irodalomtörténetben ma is számon tartott költő, népszínműíró és műfordító (M. irod. lex. 2., 1965; Csikay, 1994) e művét később megjelent köteteibe nem vette fel, pedig azokban több bányászati vonatkozású verset (pl. *Búcsú Nagyágtól*, *A bányában*; illetve *Egy öreg bányász leveléről*, *Nagyágon*) közölt (Révai, 1907, 73–75, 78.; 1916, 59, 138.). *Versényinek* is kellemetlen lehetett az ügy, s ezért arról az *Erdélyi Irodalmi Társaság* 1905. május 14-én megrendezett közgyűlésén, amelyen *Szádeczky Lajos* is jelen volt, a tizenhetedik egyesületi évről szóló titkári beszámolójában (legalábbis a korabeli hírlapi tudósítás szerint) mélyen hallgatott (Nemzeti Hírlap, 1905c).

Amint azt már a fentiekben említettük, *Versényi György* első verse 1874-ben jelent meg. Ezt követően élete végéig írt és publikált költeményeket, az 1880-as évektől bányászati vonatkozásúakat is. Az utóbbi változó színvonalú, de többnyire a verselésben való jártasságát és verstani ismereteit tükröző, helyenként valódi költői vénáról tanúskodó versek között népdalszerű „bányászdalok”, balladisztikus művek, életképek és bányászmonda-feldolgozások egyaránt vannak. Ezekhez a költeményeihez az ihletet *Körmöcbányán* és vidékén merítette, már régen *Kolozsváron* élt, ami-

⁹ Szádeczky, 1905, 1969. A bírálatot részletesen ismertette a *Nemzeti Hírlap* (1905b) is.

kor az ilyen jellegű versei alatt még mindig a jeles bányaváros neve szerepelt (Versényi, 1899, 211–214, 227–229, 243–245, 357–364.).¹⁰

Említett költeményeinek gyakori szereplője a *bányarém*, „aki” prózai műveiben, például a *Szerencsefia* című elbeszélésében is megjelenik. A gyermekeknek szóló kis történetet így vezette be:

„A libegő kis bányamécs mellett fontak, vagy csipkét vertek az asszonyok, leányok a hosszú téli estéken, a férfiak meg faragcsáltak járomszöget, ásónyelet, gereblyefogakat. Közben-közben dalolgattak, mesélgettek. Különösen sokszor volt szó arról, hogy a bányában megjelenik néha a bányarém, egy iczi-piczi kis ember. Hosszú szakálla, balkezeiben bányamécs, jobbkezeiben aranyos csákány, fejében zöld bányászsipka. Feltárja a töméntelen aranyat, ezüstöt annak, a kit szeret, hogy gazdag ember lesz egyszerre belőle. Beszéltek a fehér tündéraszonymról, a ki Szent György éjszakáján kincses helyre viszi a kedveltjét. [...]” (Versényi, 1900c, 12.)

Versényi György „Széleskörű folklorisztikai munkásságáról a néprajztudomány történetében, lexikonjában nem találunk hivatkozást.” Halála óta „neve olykor-olykor egy lábjegyzetben fordul elő. A folklórtudomány őt alighanem az irodalomtörténet területére sorolta, noha folklorisztikai munkássága lényegesen jelentősebb, a folklórkutatás történetében pedig különösen kiemelkedő” – értékelte néprajzi tevékenységét Ujváry Zoltán. (Ujváry, 2007, 371.) Versényi György a bányászfoklornak, valamint a bányavá-

¹⁰ Versényi György bányászati vonatkozású költeményei közül e sorok írójának az alábbiakat sikerült megtalálnia: *Bányászdalok I–XI.*, *Bányászdalok I–X.* (A keresztcsőrről, Vadászszerencse, Az Omlás, A tündérgyík, A szlatinai sóvágó, Szomolnok, Kíváncsiságból, A bányarém bosszúja, A jelek, Az asszony verve jó) (Versényi, 1888a, 38–46, 99–120.); *Bányászdal* (Versényi, 1880b, 81–82.); *Vadászszerencse. Bányászrege* (Versényi, 1880c); *Széles Kata, Bányászünnep, A bányász* (Versényi, 1890b, 57–60, 162–164, 169–170.); *Bányászkorcsma, Bányászdalok I–III.*, *Hófúvatban, A gyémántbányász* (Versényi, 1892c, 50–51, 64–145, 193–195.); *Bányászdal* (Versényi, 1898); *Mese (De csak félig), A szegény törpe, Krisztus és a bányászok, A bányász* (Versényi 1899, 211–214, 227–229, 243–245, 357–364.).

rosok és bányásztelepülések egyéb folklórjának nemcsak gyűjtője/kutatója, hanem a téma vizsgálatának figyelemre méltó eredményeket elért egyik hazai úttörője is volt. A fentiekkel ezt igyekeztünk bizonyítani.

Hála József
etnográfus

I r o d a l o m

Athenaeum lex.

- 1893 Versényi György. In: Acsády Ignác (szerk.): *Az Athenaeum kézi lexikona*. II. L–Z. 1814. Budapest.

BAROS Gyula

- 1918 [V. M.] †Versényi György. *Irodalomtörténet*, 7, 7–10, 356–357.

CSIKAY Valéria

- 1994 [Cs. V.] Révai Károly. In: Péter László (főszerk.): *Új magyar irodalmi lexikon*. III. 1717. Budapest.

Ellenzék

- 1905 Az Erdélyi Irodalmi Társaság. *Ellenzék*, 26, 54, 4.

Ethnographia

- 1890 A Magyarországi Néprajzi Társaság szervezete. *Ethnographia*, 1, 59–68.

- 1891a Magyarországi Ethnographusok. III. Dr. Versényi György. *Ethnographia*, 2, 87.

- 1891b Új tagok. *Ethnographia*, 2, 96.

FELSZEGHY Dezső

- 1911 Versényi György. *Erdélyi Lapok*, 4, 15, 445–447.

GYALUI Farkas

- 1939 *Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság ötven éve*. 1888–1938. Kolozsvár.

Gyászjelentés

- 1918 [Versényi György gyászjelentése]. Országos Széchenyi Könyvtár, Plakát- és Aprónyomtatványtár, Budapest.

GYÖRKE Ildikó

- 2002 [Gy. I.] Versényi György. In: Péter László (főszerk.): *Új magyar irodalmi lexikon*. P–Zs. Második, javított, bővített kiadás. 2421. Budapest.

GYÖRGY Lajos (szerk.):

- 1938 *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. 1859–1934.* Kolozsvár.

HÁLA József – LANDGRAF Ildikó

- 2001a *Magyarországi bányászmondák.* Rudabánya. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek, 24–25.)
- 2001b A háromszáz özvegyasszony tánca. Egy bányászmondánk néhány történeti, irodalomtörténeti és folklorisztikai vonatkozása. In: Hála József–Szarvas Zsuzsa–Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére.* 485–509. Budapest.
- 2006 A háromszáz özvegyasszony tánca. Egy bányászmondánk néhány történeti, irodalomtörténeti és folklorisztikai vonatkozása. In: Hála József: *Ásványok, közetek, emberek. Történeti és néprajzi dolgozatok.* 203–225. Budapest. (Életmód és tradíció, 9.)

HLATKY József

- 1897 Körmöcbánya és vidékének néprajzi viszonyairól. *A körmöcbányai M. Kir. Állami Főreáliskola huszonkettedik évi Értesítője* 1896–97. 3–17.
- 1909 Körmöcbánya városának bányászata a múltban és jelenben és városunk jövője. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 42/2, 129–134.

HERRMANN Antal

- 1893 [N–s] Dr. Versényi György, Babonás napok. *Élet*, 3, 2, 77–78.

KATONA Lajos

- 1893 Dr. Versényi György: Babonás napok. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 17, 68–71.

Magyar irodalmi lexikon 1.

- 1926 Versényi György. In: Ványi Ferenc (főszerk.): *Magyar irodalmi lexikon.* 884. Budapest.

Magyar irodalmi lexikon 2.

- 1965 Révai Károly. In: Benedek Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon* II. 597. Budapest.

Nemzeti Hírlap

- 1905a Az Erdélyi Irodalmi Társaság felolvasó ülése. *Nemzeti Hírlap*, 2, 53, 2.
- 1905b 300 özvegyasszony táncza. *Nemzeti Hírlap*, 2, 66, 3.
- 1905c Az Erdélyi Irodalmi Társaság ülése. *Nemzeti Hírlap*, 2, 109, 2.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

- 2007 Új közelítések és a távolodó ipari társadalom. In: *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században*. 247–271. Budapest.

Pallas lexikon

- 1897 Versényi György. In: *A Pallas nagy lexikona*. XVI. 800–801. Budapest.

RÉVAI Károly

- 1907 *Delelő. Versek*. Kolozsvárt.
1916 *Alkonyat. Versek*. Nagybánya.

Révai lexikon

- 1926 Versényi György. In: *Révai nagy lexikona*. XIX. 178. Budapest.

SÁNDOR József, Pákéi

- 1910 *Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910*. Kolozsvárt.

SCHACK Béla

- 1896 *Kereskedelmi iskoláink és tanáraink a millennium esztendejében*. Budapest.

SOLYMOSSY Sándor

- 1918 [yr.] Dr. Versényi György † (1852–1918). *Ethnographia*, 29. 312–313.

SZÁDECZKY Lajos

- 1905 A historia nem mese s a mese nem historia. Tiltakozás I. Rákóczi György megcsúfolása ellen. *Erdélyi Múzeum*, 22, 3, 168–173.

SZINNYEI József

- 1914 Versényi György. In: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. 1146–1148. Budapest.

UJVÁRY Zoltán

- 2002 Versényi György 1852–1918. In: *Kis folklórtörténet*. V. 5–35. Debrecen. (Néprajz Egyetemi Hallgatóknak, 26.)
2007 Jeles napok, babonás napok. Versényi György, 1852–1918. In: *Magyar folklórtörténet*. I. 371–391. Debrecen.

VERSÉNYI György

- 1874a Tavasszal. [Vers]. *Jász-Kunság*, 7, 28. 114.
1874b *Az aesthetika hazánkban*. Budapest.
1878 [– levele Herrmann Antalhoz]. Körmöcbánya, 1878. március 7. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár.

- 1880a A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről. (Elmondattott a körmöcbányai magyar egyesület 1880. március 28-án tartott estélyén.) In: *Beszédek*. 43–76. Losonc.
- 1880b *Képes könyv. Humorisztikus költemények*. Losonc.
- 1880c Vadász-szerencse. Bányász-rege. *Magyarország és a Nagyvilág*, 17, 16, 251.
- 1881 Karácsony- és Szylveszter-esti babonák. *Pesti Hirlap*, 3, 354 (1075), 1–2; 355 (1076) III. melléklet, [1–2].
- 1882a Lakodalmi babonás szokások. *Magyarország és a Nagyvilág*, 19, 41, 656.
- 1882b Nagyhéti babonák. A hazai népeletről. *Pesti Hirlap*, 97 (1178), 2. melléklet [1]; 98 (1179) képes melléklet [3].
- 1883a Felvidéki néphagyományok. *Selmeczbányai Híradó*, 2, 7, 1–2; 8, 1–2; 9, 1–2; 10, 1–2; 11, 1–2; 12, 1.
- 1883b Húshagyó-kedd a Felvidéken. *Fővárosi Lapok*, 20, 30, 194–195.
- 1883c Szent-Iván est a Felvidéken. *Fővárosi Lapok*, 20, 146, 942–943.
- 1885 A keresztcsőr. (Madarászó kirándulás). *Fővárosi Lapok*, 22, 176, 1130–1131.
- 1886 *A körmöcbányai magyar egyesület*. Selmeczbánya.
- 1888a *Költemények*. Budapest.
- 1888b [– levele Herrmann Antalhoz]. Körmöcbánya, 1888. április 2. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár.
- 1888c [–levele Herrmann Antalhoz]. Körmöcbánya, 1888. május 6. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár.
- 1890a A bányarémről. Irta s a Népr. Társaság június havi ülésén felolvasta: –. *Ethnographia*, 1, 335–345.
- 1890b *Ujabb költemények*. Budapest.
- 1890c [–levele Herrmann Antalhoz]. Körmöcbánya, 1890. december 27. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár.
- 1891a Ethnographia és ethnographiai társaság. *Felvidéki Híradó*, 10, 6, [2]; 7; [1–3].
- 1891b Egy régi szabályrendelet. *Zólyomvármegyei Hírlap*, 5, 24, [2–3].
- 1891c [– levele Herrmann Antalhoz]. Körmöcbánya, 1891. június 5. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár.

- 1892a Babonás napok. *A körmöczbányai M. K. Állami Főreáliskola huszonkettedik évi Értesítője* 1891/2. 3–45.
- 1892b Babonás napok. *A Pesti Napló Esti Lapja*, 43, 209, 1; 210, 1; 213, 1; 214, 1; 215, 1–2.
- 1892c *Gyopárok. Költemények*. Budapest.
- 1893a Körmöczvidéki gyermekversikék és mondókák. *A körmöczbányai M. Kir. Állami Főreáliskola huszonharmadik évi Értesítője* 1892/3. 6–34.
- 1893b Deutsche Kinderreime aus Gegend von Körmöczbánya. *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn*, 3, 3–4, 101–106.
- 1893c Deutsche Volkslieder aus der Körmöczbányaer Gegend. *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn*, 3, 9–10, 255–256.
- 1894a Adalékok a gyermekekről való magyar néphithez. *Ethnographia*, 5, 110–117.
- 1894b A néphagyományok gyűjtéséről. *Erdélyi Híradó*, 7, 287 (2081), 9; 288 (2082), 9–10; 289 (2083), 9–11.
- 1894c Virágnylás. [Vers]. *Lányok Lapja*, 20, 1, 3.
- 1894d Az új élet tündére. (Csevegés). *Hasznos Mulattató*, 22, 2, 20.
- 1895a Felvidéki népmondák. *Ethnographia*, 6, 123–132; 230–239.
- 1895b Teendőink az ethnographia terén. *Család és Iskola*, 21, 19, 185–186; 20, 197–198.
- 1898 Bányász-dal. *Fővárosi Lapok*, 25, 75, 11.
- 1899 *Száll az ének. Költemények*. Kolozsvár.
- 1900a Felhívás erdélyi népmondák gyűjtésére. *Erdély Népei*, 3, 2, 10.
- 1900b Húsvéti szokások. *Erdély Népei*, 33, 17–23.
- 1900c Szerencsefia. In: *Apró elbeszélések*. Kis Könyvtár, 26. Szerkeszti: Benedek Elek. 12–15. Budapest.
- 1901 Erdélyi népmondák. *Ethnographia*, 12, 125–127, 219–221, 266–272, 315–320.
- 1904 Harmincz év! (Hegyesy Vilmosnak). *Nemzeti Hírlap*, 1, 8, 1, 9, 1–2.
- 1905a *Jubiláris gondolatok*. Kolozsvár.
- 1905b Gyermekkori emlékek. *Nemzeti Hírlap*, 2, 64, 1.
- 2002 Babonás napok. In: Ujváry Zoltán: *Kis folklórtörténet*. V. Néprajz Egyetemi Hallgatóknak, 26. 42–80. Debrecen.
- 2008 Babonás napok. In: Ujváry Zoltán: *Magyar folklórtörténet*. II. 225–257. Debrecen.

ZSEMLEY Oszkár

- 1905 Adatok a Körmöczbánya szabad kir. főbányaváros multjához. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 38/2, 570–574.